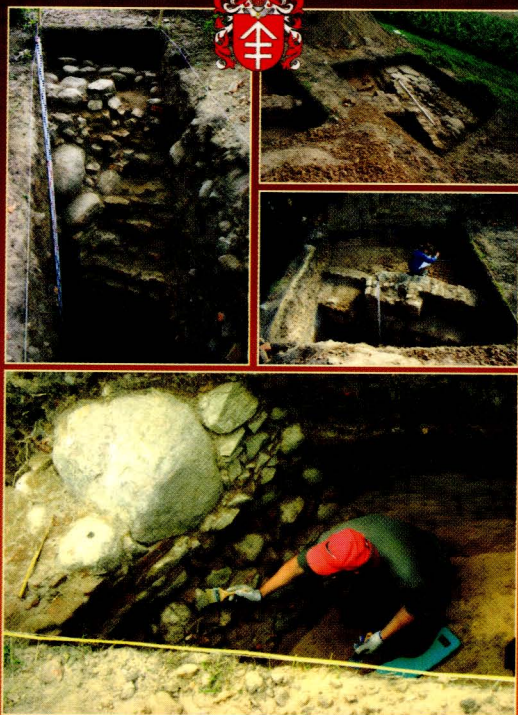

REZYDENCJA SAPIEHÓW W DUBNIE

neighbourhood
PROGRAMME
PL-BY-UA

Projekt współfinansowany z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Sąsiedztwa Interreg III A/TACIS CBC Polska-Białoruś-Ukraina oraz z budżetu Państwa

REZYDENCJA SAPIEHÓW W DUBNIE

Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Grodzieńskie Państwowe Historyczno-Archeologiczne Muzeum
Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały

REZYDENCJA SAPIEHÓW W DUBNIE

pod redakcją

HALINY KARWOWSKIEJ i ALEKSANDRA ANDRZEJEWSKIEGO

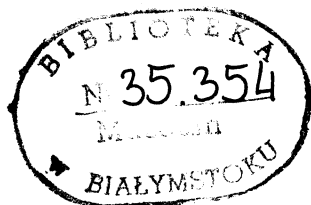
Białystok 2007

Redakcja: Halina Karwowska, Aleksander Andrzejewski
Recenzent: Józef Maroszek
Tłumaczenie: Siergiej Piwowaczyk, Monika Rzepecka

copyright © by: Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Białystok 2007

ISBN 978-83-87026-75-2

978-83-87026-75-2

Projekt okładki: Adam Mucharski, Andrzej Poskrobko

Skład: Agencja Wydawniczo-Edytorska EkoPress
Andrzej A. Poskrobko
Białystok, ul. Brukowa 28, tel. 085 7421113, fax: 085 7421103

Druk: Drukarnia MKJ
Białystok, ul. Zwycięstwa 3a, tel./fax 085 6525230

Nakład: 700 egz.

Ark. 56/2008 ID

PRZEDMOWA

Nieopodal Bociek znajduje się zapomniana, niewielka wieś Dubno. W jej dzisiejszej topografii nie zachowało się nic co mogłoby zaświadczyć o szczególnej historii tego miejsca. Wręcz niewiarygodnym zdaje się fakt, że właśnie z nim związane są początki województwa podlaskiego. To właśnie w Dubnie znajdowała się rezydencja rodziny Sapiehów której właścicielem w latach 1512-1517 był Iwan Sapieha – pierwszy wojewoda podlaski. Nic więc dziwnego w tym, że wieś ta budzi żywe zainteresowanie badaczy z Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Grodzieńskiego Państwowego Historyczno-Archeologicznego Muzeum i Grodzieńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Janki Kupały.

To dzięki temu małe Dubno wzbogaca się o niezwykle cenny pierwiastek wspólnej, podlaskiej tożsamości historycznej. Budując tę tożsamość dostrzegamy, że historia tych ziem jest fascynująca, bo jakże daleka od schematyzmu. Ubarwiona wielokulturowym przenikaniem, wzbogacona o wpływy litewskie, ruskie i orientalne jest obecnie przedmiotem szczególnego zainteresowania. Wynika ono nie tyle z obowiązującej mody, co raczej z chęci innego odczytania dziejów.

Publikacja niniejsza jest pierwszą próbą kompleksowego spojrzenia na Dubno. Zbigniew Romaniuk, z właściwą sobie skrupulatnością historyka regionalisty, tworzy obraz rezydencji w XVI–XVIII wieku. Władysław Kwiatkowski, Mirosław Stepaniuk i Krzysztof Gajko szukają aspektów przyrodniczych mających wpływ na jej lokalizację. Siergiej Piwowarczyk prezentuje wyniki poszukiwań materiałów archiwalnych dotyczących historii rezydencji i wsi Dubno w Narodowym Archiwum Historycznym Republiki Białoruś w Grodnie. Natomiast Halina Karwowska i Aleksander Andrzejewski przedstawiają efekty, prowadzonych w Dubnie eksploracji archeologicznych. Badania te, jak i publikacja są elementami projektu przygotowanego w Muzeum Podlaskim w Białymstoku przez Panią Halinę Karwowską a współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Sąsiedztwa Polska–Białoruś–Ukraina Interreg IIIA/Tacis CBC oraz z budżetu Państwa.

Jestem przekonany, że znaczenie rozpoczętych (miejmy nadzieję, kontynuowanych) badań jest trudne do przecenienia, zarówno w sferze naukowego poznania jak też w edukacji historycznej Podlasiaków.

Andrzej Lechowski
Dyrektor Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

WSTĘP

Halina KARWOWSKA (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)
Aleksander ANDRZEJEWSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego)

Tereny nad środkowym Bugiem, Narwią i Biebrzą, które od końca XV wieku zaczęto nazywać Podlasiem, już wcześniej, niemal od swego zarania stanowiły terytorium pograniczne na którym przenikały się żywioły: polski, ruski, jaćwieski, krzyżacki, a później także i litewski. Konsekwencją tego stanu rzeczy były występujące tu zmiany przynależności państwowej. O owe ziemie rywalizowali ze sobą władcy wielkiego Księstwa Litewskiego i Mazowsza. Innym skutkiem tego stanu rzeczy był napływ różnoetnicznego jak też zróżnicowanego wyznaniowo osadnictwa¹. Dzięki jego rozwojowi w XV w. prawa miejskie uzyskało wiele miast, m.in.: Łomża (1418), Tykocin (1425), Nowogród (1427?), Ciechanowiec (1429), Zambrów (1445), Wąsosz (1436), Kolno (1425), Bielsk Podlaski (1495), Mielnik (1440), Drohiczyn (1498) i Brańsk (1493). W XVI w. nastąpiła dalsza niezwykle intensywna kolonizacja puszczy litewskich.

Województwo podlaskie zostało powołane do życia dokumentem wystawionym przez Zygmunta I – 29.08.1513 roku i objęło swym zasięgiem ziemię drohiczką, mielnicką, bielską, kamieniecką i kobryńską. Natomiast na urząd pierwszego wojewody dekretem, króla mianowany został w Drohiczynie Iwan Sapieha (1450-1517), przedstawiciel jednego z najpotężniejszych litewskich rodów magnackich (o ruskich korzeniach).

W połowie lat 60. XVI wieku ziemia brzeska, kamieniecka i kobryńska weszły do nowoutworzonego województwa brzeskiego litewskiego.

Województwo podlaskie składające się z ziemi: drohicckiej, mielnickiej i bielskiej, podczas sejmu w Lublinie w 1569 roku zostało odłączone od Wielkiego Księstwa Litewskiego i inkorporowane do Korony z którą przetrwało do rozbiorów Polski. Ponownie w nowych granicach administracyjnych zaistniało od 1 stycznia 1999 roku.

Niewiele przekazów zachowało się o rezydencji właścicieli Bociek. Dwór wzmiankowany był kilkakrotnie (dopiero w XVII stuleciu) niestety bez precyzyjnych informacji o jego lokalizacji.

Poszukiwania rezydencji sapieżyńskiej trwały już od dłuższego czasu. W trakcie jednej z prospekcyjnych terenowych uwag badaczy zwróciły trzy kępy zarośli wśród pól uprawnych wsi Dubno, w odległości ok. 2 km na północny-wschód od zabudowań tej wsi i około 300 m na południe od drogi Boćki – Krasna Wieś (w prostej linii poniżej

¹ J. Urbanowicz, *Województwo Podlaskie w okresie przedrozbiorowym* [w:] *Czas na Podlaskie. Tykocin. Referaty z sesji historycznej 492 rocznica urodzin województwa podlaskiego, Tykocin 3 września 2005 r.*, red. B. Pacholska, Białystok.

2 km od Bociek). W zaroślach tych znajdowały się porośnięte trawą skupiska dużych kamieni noszących ślady zaprawy wapiennej. Z kolei na otaczających je polach znajdowano duże ilości ułamków nowożytnych naczyń glinianych, ceramiki budowlanej i kafli piecowych. W 2005 roku zweryfikowano opisane powyżej kępy. Działania te, pomimo niewielkiego zakresu prac przyniosły bardzo interesujące efekty². Potwierdzono, że odkryto pozostałości murowanych obiektów dworskich. Wyniki te stanowiły podstawę do podjęcia starań o pozyskanie środków finansowych na przeprowadzenie szerzej zakrojonych prac terenowych.

Ich otrzymanie pozwoliło na podjęcie w sierpniu 2006 roku stacjonarnych badań archeologiczno-architektonicznych.

Przeprowadziła je ekspedycja Muzeum Podlaskiego w Białymstoku i Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, przy współpracy archeologów z Grodzieńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Janki Kupały: dr Siergieja Piwowarczyka, dr Aleksandra Dobryjana, dr Hienadzia Siemianczuka i mgr Julii Jurkawiec (oraz studentów) i Grodzieńskiego Państwowego Historyczno-Archeologicznego Muzeum: mgr Natalii Kiziukiewicz i mgr Natalii Poczobut. Prace współfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) w ramach Programu Sąsiedztwa Polska-Białoruś-Ukraina Interreg IIIA/TACIS CBC oraz z budżetu państwa.

Badania archeologiczno-architektoniczne uzupełnione zostały także o kwerendy historyczne oraz opracowanie przyrodnicze. Wyniki tych prac przedstawimy w niniejszej publikacji, zdając sobie jednocześnie sprawę, że mają one charakter wstępnej informacji po pierwszym sezonie badań i należy je traktować jako początek dociekań, zarówno w warstwie terenowej jak i gabinetowej.

² A. Andrzejewski, H. Karwowska. *Nieznana rezydencja Sapiehów w Dubnie na Podlasiu?* [w:] *Stan badań archeologicznych na pograniczu polsko-białoruskim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytne*, Białystok 2006, s. 215-220.

UWARUNKOWANIA PRZYRODNICZE LOKALIZACJI REZYDENCJI SAPIEHÓW W DUBNIE, WOJ. PODLASKIE

Włodzimierz KWIATKOWSKI (Politechnika Białostocka)
Mirosław STEPANIUK (Stowarzyszenie „Dziedzictwo Podlasia”)
Krzysztof GAJKO (Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej w Białymstoku)

W 2006 roku rozpoczęto prace wykopaliskowe zmierzające do rozpoznania założeń architektonicznych, przestrzennych i funkcjonalnych rezydencji Sapiarów w okolicy wsi Dubno. Położenie trzech analizowanych obiektów w obrębie dość mało zróżnicowanego krajobrazu wysoczyzny morenowej stawia pytanie, jakie były przesłanki wyboru takiej lokalizacji siedziby i jakie cechy środowiska decydowały o preferencjach osadniczych na przełomie XV i XVI wieku.

Prezentowane opracowanie podejmuje próbę odpowiedzi na to pytanie poprzez rozpoznanie podstawowych komponentów środowiska przyrodniczego w nawiązaniu do koncepcji badań ekologiczno-krajobrazowych [Richling i in, 1981; Przewoźniak 1987; Richling 1992]. W efekcie kompleksowego rozpoznania struktury krajobrazowej dowolnego obszaru i jej kartograficznego zapisu przy użyciu narzędzi komputerowych (GIS), możliwe są różnorodne analizy przestrzenne, np. w oparciu o mapę roślinności pierwotnej (rekonstrukcja ekosystemów leśnych uwzględniająca zmiany warunków abiotycznych i antropogeniczne przemiany środowiska).

Podstawę opracowania stanowiło rozpoznanie terenowe, polegające na terenowym rekonesansie, podczas którego dokonano szczegółowej lustracji stanowiska oraz rejestracji tych zjawisk i procesów, które miały istotne znaczenie dla właściwej interpretacji pokrywy glebowej oraz genezy terenu. Dużą uwagę przywiązywano do pokrywy roślinnej, szczególnie w tych miejscach, gdzie zbiorowiska roślinne miały charakter zbliżony do naturalnego. Wykonano też kilka odwiertów sondą ręczną w najbliższym sąsiedztwie stanowisk archeologicznych.

Charakterystyka środowiska przyrodniczego

RZEŻBA TERENU I GEOMORFOLOGIA

Teren objęty opracowaniem znajduje się na skraju Równiny Bielskiej (843.37), której południową granicę wyznacza zabagniona dolina Nurca [Kondracki 1998]. Przeobrażone i zrównane w warunkach klimatu peryglacjalnego obszary moreny dennej stanowią dominujące i typowe krajobrazy tego mezoregionu.

Maksymalne wysokości falistej powierzchni wysoczyzny morenowej w rejonie Dubna wahają się w granicach 165-167 m n.p.m. Wysoczyzna zbudowana jest z glin zwałowych, które występują na powierzchni terenu (Ryc. 1). Strop glin na przeważającej powierzchni jest spiaszczony lub pokryty cienką warstwą oglinionych piasków, których genezę można wiązać z procesami eluwialnymi i niweo-eolicznymi. Pewne znaczenie orne tych terenów. Grubsze pokrywy piasków, przekraczające miąższość 1 m, zbudowane z grubszych frakcji z udziałem głążików, można traktować jako utwory ablacyjne (piaski zwałowe). Miąższość gliny przekracza kilka metrów, w sondach ręcznych nie przewiercono jej do głębokości 3-4 m.

Pozostałości zabudowań historycznych występują w trzech zespołach w obrębie spłaszczonej, wierzchowinowej części wysoczyzny morenowej, blisko załamania stożka, który dość stromo schodzi w kierunku cieku, będącego prawobrzeżnym dopływem rzeki Nurzec. Zaorane, częściowo zakrzaczone gruzowiska dawnych zabudowań formują w monotonnym terenie niewielkie pagórki, których antropogeniczny charakter nie budzi wątpliwości w świetle modelu rzeźby terenu (Ryc. 2). Sztuczne nadbudowanie powierzchni terenu gruzem i elementami konstrukcji murowanych ujawniają wykonane w ramach prac wykopaliskowych transekty i wkopy.

W rejonie wsi Dubno do Nurca uchodzi bezimienny ciek, biegnący południkowo i stanowiący oś analizowanego obszaru. Rozcina on wysoczyznę morenową, formując wyraźną dolinę, której dno znajduje się do 10 m poniżej wierzchowin wysoczyznowych. Z jego obecnością wiąże się pewne urozmaicenie rzeźby terenu znajdujące wyraz w obecności miejscami stromych zboczy doliny oraz kilku suchych dolinek denudacyjno-erozyjnych.

Wąskie na ogół dno doliny wypełniają aluwia o charakterze piasków rzecznych z przewarstwieniami próchnicznymi i namułami. W rozszerzeniach doliny występują równiny akumulacji biogenicznej zbudowane z torfów olszynowych i pokryw murszastych.

Większy obszar o takim charakterze w pobliżu Dubna jest związany z nieckowatym obniżeniem, prawdopodobnie o genezie wytopiskowej. Torfowisko, a także cała obniżona strefa równin fluwioglacjalnych w okolicach Dubna, należy już do odrębnej jednostki krajobrazowej, związanej z poligenetyczną doliną Nurca.

Do kategorii form wytopiskowych w obrębie wysoczyzny morenowej należy bezodpływowe zagłębienie terenu na zachód od wsi Pasieka, którego dno wypełniają utwory mineralno-organiczne.

Typologia gleb rolnych bardzo odbiega obecnie od nowszych podziałów związanych z systematyką gleb Polski [Systematyka gleb Polski, 1989]. Mapy glebowo-rolnicze przedstawiają wydzielenia gleb, które mają istotnie zmienione lub całkowicie zniszczone górne horyzonty glebowe w wyniku orki, procesów denudacyjnych i erozyjnych. Gleby podmokłe, wykorzystywane rolniczo jako tzw. użytki zielone i pastwiska, zachowały w większym stopniu naturalny układ horyzontów glebowych, ważnych z diagnostycznego punktu widzenia. Z wymienionych względów zamieszczona mapa gleb (Ryc. 3) prezentuje z konieczności uproszczoną strukturę taksonomiczną i przestrzenną gleb, co wnosi pewne ograniczenia w możliwościach odwołania się do naturalnych krajobrazów leśnych. Jednakże biorąc pod uwagę znaczne podobieństwo układów ekologicznych do pobliskiej Puszczy Białowieskiej, można dokonać nawiązań do genetycznej klasyfikacji gleb w ramach wyróżnionych jednostek geomorfologiczno-litologicznych:

- Podtypy gleb na gliniastych równinach moreny dennej należą w większości do eutroficznych gleb brunatnoziemnych. Występowanie żyzniejszych odmian tych gleb – **gleb brunatnych właściwych i gleb płowych** – w strefach wododziałowych i na słabo wyniesionych powierzchniach, jest sprzężone z płytszym zaleganiem marglistej gliny. Na prezentowanej mapie odpowiadają one wydzieleniom *gleby biellicowe i pseudobiellicowe*. Obecność węglanów wapnia na głębokości do 0,5 m jest zwykle dowodem odmłodzenia profilu glebowego w wyniku procesów denudacyjnych i erozyjnych. Część *gleb brunatnych właściwych* na spłaszczeniach wysoczyzn może odpowiadać dawnym glebom płowym i brunatnym, nieco wilgotniejszym, z widocznymi procesami odgórnego oglejenia. Występowanie uboższych odmian gleb brunatnych i płowych w obszarze wysoczyzn morenowych jest generalnie związane z obecnością grubszych pokryw piasków na glinie, co sprzyja ługowaniu gleb. Na powierzchniach nachylonych gliny zwalowe znajdują się pod przykryciem pylasto-gliniastych lub ilastych osadów deluwialnych; w tych sytuacjach dominują gleby **brunatne oglejone i płowe opadowo-glejowe**. Wyróżnienie dwóch ostatnich podtypów gleb nie było możliwe na podstawie map glebowo-rolniczych. Warto w tym miejscu podkreślić, że areal gleb brunatnych na glinach jest prawdopodobnie znacznie zawyżony w stosunku do dawnych gleb płowych, które zwykle dominują na wysoczyznach moreny dennej w krajobrazach leśnych. Do gleb brunatnych włączono przypuszczalnie wszystkie zdenudowane na terenach rolniczych gleby płowe, w których został silnie zredukowany poziom lessivé (Eet).
- Na odwapnionych zwietrzelinach i miąższach piaskach lodowcowych rozwinęły się nieco uboższe podtypy gleb brunatnoziemnych: **gleby brunatne kwaśne i brunatne wylugowane**, tylko częściowo pokrywają się one swoim zasięgiem z prezentowaną mapą glebowo-rolniczą. Ich obecność jest bardziej powszechna w części południowej terenu, na skraju wysoczyzny morenowej. Podobnie występują najuboższe gleby w grupie siedlisk piaszczystych, tj. **gleby bielicoziemne**. Mają one znaczenie marginalne, ze względu na dominację zasobnych w składniki

pokarmowe gliniastych skał macierzystych. W obrębie równin piasków wodno-lodocowych oraz wydm mogą to być **gleby bielicowe** oraz **gleby rdzawe**.

- Poza obszarami wysoczyzn większe znaczenie mają jeszcze gleby bagienne i pobagienne obecne w dolinach rzecznych i podtopionych obniżeniach terenu. **Gleby torfowo-murszowe** występują obecnie tylko w obniżeniach wytopiskowych w pobliżu Dubna. W przeszłości taki charakter miały bardziej zamulone gleby wzdłuż koryt rzecznych obecnie ujęte na mapie rolniczej w grupę *gleb murszowo-mineralnych i murszowatych*. Są one częste w małych dolinach rzecznych, zabagnionych dolinkach denudacyjno-erozyjnych oraz w nieckach wytopiskowych z odpływem. W związku ze zmianami stosunków wodnych, spowodowanymi melioracjami, areał gleb torfowo-murszowych jest obecnie zawyżony. Można przyjąć za regułę, że większość tych gleb należała w przeszłości do gleb torfowych torfowisk niskich. Znaczny udział powierzchniowy **czarnych ziem**, a w szczególności **czarnych ziem zdegradowanych** wskazuje, że powstały one na miejscu dawnych gleb murszowych i glejowych.

STOSUNKI WODNE

Wody powierzchniowe

Cały teren objęty opracowaniem znajduje się w zlewni rzeki Nurzec, która należy do największych w makroregionie północno-wschodnim. Rzeka i jej dopływy odprowadzają wody z Wysoczyzny Bielskiej, Drohickiej i Wysokomazowieckiej. Dolina Nurca wykorzystuje rozległe obniżenia, przedzielone wyraźnymi przewężeniami. Jednym z takich basenów jest odcinek od Kleszczel do Bociek, umownie nazywany doliną górnego Nurca. To rozległe obniżenie o szerokości do 5-6 km wypełnione jest w większości torfami. Cały odcinek podlegał dawniej corocznym wiosennym zalewom. Zmeliorowany w latach pięćdziesiątych stanowił kompleks wilgotnych i podmokłych łąk wykorzystywanych jako użytki zielone. Obecnie w dużej mierze podlega procesom zabagniania i naturalnej sukcesji.

W tej części doliny Nurca ma ujście opisany wcześniej bezimienny ciek, który ma charakter uregulowanego rowu. Rów ten zaczyna się poniżej zespołu dawnych stawów, w większości zarośniętych olszyną, przedzielonych groblami i wałami ziemnymi. Wymienione wcześniej niecki wytopiskowe są pocięte siecią rowów melioracyjnych. Drobne i jedynie sztuczne zbiorniki wodne występują jedynie w pobliżu wsi Pasieka i Dubno.

Hydrotopy

Dobłą metodą ukazania zróżnicowania terenu i jego przydatności do celów osadniczych i gospodarczych może być analiza występowania i krążenia wody w krajobrazie. Metodę wydzielania hydrotopów, tj. powierzchni względnie jednorodnych w zakresie stosunków wodnych krajobrazach postglacjalnych wypracowano w toku wcześniejszych prac kartograficznych prowadzonych w naturalnych krajobrazach leśnych na terenie Polski północno-wschodniej [Kwiatkowski 1994].

W przeprowadzonej typologii sposobów krążenia i występowania wody w krajobrazie, podstawowe znaczenie miało kryterium przepuszczalności utworów geologicznych, w szczególności litologiczny charakter utworów powierzchniowych, rzeźba

terenu oraz właściwości gleb. Z wyróżnionych trzech typów krążenia wody i hydrotopów poniżej przedstawiono te o większym znaczeniu na terenie objętym analizą, są to: typ ewapotranspiracyjny, w dalszej kolejności retencyjny oraz infiltracyjny.

Ewapotranspiracyjny typ krążenia wody. Do tego typu krążenia wody należą tereny zbudowane z nieprzepuszczalnych utworów geologicznych, lub znacznie ograniczających proces infiltracji wstępnej wód, na rzecz zwiększonej transpiracji i parowania. Na obszarach równinnych i obniżonych dochodzi do gromadzenia się wody opadowej i jej stagnowania. Okresowe stany anaerobiozy w glebie prowadzą do powstawania w profilach glebowych plam oglejenia odgórnego. Do substratów glebowych, które można traktować jako nieprzepuszczalne dla wód opadowych, należą ility, pyły ilaste, gliny ciężkie, gliny średnie, utwory pyłowe mocne; jako półprzepuszczalne można traktować spiaszczone gliny, gliny lekkie, piaski gliniaste mocne oraz utwory pyłowe lekkie. W obrębie tego typu wyróżniono:

- ZMYWOWO-EROZYJNY HYDROTOP, który jest charakterystyczny dla bardzo płytko zalegających utworów nieprzepuszczalnych, występujących w obrębie stromych stoków. Powierzchnie te cechuje duży odpływ boczny, dlatego też gleby osiągają pełne nasycenie wodą tylko w okresie topnienia śniegów lub po obfitszych opadach deszczu; w okresie letnim występują stany przesychnienia gleby i niedoborów wilgoci glebowej. W profilach glebowych cechy oglejenia opadowego nie występują, są słabo wyrażone albo mają charakter reliktowy, gdyż gleby w opisanych położeniach charakteryzują się często skróconym przez erozję profilem.
- OPADOWO-GLEJOWY HYDROTOP należy uznać za najbardziej typowy w obrębie opisanych wcześniej wysoczyzn moreny dennej. Woda opadowa spływa nie tylko po powierzchni terenu, ale również śródwarstwowo, po stropie glin, które pokrywa cienki płaszcz utworów piaszczystych. Proces ten sprzyja odgórnemu, kontaktowemu oglejeniu tej strefy, które nie jest jednak intensywne. Wilgotność gleby w krótkich okresach czasu może być duża, przeważają jednak okresy optymalnej wilgotności dla roślin.
- PRZEMYWNO-GLEJOWY HYDROTOP jest właściwy dla utworów gliniastych i pylastych, obecnych w dolnych odcinkach stoków, u podnóża stoków oraz w górnych partiach niecek i dolin denudacyjno-erozyjnych. Istotne znaczenie mają gromadzące się tu okresowo wody zboczowe, które utrzymują gleby w stanie wysokiej wilgotności przez długi okres czasu. Cechy oglejenia opadowego sięgają poziomu próchnicznego. W górnej części profilu dominują barwy rdzawo-brunatne oglejenia oksydacyjnego, wskazujące na okresowe przewietrzanie tej części profilu glebowego. Siedliska charakteryzują się przewagą stanów wilgotnych.

Retencyjny typ krążenia wody. Do typu retencyjnego zaliczono obniżone obszary równinne, takie jak doliny rzeczne, obniżenia rynnowe, dolinki denudacyjno-erozyjne, zagłębienia wytopiskowe. Płytkie występowanie wody gruntowej lub stagnującej sprzyja tworzeniu się pokryw organicznych i mineralno-organicznych w warunkach nadmiernej wilgotności. Wysoka higroskopijność i kapilarność utworów pochodzenia organicznego – torfów, murszu i namulów, jest przyczyną wysokiej pojemności wodnej (retencji) tych utworów. Przy pełnym wysyceniu wodą utworów organogenicznych i ograniczonej możliwości odprowadzenia nadmiaru wód podczas wysokich stanów wód gruntowych, mogą występować okresy wzmożonej ewapotranspiracji zwłaszcza w okresie wiosenno-letnim.

- **ŁĘGOWY HYDROTOP** obejmuje obniżenia terenowe typu małych dolin rzecznych, dolinek i niecek denudacyjno-erozyjnych, wyścielonych utworami deluwialnymi lub aluwialnymi. Ważną rolę w gospodarce wodnej tych terenów odgrywają wody zboczowe i wody skoncentrowanego odpływu powierzchniowego. Wiosną występuje zwykle krótkotrwały zalew powierzchniowy związany z dużą ilością wód roztopowych. W warunkach długotrwałych okresów wysokiej wilgotności tworzą się płytkie pokrywy organiczno-mineralne i murszaste, przy udziale procesów deluwialno-aluwialnych. Powstające gleby są odgórnie i oddolnie oglejone; silnie wilgotne gleby w okresie wiosennym, mogą okresowo przesycać w czasie lata. Generalnie są to siedliska silnie wilgotne.

PRZEPLYWOWO-BAGIENNY HYDROTOP dotyczy tych form wytopiskowych, które są włączone do sieci odpływu liniowego wód powierzchniowych. Obejmuje on także zabagnione obszary rynien i tarasów rzecznych, szczególnie w strefie występowania wysoczyznowych wód naporowych i wysiękowych. Wiosenny zalew powierzchniowy nie jest długotrwały. Wody są bardziej ruchliwe i wykazują tendencję do odpływu zgodnie ze spadkiem terenu. Powstające w opisanych warunkach torfy są płytkie i zamulone.

ZASTOJOWO-BAGIENNY HYDROTOP jest właściwy dla bezodpływowych zagłębień wytopiskowych, wypełnionych torfami. Zasilanie tych obszarów w wodę odbywa się poprzez opad atmosferyczny, dopływ wód ze zlewni, a na obszarach piaszczystych możliwy jest kontakt z wodami gruntowymi. Wody te są mało ruchliwe i słabo natlenione, poziom wód gruntowych znajduje się stale w pobliżu powierzchni terenu. Typowe są także długie okresy stagnowania wody na powierzchni terenu. Siedliska mają typowy bagienny charakter. W zależności od gatunku torfu roślinność ma charakter mezoeutroficzny do oligotroficznego.

Infiltracyjny typ krążenia wody. Cechą charakterystyczną obszarów z infiltracyjnym typem krążenia wody jest zstępujący ruch wód opadowych, któremu towarzyszy jednoczesne przemieszczanie się roztworów glebowych i substancji mineralnych w głąb profilu glebowego. Obejmuje on tereny zbudowane z utworów przepuszczalnych.

- **STOKOWO-PRZEMYWNY HYDROTOP** jest typowy dla nachylnych powierzchni stoków w krajobrazach falistych, zbudowanych z piasków o dobrej przepuszczalności naturalnej. Występujące w tych siedliskach gleby osiągają stan optymalnej wilgotności jedynie w okresie wiosennych roztopów i po intensywnych opadach atmosferycznych. Możliwe są tu okresy pewnych niedoborów wilgoci glebowej. Profil glebowy nie wykazuje cech oglejenia; woda gruntowa zalega na głębokości 3-5 metrów. Stan wilgotności siedlisk jest świeży.
- **WŁAŚCIWY PRZEMYWNY HYDROTOP** występuje na słabo nachylnych i płaskich powierzchniach, zbudowanych z piasków o dobrej i średniej przepuszczalności. Po obfitych opadach deszczu wilgotność gleby może być znaczna lecz nie utrzymuje się długo. Woda gruntowa występuje na głębokości 1,5-3,0 m; cechy oglejenia gruntowego są zazwyczaj obecne w dolnej części profilu glebowego. Rośliny o głębszych systemach korzeniowych sięgają zwykle do strefy podsiąku kapilarnego wód. Stan siedlisk jest ogólnie świeży.
- **PODSIĄKOWO-PRZEMYWNY HYDROTOP** obejmuje tereny płaskie i faliste o dobrej i średniej przepuszczalności. Ze względu na płytkie występowanie wód gruntowych

i wolny odpływ wód gruntowych po opadach deszczu stopień uwilgotnienia gleby wzrasta szybko i utrzymuje się długo. Woda występuje średnio w przedziale głębokości 0,9-2,0 m, skała macierzysta i poziomy glebowe wykazują obecność plam oglejenia oksydacyjno-redukcyjnego. W okresie tajania śniegów i po długo-trwałych deszczach, wilgotność gleby jest nadmierna i szkodliwie oddziałuje na rośliny.

ZBIOROWISKA ROŚLINNE

W okresie średniowiecza na terenie objętym opracowaniem, podobnie jak w pozostałej części Polski północno-wschodniej, dominowały w krajobrazie środowiska leśne. Charakter lasów pierwotnych, typowych dla Niziu Polskiego, z elementami roślinności borealnej, był zbliżony do reliktowych pod tym względem lasów Puszczy Białowieskiej. Naturalne relacje pomiędzy czynnikami edaficznymi i roślinnością na terenie Puszczy są typowe dla zdenudowanych wysoczyzn morenowych Podlasia.

Ugruntowana syntaksonomia zbiorowisk roślinnych i ich weryfikacja kartograficzna na obszarze Puszczy Białowieskiej, w Dolinie Górnej Narwi i przylegających do niej wysoczyzn Równiny Bielskiej oraz Wysoczyzny Białostockiej [Kwiatkowski 1994; 1996; Kwiatkowski, Stepaniuk 1998a; 1998b], stanowią podstawę wnioskowania o charakterze pierwotnych środowisk na zmienionych obecnie i przekształconych powierzchniach terenów objętych opracowaniem (Ryc.4):

Grąd świeży (*Tilio-Carpinetum typicum*) obejmuje lasy liściaste o wielowarstwowych drzewostanach klonowo-lipowo-grabowych, z runem leśnym bogatym w gatunki siedlisk żyznych. Drzewostan grądu typowego w naturalnych płatach jest wielogatunkowy, złożony w przewodzie z graba, klonu, lipy, dębu oraz świerka. Runo grądu typowego, w stosunku do lasów wilgotnych, różni się uboższym zestawem wiosennych geofitów oraz brakiem gatunków typowych dla siedlisk wilgotnych. Siedliska grądu stanowią wyniesienia i lokalne strefy wododziałowe, z płytkimi, marglistymi glinami w podłożu oraz eutroficznymi podtypami gleb brunatnych i gleb płowych. Uboższe formy grądu typowego na glebach brunatnych wyługowanych są związane z tymi obszarami, gdzie glina znajduje się głębiej, pod pokrywą piasków eluwalnych i ablacyjnych.

Grądy wilgotne, podobnie jak grądy świeże, są to wielogatunkowe lasy mieszane lipowo-klonowo-grabowe z udziałem dębu i świerka, ponadto jest w nich obecny jesion i olcha. W bogatej warstwie runa leśnego występują zawsze gatunki siedlisk wilgotnych, często przechodzące z lasów łęgowych. Z grądów wilgotnych największe znaczenie miały następujące podzespoły:

- **GRĄD CZYSĆCOWY** (*T-C stachyetosum silvaticae*). Stanowi on słabo wilgotną i najbogatszą florystycznie postać grądu, występującą w nieco niższych położeniach od grądów typowych. Dominującymi gatunkami drzew są grab, lipa, klon, dąb, w domieszce występuje ponadto jesion, świerk oraz olsza. Runo cechuje się bogactwem florystycznym, zwłaszcza obfitością wiosennych geofitów. Siedliska stanowią bardzo żyzne, oglejone gleby brunatne właściwe, płowe właściwe, płowe brunatniejące i opadowo-glejowe, powstałe z marglistych glin zwałowych.

- GRĄD MURSZOWY (*T-C circaeetosum alpinae*) to najbardziej wilgotna, ale też eutroficzna i bogata w ziola postać grądu. Drzewostan charakteryzuje duży udział olszy czarnej, świerka, jesionu i graba. Runo zawiera liczną grupę gatunków przenikających z łągów i siedlisk zabagnionych. Siedliska grądu murszowego mają charakter okrajkowy na obrzeżu łągów i olsów, często występują też w formie mineralnych kęp i wysepek w obrębie podtopionych łągów olszowo-jesionowych. Gleby są przeważnie reprezentowane przez czarne ziemie, gleby murszowo-mineralne, murszowo-glejowe.

Łęg jesionowo-olszowy (*Circaeo-Alnetum*) jest zabagnionym lasem olchowym z dużym udziałem jesionu, bujnie rozwiniętym runem, o kępiastej i mozaikowej budowie. Stanowi on powszechnie spotykany typ łągu towarzyszący strumikom na obszarze moreny dennej. Drzewostan jest zdominowany przez olszę, ale lokalnie równorzędnym składnikiem warstwy drzew staje się jesion. Jako stała domieszka występuje świerk, a w nieco żyźniejszych postaciach łągu także grab, sporadycznie wiązy i lipa. Podszyt lasu jest słabo rozwinięty i poza gatunkami drzew, składa się z krzewów leszczyny, czeremchy i trzmieliny. Runo cechuje się strukturą kępkowo-dolinkową. Najbardziej typowa postać łągu występuje na glebach torfowo-murszowych w dolinach rzecznych. Wzdłuż krawędzi wysoczyzn, występują odmiany łągu na silnie zamulonych glebach mułowo-torfowych, murszowo-torfowych i mułowych.

Łęg wiązowo-jesionowy (*Ficario-Ulmetum*) stanowi wielogatunkowy las liściasty o złożonej, wielopoziomowej strukturze. Urozmaicona warstwa runa jest zdominowana przez eutroficzne byliny i charakteryzuje się bogatym aspektem wczesno-wiosennych geofitów. Drzewostan budują wiąz, jesion i olsza, z udziałem lipy, grabu oraz klonu. Runo leśne jest zdominowane przez gatunki wskazujące na żyzność siedlisk. Gatunki te przenikają z sąsiednich lasów grądowych, z którymi łąg często graniczy. Siedliska łągu wiązowo-jesionowego występują niewielkimi płatami wśród wilgotnych grądów lub innych łągów, najczęściej w obrębie dolinek denudacyjnych. Obecne w podłożu gleby mułowo-glejowe, czarne ziemie murszowate, opadowo-glejowe i murszowo-mineralne, zasobne są w węglany. Siedliska łągu zalewane wiosennymi wodami roztopowymi, latem przesycają.

Łęgi wierzbowo-topolowe (*Saliceto-Populetum*). Nadrzeczne łągi wierzbowe i topolowe z gatunkami wierzb drzewiastych wierzby białej i kruchej z domieszką topoli białej i topoli czarnej, zajmowały prawdopodobnie płaskie, zalewane okresowo powierzchnie tarasów rzecznych w południowej części terenu, w sąsiedztwie doliny Nurca.

Olszyna bagienna (ols) (*Carici elongatae-Alnetum*) jest bagiennym lasem olchowym o silnie kępiastej i mozaikowej strukturze dna lasu. Drzewostan buduje olsza czarna, stale jest obecny świerk i brzoza omszona. Drzewa te wraz z gatunkami podszytu budują powierzchnie kęp. Na kępach występują gatunki typowe dla mezotroficznych i oligotroficznych siedlisk. Miejsca silnie podtapiane zajmuje roślinność błotna z dużym udziałem wysokich bylin, a w lokalnych przegłębieniach terenu mogą egzystować rośliny typowo wodnych środowisk. Na wysoczyznach morenowych olszyny bagiennie tworzą większe płaty w nieckach wytopiskowych, niewielkie fragmenty olsów są czasem obecne w obrębie łągów olszynowych.

W. Kwiatkowski
M. Stepaniuk
K. Gajko
Elażystek 2007

Równiny akumulacji biogenicznej

Torfy, mursze, namuły

Równinne dna dolin rzecznych i obniżen okresowo przepływowych

Piaski, żwiry, piaski humusowe

Niecki i dolinki denudacyjne

Piaski, mulki

Gliny, ily

Równiny den nieek wytopiskowych

Piaski, gliny wytopiskowe

Faliste równiny fluwioglacjalne

Piaski, żwiry wodnolodowcowe

Faliste równiny moreny dennej

Piaski, żwiry lodowcowe z glazikami

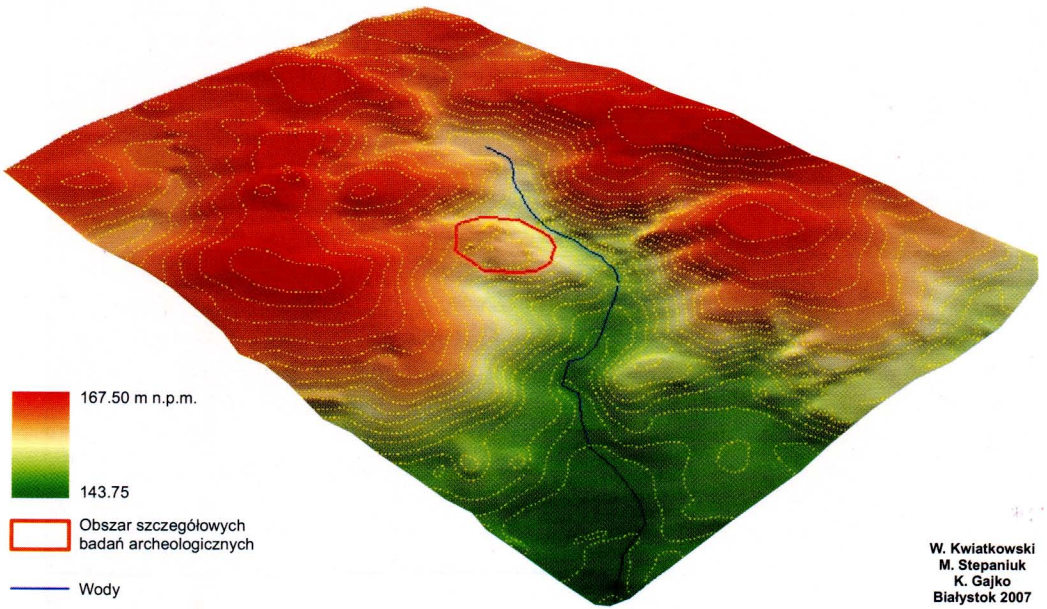
Piaski, żwiry lodowcowe na glinie zwalowej

Gliny zwalowe

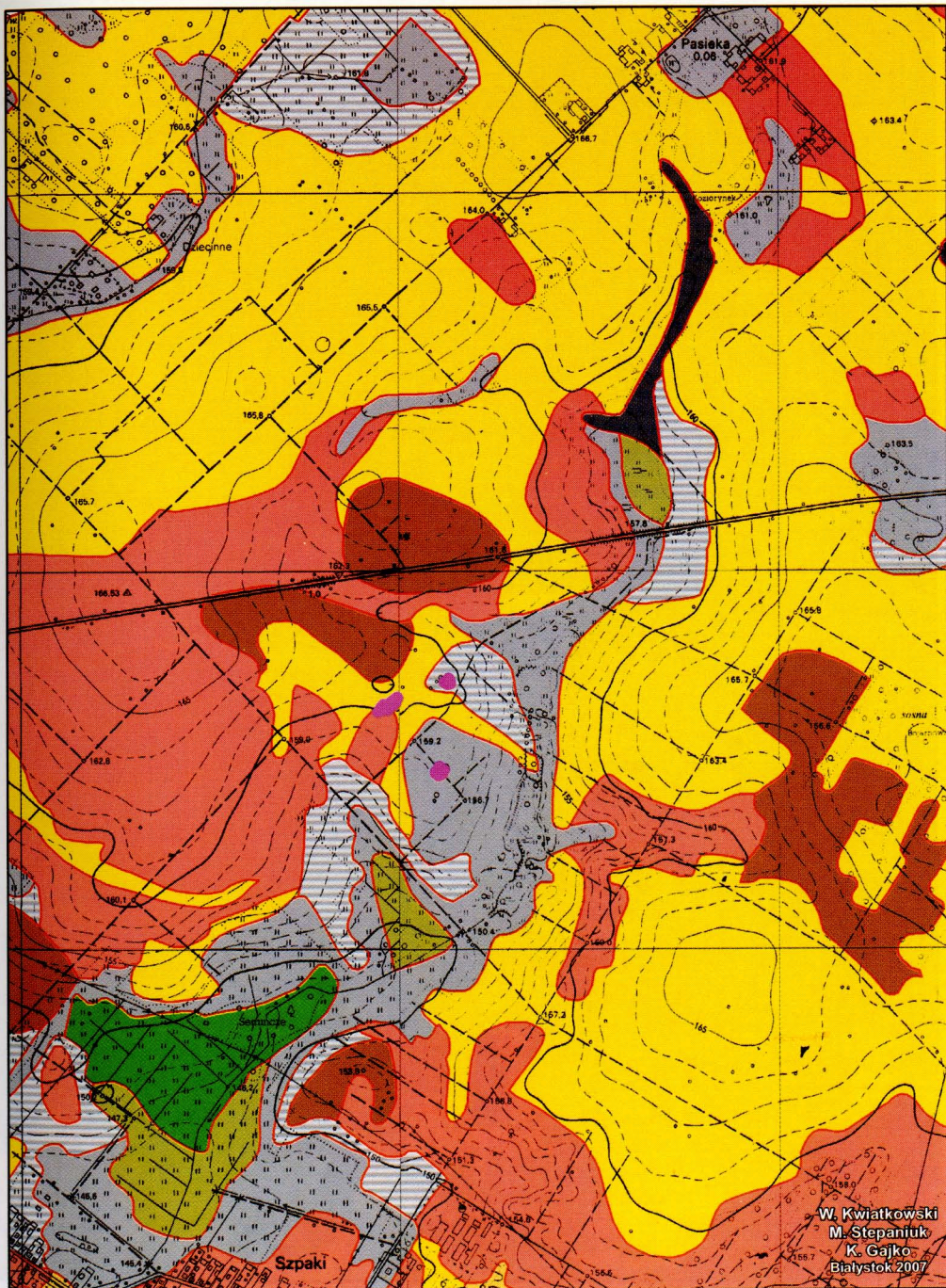
 Stanowiska archeologiczne

 Wiercenia

Ryc. 1. Geomorfologia

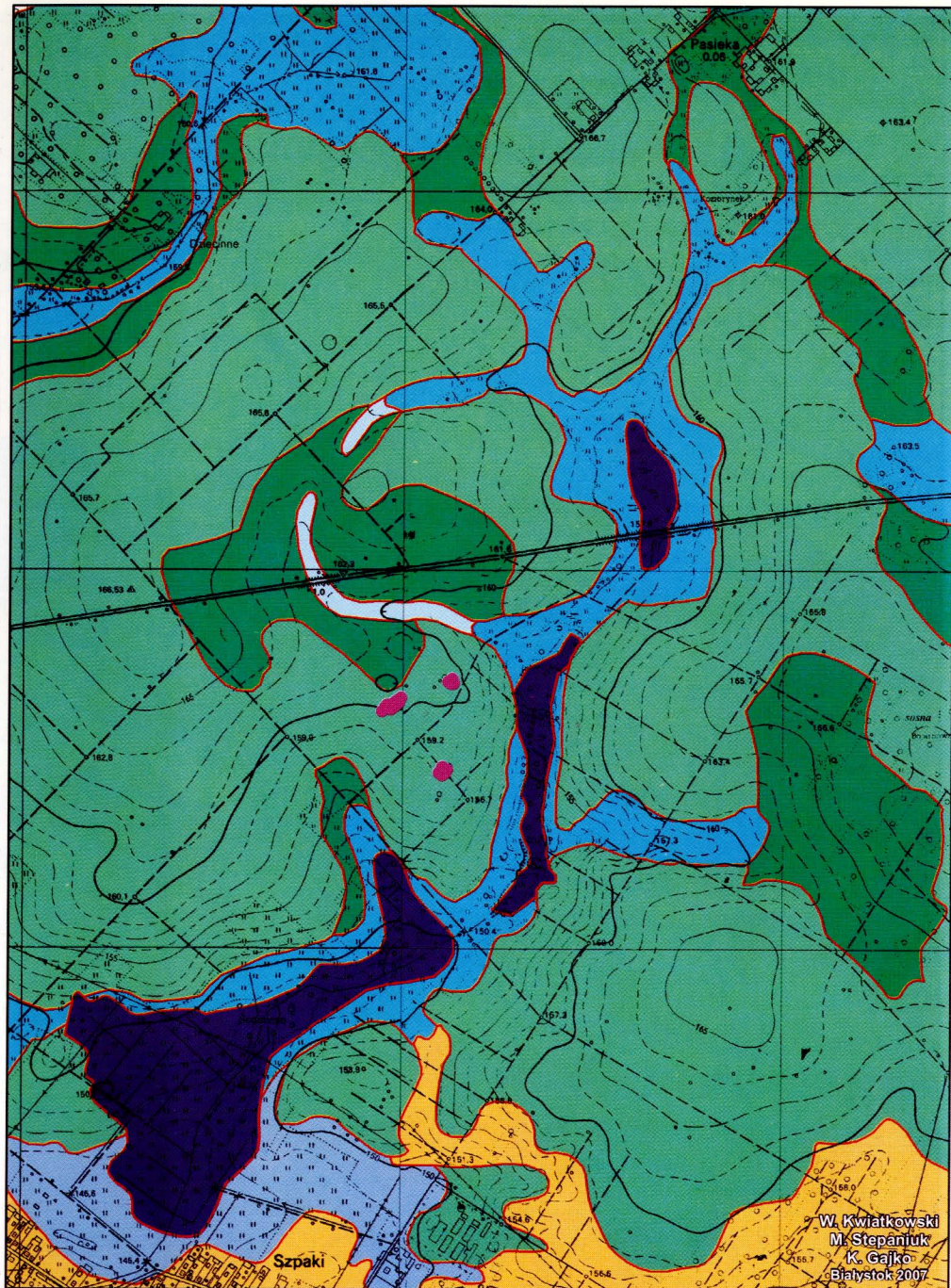

Ryc. 2. Model rzeźby terenu

Gleby bielcowe i pseudobielcowe	Czarne ziemie właściwe/osady deluwialne/
Gleby brunatne właściwe	Czarne ziemie zdegradowane
Gleby brunatne wylugowane i brunatne kwaśne	Gleby murszowo-mineralne i murszowate
Czarne ziemie właściwe	Gleby torfowe i murszowo-torfowe
	Stanowiska archeologiczne

Ryc. 3. Typy gleb

Lasy łęgowe i bagienne

- Olszyna bagienna-ols (*Carici elongatae-Alnetum*)
- Łęg olszowo-jesionowy (*Circaeo-Alnetum*)
- Łęg wiązowo-jesionowy (*Ficario-Ulmetum*)
- Łęg topolowo-wierzbowy (*Saliceto-Populetum*)

Lasy liściaste i mieszane

- Grąd wilgotny (*Tilio-Carpinetum stachyetosum silvaticae*)
- Grąd świeży typowy (*Tilio-Carpinetum typicum*)

Bory sosnowe i bory mieszane

- Nierozdzielone bory sosnowe (*Peucedano-Pinetum*)
i bory mieszane (*Serratulo-Pinetum*)

- Stanowiska archeologiczne

Ryc. 4. Roślinność pierwotna

W południowej części terenu, na piaszczystych równinach wodnolodowcowych i skłonach wysoczyzn morenowych zbudowanych z piasków lodowcowych, występowały prawdopodobnie bory sosnowe oraz ciepłolubne postacie borów mieszanych. Ze względu na peryferyjne położenie borów w stosunku do obszaru badań archeologicznych oraz brak klarownych przesłanek siedliskowych do ich rozdzielenia, w opracowaniu przedstawiono je łącznie.

Struktura przestrzenna krajobrazów roślinnych

KRAJOBRAZY LASÓW GRĄDOWYCH NA RÓWNINACH MORENY DENNEJ

Są to krajobrazy wypukłych i wyniesionych elementów reliefu i cechuje je znaczna niezależność i samowystarczalność w stosunku do przylegających obszarów. Znajduje to np. odbicie w bilansie wodnym, który jest zależny od opadów lokalnych. Są to krajobrazy autonomiczne, co oznacza, iż dopływ energii i substancji następuje prawie wyłącznie z atmosfery wraz z opadami. W skali geologicznej powierzchnie te cechuje ujemny bilans materii, którego przejawem mogą być widoczne procesy spływania górnych poziomów glebowych w wyniku denudacji i erozji. Procesy te mogą ulec nasileniu w wyniku antropopresji, jednak ze względu na małe spadki terenu i odporność utworów gliniastych na erozję, nie osiągają dużych rozmiarów. Warstwy wodonośne występują głęboko w poziomach piasków międzymorenowych. Brak ciągłego zwierciadła wód gruntowych powoduje, że nie miały one żadnego wpływu na współczesny i przeszły rozwój gleb i roślinności. Infiltracja wgłębna wód na terenach płaskich jest bardzo ograniczona, nadmiar wód opadowych i roztopowych gromadzi się okresowo na powierzchni terenu w postaci rozlewisk oraz w kałużach i wykroczkach.

Jest to jednostka krajobrazowa zdominowana przez biogeocenozy lasów grądowych. Lasy liściaste świeże tworzą duże, jednorodne płyty. Przebieg granic pomiędzy grądami nawiązuje do zróżnicowania wysokościowego terenu. Grądy wilgotne, które pełnią rolę okrajkową w stosunku do terenów hydrogenicznych, występują niżej, praktycznie już poza obrębem stoku, u jego podstawy lub w tzw. dolinkach denudacyjno-erozyjnych. Z wymienionych wcześniej względów, są to najbardziej stabilne krajobrazy, w których poważniejsze zmiany klimatyczne na przestrzeni holocenu jedynie w niewielkim stopniu modyfikowały skład gatunkowy drzewostanów i runa lasów grądowych. Zmiany wilgotności siedlisk prowadziły do niewielkich, z reguły kilkumetrowych, przesunięć w strefach ekotonowych pomiędzy grądami świeżymi i wilgotnymi.

Znaczna produktywność lasów grądowych, wyrażająca się wysokimi wskaźnikami biomasy, bogactwem florystycznym, w szczególności roślin zielnych, geofitów, liściastych krzewów i drzew, stanowi o obfitości świata zwierzęcego, zwłaszcza zwierzyny płowej i dużych ssaków kopytnych. W tym kontekście grądy są najbardziej atrakcyjnymi terenami łowieckimi, co poświadczają historyczne dokumenty, np. w odniesieniu do Puszczy Białowieskiej. Z tych samych względów grądy stanowiły atrakcyjne tereny wypasu bydła domowego i trzody chlewnej oraz miejsca skąd pozyskiwano paszę na okres zimowy. Ocenia się, że na terenie Puszczy Białowieskiej jeszcze w okresie powojennym liczba krów wypasanych na terenach leśnych wynosiła kilka

tysięcy sztuk. Lasy grądowe na równinach moreny dennej wykazały się największą odpornością na zmiany antropogeniczne, będące przejawem różnych form gospodarki leśnej [Kwiatkowski 1996]. W Puszczy Białowieskiej te właśnie siedliska wyróżnia największy udział drzew pomnikowych, starodrzewów oraz lasów naturalnych.

Eutroficzny charakter siedlisk lasów grądowych oraz walory użytkowe różnych gatunków drewna drzew liściastych (dębu, jesionu, wiązu, lipy) przesądziły ostatecznie o dalszej historii krajobrazów moreny dennej. W trakcie rozwoju i ugruntowania się gospodarki rolnej, tereny te znalazły się pod tak silną presją gospodarczą, że doprowadziło to do całkowitej deforestacji gliniastych wysoczyzn morenowych.

KRAJOBRAZY ŁĘGÓW I OLSÓW NA RÓWNINGACH AKUMULACJI BIOGENICZNEJ I TARASACH ZALEWOWYCH

W krajobrazach hydrogenicznych podstawowym czynnikiem porządkującym jest woda gromadząca się w nisko położonych elementach reliefu przez spływ powierzchniowy, spływ śródwarstwowy oraz spływ liniowy z górnej części zlewni. Pochodzenie wody, jej skład chemiczny, ruchliwość, głębokość występowania, powoduje, że chemiczne właściwości skał macierzystych w profilu glebowym i ich zasobność pokarmowa mają w tych warunkach znaczenie drugorzędne. Duże zróżnicowanie topograficzne torfowisk i ich zlewni jest przyczyną tworzenia się torfów o odmiennych właściwościach ekologicznych. Obszary te charakteryzuje dominacja gleb hydrogenicznych: gleb torfowych, gleb zabagnianych i pobagiennych, z którymi wiąże się występowanie zbiorowisk łągowych i olsowych.

W tej jednostce krajobrazowej znajdują się lasy rozmieszczone wzdłuż drobnych cieków i rzek, są to przeważnie łągi olszowo-jesionowe. Na torfowiskach, w strefie naporowych wód wysoczyznowych i zarośniętych starorzeczach, dominowały olszyny bagiennie; duży udział miały też łągi olszowo-jesionowe. Doliny rzek należą do krajobrazów najmniej stabilnych w czasie. Ta sytuacja była prawdopodobnie związana z istotnymi przemianami krajobrazu, a w szczególności znacznymi wylesieniami i dominacją terenów rolniczych w zlewni. Przyspieszony spływ wód, pochodzących z tajania śniegu na wysoczyznach, spowodował przyrost wód powodziowych i osadów spłukiwanych z pól, które w postaci mad nadbudowały starsze osady aluwialne w dolinie. Lasy bagiennie i łągowe poza dolinami rzek zajmują także obniżenia o genezie wytopiskowej.

Niedostępność terenów bagiennych w okresie wiosennych wezbrań wody i utrudniony dostęp do nich w okresie lata, sprawiał, iż były one generalnie mało atrakcyjne dla człowieka, choć tylko z nimi łączyło się występowanie niektórych gatunków roślin i zwierząt. Większe znaczenie tych terenów wiązało się z myślistwem, zwłaszcza w sezonie zimowym. Z gospodarczego punktu widzenia, istotne znaczenie miały łągowe okrajki wokół torfowisk, lasy łągowe wzdłuż strumyków i olszynki w podmokłych dolinkach, które ze względu na bujną roślinność zielną i jej wartość paszową, stanowiły potencjalne tereny wypasu bydła domowego.

KRAJOBRAZY BORÓW SOSNOWYCH I MIESZANYCH

Krajobrazy te ze względu na ich peryferyjne położenie w stosunku do obszaru badań archeologicznych oraz brak dostatecznego rozpoznania w kategoriach roślinności i właściwości siedliskowych pominięto w niniejszej charakterystyce.

Potencjał osadniczy terenu

Za najważniejsze kryteria mające znaczenie przy wyborze miejsc dogodnych do zasiedlenia uznano:

- suchy i świeży stan siedlisk, niezależnie od pory roku,
- produktywność i dostępność siedlisk leśnych,
- występowanie wody pitnej,
- sąsiedztwo terenów hydrogenicznych,
- szczególne położenie topograficzne.

Tereny nieprzydatne dla osadnictwa obejmują te powierzchnie, które na skutek stałego i nadmiernego podtopienia charakteryzują się procesami bagiennymi. Są to tereny zalane wodą powierzchniową w okresie wiosenno-letnim, gdzie woda gruntowa przez większą część roku pozostaje w pobliżu powierzchni terenu. Czynnikiem utrudniającym penetrację tych terenów jest grząskie, błotniste podłoże torfowe lub murszaste oraz specyficzny, kępkowo-dolinkowy mikrorelief terenu. Pokonywanie tych terenów w organizowanej sieci komunikacyjnej wymaga specjalnych konstrukcji w postaci nasypów, grobli, palowania, itp. Są to tereny bardzo niekorzystne z bioklimatycznego punktu widzenia: cechuje je wysoka wilgotność powietrza w okresie letnim, obecność zimnych mas powietrza, mgieł i zjawisk inwersyjnych, a zimą zmrzowisk. Nie bez znaczenia jest masowe występowanie dokuczliwych owadów, a zwłaszcza komarów.

W tej grupie znalazły się także tereny podmokłe, tj. powierzchnie wilgotne przez większość roku, ale mogące okresowo przesychać, co powoduje, iż nie występują tam utwory organiczne na powierzchni. W większości tereny te są związane z obniżeniami o charakterze liniowym lub tworzą obrzeża terenów bagiennych.

Tereny mało przydatne dla osadnictwa. Ta kategoria uwzględnia czynniki obniżające walor osadniczy terenu. Należy do nich występowanie utworów zwięzłych na powierzchni, tj. glin, iłów oraz niektórych utworów pyłowych. Obecność płytko zalegających utworów nieprzepuszczalnych powoduje gromadzenie się wody na powierzchni w okresie roztopów wiosennych oraz po większych opadach deszczu. Sprzyja to okresowym stanom większego uwilgotnienia gleby siedlisk, generalnie świeżych w skali całego roku. Z kolei znaczna zwięzłość glin i iłów, zwłaszcza przy pewnym przesuszeniu gleby, utrudnia lub uniemożliwia stosowanie zabiegów agrotechnicznych.

Tereny przydatne dla osadnictwa. Taki walor posiadają wszystkie tereny mineralne na siedliskach świeżych, o niedużych spadkach. Z rolniczego punktu widzenia lżejsze gleby piaszczyste, utwory pyłowe i spiaszczone gliny, lepiej nadawały się do zagospodarowania, szczególnie przy użyciu prymitywnych narzędzi. W warunkach

bardziej zaawansowanych technicznie metod uprawy roli w okresie średniowiecza oraz nowożytności i coraz powszechniejszego dążenia do uzyskiwania nadwyżek w produkcji rolniczej, bardziej atrakcyjne stały się jednorodne i duże płaty siedlisk moreny dennej, zajęte wcześniej przez lasy grądów świeżych. Żyzne gleby brunatne i płowe, po wykarczowaniu lasów, przez wiele lat gwarantowały utrzymanie wysokich plonów bez nawożenia.

Czynnikiem limitującym możliwość wykorzystania całego arealu terenów przydatnych dla osadnictwa był dostęp do wody. Stałe osady musiały mieć zapewnione bliskie sąsiedztwo świeżej i czystej wody pitnej, a także większe ilości wody przeznaczonej dla inwentarza zwierzęcego. W tej strefie wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia wody podnosi walor tych terenów i wiąże się z następującymi sytuacjami:

- W strefach krawędziowych pojawiają się często źródła stokowe. Tworzą się one w wyniku podparcia przez warstwę nieprzepuszczalną swobodnego lustra wód gruntowych w obrębie stoku lub u jego podstawy, powstają też na skutek zmniejszenia miąższości warstwy wodonośnej. Źródła mają tę zaletę, że wiele z nich nie zamarza zimą, jak np. wydajna i trwała w czasie „krynica”. W dolnych partiach zboczy, u podstawy stoku i na spłaszczeniach terenu oraz w niektórych dolinkach denudacyjno-erozyjnych, zbudowanych z utworów piaszczystych, zazwyczaj płytko znajduje się swobodne zwierciadło wód gruntowych (do 2 m poniżej terenu), możliwe do eksploatacji przy pomocy studni.
- Na skraju torfowisk i łągów, gdzie woda znajduje się tuż przy powierzchni terenu (woda zaskórna), przez sztuczne pogłębienie takich miejsc można tworzyć wodopoje dla bydła domowego. Zanieczyszczenia powierzchniowe, duża zawartość żelaza i związków humusowych, ograniczają jednak możliwość wykorzystania wody zaskórnej w gospodarstwie domowym.

Do najbardziej atrakcyjnych miejsc należą zatem tereny mineralne położone na wysoczyznach morenowych w pobliżu lasów grądowych lub na ich miejscu w przypadku terenów rolniczych, położone jednocześnie w pobliżu rzek i stałych cieków. Bliskie sąsiedztwo terenów hydrogenicznym ma jeszcze inne pozytywne aspekty: niezbyt podtopione lasy łąkowe i wilgotne grądy, zasobne w trawy, ziołorośla i inną roślinność zielną, stanowiły przed wylesieniem terenu naturalne miejsca wypasu bydła domowego. Te same powierzchnie z glebami wilgotnymi, zasobnymi w substancje próchniczne, stanowiły po wylesieniu atrakcyjne tereny gospodarki kopieniaczej, ogrodowej ze względu na żyzność i łatwość uprawy.

Podsumowanie

Położenie rezydencji Sapienhów spełniało kryteria terenu najbardziej atrakcyjnego z punktu widzenia osadniczego.

Zabudowania znajdowały się w obrębie spłaszczonej i nieco niżej położonej części gliniastej wysoczyzny morenowej, tuż powyżej załamania stoku. Takie położenie pozwalało na dość swobodne kształtowanie przestrzeni zabudowanej i rolniczej w krajobrazie o dużym potencjale produkcyjnym.

Ten typ krajobrazu, zdominowany pierwotnie przez lasy liściaste (grądy) podlegał w owym czasie intensywnym wylesieniom, związanym z ekspansją osadnictwa.

Głównym ośrodkiem tej ekspansji był Bielsk Podlaski. Dość szybko postępująca deforestacja wysoczyzn morenowych Równiny Bielskiej została wyhamowana dopiero w sąsiedztwie dzisiejszych granic Puszczy Białowieskiej.

Być może pewne znaczenie miało bliskie położenie, na północ od założenia, bardzo żyznych i nieco wilgotniejszych płatów gleb brunatnych właściwych i płowych oglejonych, gwarantujących wysokie plony również w czasie suchych lat. Lokalizacja osady, maksymalnie przesunięta ku krawędzi wysoczyzny, zapewniała jednocześnie bliskie sąsiedztwo z wyraźnie wciętą i zwężoną doliną strumienia, zajętą przez olszyny łąkowe (łąg wiązowo-jesionowy). Jest prawdopodobne, że bardziej eutroficzne i mniej wilgotne odmiany łągów, m.in. łągów wiązowo-jesionowych, zajmowały również dolinki denudacyjno-erozyjne na północ i południe od siedziby. Bliskość terenów hydogenicznych zapewniało przede wszystkim dostęp do wody oraz możliwość wypasu bydła w łągach lub wilgotnych i ziołoroślowych łąkach, które powstały na ich miejscu. Górzące położenie nad olszyną przy strumieniu, pomiędzy zabagnionymi rozszerzeniami doliny powyżej i poniżej osady, było korzystne także ze względów mikroklimatycznych.

Wydaje się jednak, że czynnikiem najbardziej istotnym było to, iż wąska w tym miejscu dolina pozwoliła na stosunkowo proste, ekonomicznie uzasadnione, prace nad budową zespołu niewielkich stawów. Jest to miejsce, gdzie poprzez usypanie krótkich i niskich nasypów ziemnych, zbudowano co najmniej trzy zbiorniki wodne. Utrzymaniu właściwej jakości stanu wód, jak również okresowemu czyszczeniu dna stawów sprzyjała obecność płytkich pokryw torfowych i murszowych, które łatwo usunięto (ze względu na małą powierzchnię i miąższość) już w fazie inicjalnej budowy zbiorników wodnych.

Na stoku wysoczyzny powyżej stawów występuje koncentracja okruchów szlaku i rudy żelaza, które wskazują na obecność w tym rejonie kuźni. Możliwe, że działała ona częściowo w oparciu o lokalne zasoby rudy darniowej, co zdaje się sugerować odnaleziona w trakcie lustracji bryła rudy w dnie potoku w sąsiedztwie dawnych stawów.

Budowa stawów rybnych, ale też technologicznie powiązanej z nimi gorzelnia oraz łaźni, miała w powiązaniu z uprawą ziemi na wysoczyźnie i wypasem bydła oraz trzody chlewnej w łągach, istotny wpływ na względnie samodzielne i samowystarczalne funkcjonowanie założenia rezydencjonalnego w Dubnie.

Literatura i materiały cytowane

KONDRACKI J.

1998 Geografia regionalna Polski, Warszawa.

KWIATKOWSKI W., CHOJNACKI T.

1994 Conception and methods of the individual vegetation maps, *Phytocoenosis* 6 N.S. Suppl. Cartogr. Geobot. (4): 77-84.

KWIATKOWSKI W.

1994 Krajobrazy roślinne Puszczy Białowieskiej (mapa w skali 1:50 000), *Phytocoenosis* 6 N.S. Suppl. Cartogr. Geobot. (6): 35-87.

1996 *Struktura krajobrazowa Puszczy Białowieskiej i jej wpływ na użytkowanie ekosystemów leśnych*. Problemy ekologii krajobrazu 2. Gdańsk.

KWIATKOWSKI W., STEPANIUK M.

1998a et al. *Struktura krajobrazowa wschodniego Podlasia*. Proj. KBN nr 6PO4G 016 09.

1998b *Inwentaryzacja i waloryzacja przyrodnicza strefy krawędzowej Doliny Górnej Narwi na odcinku od granicy państwowej do miejscowości Suraż*, Proj. bad. PTOP, Białystok.

1989 *Systematyka gleb Polski*, Roczniki Gleboznawcze 60 (3-4).

PRZEWOŹNIAK M.

1987 *Podstawy geografii fizycznej kompleksowej*, Gdańsk.

RICHLING A.

1992 *Kompleksowa geografia fizyczna*, Warszawa.

RICHLING A., LENART W., OŁĘDZKI J., WICIK B.

1981 *Przewodnik do badań z zakresu geografii fizycznej ogólnej*. Warszawa.

**Włodzimierz Kwiatkowski
Mirosław Stepaniuk
Krzysztof Gajko**

NATURAL CONDITIONS OF THE LOCALISATION OF THE RESIDENCE OF THE SAPIEHAS IN DUBNO, PODLASIE PROVINCE

summary

The analyses and terrain study of the most important features of the natural environment indicate that the location of the first seat of the Podlasie voivode is not accidental. The chosen localisation on a morainic top surface enabled convenient access to agricultural areas of great productive potential connected with fertile brown soils, which were obtained while deforesting eutrophic biotope of deciduous forests. At the same time, close vicinity of a stream and alder forest meadow, which, as it seems, prejudiced the location of the place for e seat enabled constant access to water, live-stock and hogs pasturage terrains. Convenient conditions for the building of a complex of not large nursery ponds near the seat, as well as an alcohol distillery, forge and baths, indirectly connected with them, vitally increased economical self-sufficiency and constancy of this settlement complex.

**Уладзімір Квяткоўскі
Міраслаў Сцепанюк
Кшыштаф Гайко**

ПРЫРОДНЫЯ ЎМОВЫ РАЗМЯШЧЭННЯ РЭЗІДЭНЦЫІ САПЕГАЎ У ДУБНЕ (ПАДЛЯШСКАЕ ВАЯВОДСТВА)

р э з ю м э

Праведзеныя аналізы і палявыя даследаванні важнейшых асаблівасцяў прыроднага асяроддзя паказваюць, што размяшчэнне рэзідэнцыі Сапегаў не было выпадковым. Лакалізацыя на маронай градзе забяспечыла зручны доступ да сельскагаспадарчых зямель з урадлівымі глебамі. Блізкае суседства ручая і пойменнага альшэўніка, што, здаецца, пераважыла пры выбары месца пасялення, забяспечвала пастаянны доступ да вады і выганаў свойскай жывёлы. Зручныя ўмовы для будаўніцтва паблізу сядзібы комплексу невялікіх рыбных ставаў, а таксама звязаных з імі вінакурні, кузні і лазні значна павялічылі эканамічную незалежнасць (самазабяспечанасць) і трываласць гэтай рэзідэнцыі.

DUBNO – ZAPOMNIANA REZYDENCJA SAPIEHÓW

Zbigniew ROMANIUK (Brańsk)

Dubno, podlaska siedziba jednej z gałęzi rodu Sapiarów zwanej kodeńską, jak dotąd w niewielkim stopniu zajmowała historyków¹. Nazwa Dubno pojawiała się co prawda w kontekście omawiania Bociek, czy Iwana (Jana) Sapiary i jego spadkobierców, jednak bez badania tamtejszego założenia dworskiego. Nagromadziły się przy tym różne sądy i przypuszczenia, które wymagają krytycznego spojrzenia.

Zachowana baza źródłowa jest stosunkowo skromna. Największą wartość poznawczą w zakresie dworu dubieńskiego, a szczególnie jego zabudowy, mają inwentarze sporządzone w 1646 i 1655 r. w związku z wydzierżawianiem tych dóbr. Pewne uzupełniające informacje wynikają z innych dokumentów, jednak już tylko wzmiankujących poszczególne obiekty dworskie. Należą do nich przede wszystkim inwentarz z 1662 r. (zasadniczo dotyczący spraw gospodarczych), wzmianki w aktach rodzinno-majątkowych z XVII i XVIII w. Przy ustalaniu stosunków własnościowych w XIX wieku pomocne były akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Boćkach, a także akta Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie.

Wzmiankowany przez niektórych autorów niepublikowanych opracowań² inwentarz majątku Dubno, rzekomo sporządzony w 1748 r., nie istnieje. Kwerenda przeprowadzona w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie dowiodła, że tym przypadku faktycznie chodziło o dokumenty z 1743 r., które ledwie wzmiankują część obiektów dworskich, a szczegółowiej opisują jedynie zawartość tzw. „skarbcy”

¹ Wyjątek stanowi artykuł Anny Laszuk, *Włość dubieńska – historia jednej dzierżawy*, Białostoczczyzna, 1995, nr 2, s. 3-10. Autorka zajmowała się w nim zasadniczo aspektem gospodarczym folwarku dubieńskiego i przynależnych do niego wsi oraz zagadnieniem dzierżawy i dzierżawców folwarku i dworu w XVII w. Dubna dotyczą też publikacje Józefa Maroszka, *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych*, z. 2, Boćki, Białystok 1999; *Parki i ogrody zabytkowe w krajobrazie kulturowym Podlasia. Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego*, opracowane wspólnie z Ewą Bończak-Kucharczyk i Krzysztofem Kucharczykiem, Białystok 2000; także artykuł Wojciecha Pawluka, *Położenie chłopów w dobrach boćkowskich w II połowie XVIII wieku*, Rocznik Białostocki, 1962, t. III, s. 9-28.

² W tej sprawie patrz: *Boćki, woj. białostockie. Studium historyczno-urbanistycznym do planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Bociek*, maszynopis opr. Z. Piłaszewicz, I. Małofiejew, Białystok 1980, s. 27. Dokumentacja w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.

dubieńskiego, zawierają też opisy dwóch wsi należących do tych dóbr (Mołoczki i Nurzec, 1741 r.).

Poniższe opracowanie dotyczy założenia dworskiego w Dubnie, bez omawiania sąsiadującego z nim folwarku, który będzie opisany w odrębnym artykule.

Właściciele Dubna i losy założenia dworskiego

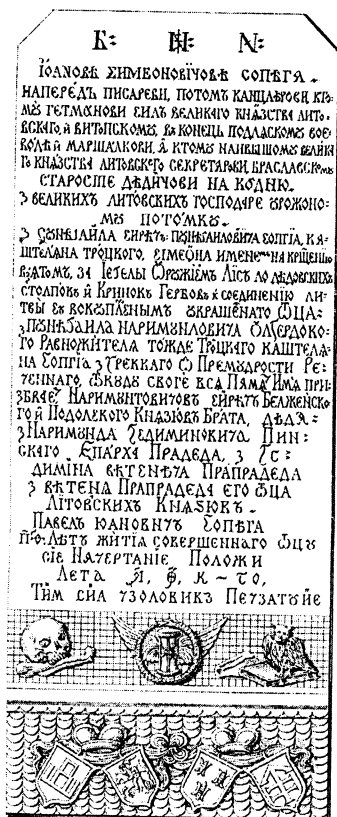

Рис. 1. Пłyта епитафійна Івана Сapiehy (zm. 1517 r.), з церкви замkowej в Kodniu

Pierwsza pisana wzmianka odnosząca się do dóbr Dubno pochodzi z czasu panowania Aleksandra Jagiellończyka. Wówczas (około 1506 r.) władca ten, za wierną służbę, nadał Dubno podlaskiemu szlachcicowi Lenartowi Kosińskiemu³. Ten w 1512 roku zamienił je z marszałkiem hospodarskim i wojewodą witebskim Iwanem Semenowiczem Sapiehą na różne dobra w ziemi drohickiej: Lisowo, Bryki, Narojki i Czahy – czyli obecne Czaje, otrzymane przez Sapiehę w 1508 r., po Michale Glińskim. Ową zamianę potwierdził król Zygmunt I 13 XI 1512 r. w Piotrkowie⁴. Sapieha już wcześniej uzyskał od tego władcy sąsiednie dobra boćkowskie, do których przyłączył teraz dubieńskie i inne.

Tworząc miasto Boćki na prawie magdeburskim, przywilejem uzyskanym od króla Zygmunta I 17 IX 1509 r., Sapieha miał prawo: ... *zbudować zamek do obrony od nieprzyjacielskich napadów i również w mieście ... zlokalizować i zbudować nad Nurcem*⁵. Czy udało mu się wznieść taki obiekt? Odpowiedź na to pytanie mogą dać już tylko wykopaliska archeologiczne, których w Boćkach nie prowadzono, a w Dubnie rozpoczęto. Domysły są różne, według jednych zamek został wzniesiony w Boćkach, a inni sądzą, że w Dubnie. Taki obiekt w Dubnie najpewniej nie został wzniesiony. Iwan Sapieha posiadał Boćki ledwie niespełna osiem, a Dubno pięć lat. W tym czasie organizował miasto Boćki i fundował tam kościół katolicki. Z tego okresu brak jest informacji o zamku w Boćkach, ale istniał tam dwór (1521 r. „curia Bocki”).

³ *Źródła Dziejowe*, t. XVII, cz. II, opr. Aleksander Jabłonowski, Warszawa 1909, s. 109; *Słownik biograficzny białostocko-tomżyńsko-suwański*, z. 2, Białystok 2003, s. 63-65.

⁴ Archiwum Państwowe w Krakowie, Zbiór Zygmunta Glogera (dalej jako: APK, ZZG), sygn. 337, s. 7; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej jako: AGAD), Kapicjana, p. 18, s. 548; *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. I, Petersburg 1890, s. 14.

⁵ *Lietuvos Metrica*. Knyga 8 (1499-1514), Vilnius 1995, s. 432, nr 585. Sapieha uzyskał w Boćkach prawo: ... *castrum edificandi causa defensionis ab hostilibus incursionibus et item opidum condendi vel, ut vulgo dicitur, locandi et edificandi in fluvio Nur*.

Zgodnie z późniejszą tradycją rodzinną, do której przychylają się niektórzy historycy, wojewoda podlaski Iwan Sapieha zmarł w Dubnie i tam miało być pierwsze miejsce jego tymczasowego spoczynku, poświadczające rzekome istnienie tam kaplicy dworskiej.

Podkreślić należy, że ówczesne istnienie kaplicy w Dubnie leży tylko i wyłącznie w sferze domysłów i nie jest dowiedzione. Skądinąd jednak wiadomo, że w 1501 r. Sapieha miał osobistego kapłana ruskiego Grzegorza *de Loszko*⁶, a skoro tak, to duchowny musiał mieć miejsce do odprawiania nabożeństw. Tak Iwan (Jan) Sapieha jak i kapłan Grzegorz, w trakcie poselstwa do Rzymu w 1501 r. przystąpili do unii florenckiej, uznając nad sobą zwierzchność papieską. Jednak znana ze źródeł kaplica w Dubnie była katolicka i niewątpliwie znacznie późniejsza.

Sapieha wznosił w Boćkach kościół katolicki, fundowany dokumentem z 30 IV 1513 r. Aktem tym został uposażony i duchowny boćkowski, m.in. dziesięciną snopową z folwarków Knorydy i Dubno (...*duobus praediis Knorydy et Dubno nuncupatis manipularem de quolibet grano secretum decima*). Wzmianka ta dowodzi, że Dubno już wówczas było ośrodkiem dóbr, ukształtowanych zapewne jeszcze w XV stuleciu (pierwsza wzmianka z ok. 1506 r.). Domyślać się więc można, że Dubno jako centrum dóbr miało też i wzniesiony dwór już w czasie, gdy władał nim Lenart Kosiński. Należy domniemywać, że Sapieha wykorzystywał istniejący dwór, z pewnością jeszcze drewniany, z zabudową towarzyszącą. Może rozbudował go. Tak uczynił w Kodniu, gdzie polecił też wystawić murowany zamek obronny i inne obiekty⁷.

Tak Aleksander Jagiellończyk, jak i Zygmunt Stary cenili Sapiechę i zlecali mu różne odpowiedzialne zadania oraz misje. Z polecenia władcy, aktem wydanym w Wilnie 29 VIII [*feria secunda ipso festo Decollationis Sancti Joannie Baptistae*] 1513 r.⁸, to Sapieha zajął się organizacją nowego województwa podlaskiego i brzeskiego. Niestety nie dokończył tego dzieła. Zmarł najpewniej w Dubnie między 9 II a 4 XII 1517 r., dożywając sędziwego wieku 89 lat⁹. We dworze pozostały najważniejsze dokumenty

⁶ Polski Słownik Biograficzny (dalej PSB), t. 34, s. 614.

⁷ PSB, t. 34, s. 617; Józef Łoski, *Cerkiew zamkowa w Kodniu oraz znajdujący się w niej nagrobek Jana Sapiechy wojewody podlaskiego*, Biblioteka Warszawska, 1857, t. IV, s. 724-736. Warto też zapoznać się z publikacją tego autora: *Genealogia portretowa Sapiehów w kościele parafialnym świętej Anny w Kodniu*, Biblioteka Warszawska, 1856, t. II, s. 588 i n. Najnowsze ustalenia w sprawie zachowanej galerii portretowej Sapiehów opublikowała M. Kałamajska-Saeed, *Genealogia przez obrazy. Barokowa ikonografia rodu Sapiehów na tle staropolskich galerii portretowych*, Warszawa 2006. Z publikacji tej pochodzą prezentowane w artykule portrety Sapiehów, namalowane w 1709 r. Do tworzenia galerii malarz wykorzystywał istniejące wcześniejsze wizerunki, być może też kilkanaście portretów Sapiehów z I połowy XVII w., znajdujących się pierwotnie we dworze w Dubnie.

⁸ AGAD, Kapicjana, p. 18, s. 550; APK, ZZG 337, s. 7; W. Jarmolik, *Powstanie województwa podlaskiego*, Białostoczyzna, 1989, nr 4, s. 6-9.

⁹ PSB, t. 34, s. 617. Historycy nie są jednomyślni odnośnie miejsca spoczynku Iwana Sapiechy. Według jednych początkowo pochowano go w kaplicy w Dubnie, a po dopiero po pewnym czasie w Boćkach. Według późniejszej tradycji rodzinnej szczątki Sapiechy zostały przeniesione do Kodnia przez jego syna Pawła lub wnuka Michała. Inni autorzy twierdzą, że Iwan (Jan) Sapieha zmarł w Boćkach, a w Dubnie zmarł jego syn Paweł, choć ten zmarł faktycznie w Wilnie – PSB, t. 35, s. 130. Te domysły dały jednocześnie przesłankę do sądów, że spoczynek Iwana Sapiechy w Dubnie był tymczasowy, ze względu na konieczność wzniesienia (czy dokończenia budowy) cerkwi w Boćkach, do której uroczyste przeniesiono trumnę w 1522 r. (czas

sapieżyńskie, które znajdowały się w tamtejszym skarbcu jeszcze w 1648 r.¹⁰. Po śmierci Iwana, doszło do zatargów o podział majątku między synami Sapiehy, a wdową po nim. Na skutek królewskiego rozstrzygnięcia, 4 XII 1517 r. dobra boćkowskie odziedziczył syn Iwana, **Michał** (zm. 1536). Synowie i ich macocha 23 V 1519 r. dokonali ostatecznego podziału dóbr¹¹. Michał, między 1524 a czerwcem 1525 r., zamienił te dobra ze swoim bratem **Fryderykiem (Frydrychem, Fedorem)**, który w zamian dał mu Ikażń pod Brasławiem¹². Tak Michał, jak i jego brat toczyli permanentne spory, a nawet walki z sąsiadami Bociek (Falkowiczem, Sasinem, Jeśmanowiczem, Wahanowskim i innymi) o różne dobra, także najeżdżając je¹³.

Po około dziesięciu latach (ok. 1533-35) Fryderyk sprzedał dobra dubieńskie swemu bratu – ówczesnemu marszałkowi gospodarskiemu i staroście brasławskiemu **Pawłowi**¹⁴. Po śmierci Frydrycha około 1548 r., o zasadniczą część dóbr boćkowskich po nim pretensje zgłosił ów Paweł, który od listopada 1551 do stycznia 1553 r. wysądził dla siebie majątki Boćki, Dubno i Knorydy, pod warunkiem spłaty 3 tys. kóp gr lit. Hannie Zabrzezińskiej, wdowie po Fryderyku Sapieze i jej drugiemu mężowi Stefanowi Zbaraskiemu, dziedziczących część dóbr boćkowskich. Niebawem, 4 V 1553 r. do ksiąg grodzkich brańskich skargę na służbę Stefana Zbaraskiego, Pawła Łosia, wniósł faktor dóbr dubieńskich Sapiehy Cherubin Opaczewski¹⁵. Paweł Sapieha procesował się też o Boćki, Dubno i Knorydy z Hanną (Anną) po Michale Sapieżanką, po drugim mężu Sieniawską, której pretensje zaspokoił innymi dobrami, na podstawie ugody zawartej w Wilnie 15 I 1566 r.¹⁶

rzekomego wykonania zachowanej w Kodniu tablicy inskrypcyjnej, faktycznie pochodzącej z ok. 1700 r. – M. Kałamajska-Saeed, *op. cit.*, s. 58). Pojawił się też pogląd, że trumnę ze zwłokami Sapiehy złożono w boćkowskim kościele parafialnym, skąd została przeniesiona do Kodnia – J. Maroszek, *Kościół katolicki...*, s. 12-14. J. K. Podlasiak (ks. J. Pruszkowski), *Kodeń Sapiehów, jego kościoły i starożytny obraz Matki Boskiej Gwadelupskiej (de Guadelupa), z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1898, s. 16-18 – pisze, że Jan Sapieha zmarł w Boćkach, a jego syn Paweł w Dubnie, w wieku 93 lat. Nie da się wykluczyć, że szczątki Iwana (Jana) Sapiehy do dzisiaj spoczywają w krypcie dawnej świątyni w Boćkach.

¹⁰ AGAD, Kopicjana, p. 18, s. 543-562 – *Registr spraw i przywilejów należących do Dubna i inszych k niemu przyległości spisany w Dubnie dnia 26 miesiąca lutego roku 1648.*

¹¹ Zygmunt I potwierdził podział podczas sejmu w Grodnie wiosną 1522 r.

¹² J. Maroszek, *Kościół...*, s. 15. Patrz też: APK, ZZG 16, s. 7.

¹³ O konflikcie z Wahanowskim patrz: A. Kołodziejczyk, *Powiat bielski. Najazdy Fryderyka Sapiehy na posiadłości Fedora Wahanowskiego w latach 1536?-1541*, [w:] A. Kołodziejczyk, K. Łożyński, J. Śliwiński, *Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego*, Olsztyn 2001.

¹⁴ Żoną Pawła była wojewodzianka nowogródzka Aleksandra Chodkiewiczówna. Paweł Sapieha był wyznawcą prawosławia, ale ulegał też wpływowi kalwinizmu.

¹⁵ APK, ZZG 16, s. 77-78: *...Cherubin Opaczewski factor in Dubno... manifestantem in querela exposuit, in et contra nobilem Paulum dictum Loss quondam factorem illustris Stephani Zbaraski de eodem Dubno. Quomodo psie exequitando de factoratu praefactorum bonorum Dubno invadendo et superequitando eadem bona Dubno in agros praediales domini sui et subditorum ejus segetes hyemales in magna quantitate equis immisis depabulavit et conclucavit.*

¹⁶ AGAD, Kopicjana, p. 18, k. 553-4; APK, ZZG 337, s. 8. Król potwierdził ugodę 22 IX 1566 r.

Po śmierci Pawła, wojewody nowogródzkiego (byłego podlaskiego 1555-58), w marcu 1579 r.¹⁷, na mocy działu sądowego między jego synami dokonanego w Wilnie 13 kwietnia tego roku, dobra boćkowskie z dworem, miasteczkiem, 3 folwarkami (w tym Dubno) i 10 wsiami w powiecie brańskim województwa podlaskiego¹⁸, dziedziczył kasztelan brzeski – niebawem starosta homelski – **Bohdan** Sapieha, późniejszy wojewoda miński. 25 VI 1580 r. w Brańsku, zapisał on swej drugiej żonie Apolonii księżnej Druckiej Sokolińskiej, uposażenie na dworze Dubno z folwarkiem i wsiami Dubno, Nurzec, Dydule, Mołoczki, Kośna, Hroska¹⁹. Bohdan Sapieha 22 II 1580 r. gościł w Boćkach króla Stefana Batorego, który podróżował z Warszawy do Grodna²⁰.

Dwór w Dubnie jest wzmiankowany w podatkowych księgach poborowych w 1577 r., gdy z włości boćkowskiej opłacono podatki, między innymi i z: *...dworów boćkowskiego, knorydz[kiego] i dubińskiego*²¹. *Curia Dubno* wymienia też dokument z 1580 r.

Po śmierci Bohdana przed 22 VI 1593 r., dobra boćkowskie dziedziczył syn **Andrzej** (zm. 1610), starosta homelski i leśniczy bielski, w latach 1605-10 łowczy bielski²². Część dóbr dziedziczył też podkanclerzy litewski Paweł oraz wojewoda nowogródzki Mikołaj Krzysztof Sapieha²³. Po Andrzeju, który miał tylko jedną córkę Eleonorę po mężu Szyszkowską, dobra spadły na posiadającego większość praw spadkowych do dóbr boćkowskich z Dubnem, brata Andrzeja, **Mikołaja Krzysztofa** Sapiehę – syna Bohdana Pawłowicza i Maryny z Kapustów. Ten gruntownie przebudował założenie dworskie w Dubnie.

Po śmierci Mikołaja, wojewody nowogródzkiego, w lutym 1638 r. (spoczął w Pietuchowie)²⁴, jego synowie: ciwun kroszewski Tomasz (1598-1646) i leśniczy bielski Kazimierz Mikołaj (zm. 1639), 10 V 1638 r. w Dubnie podzielili między siebie ojcowiznę i spadek po stryju, podkanclerzym litewskim Pawle (zm. 19 VII 1635). W ramach tego podziału, z dóbr boćkowskich wyodrębniono majątność Dubno przypadłą **Tomaszowi** Sapieże: *...dwór dubiński i kamienice, jako się w sobie mają, z folwarkiem dubińskim i z ogrodniki przydworne dubińskimi będącemi..., a do majątności dubińskiej należące: folwark i wieś Kruhła, wieś Czechy, wieś Makowce, wieś Szyposze, folwark Wólka Dobrzyńska, z poddanemi do tego folwarku, części dobrzyńskiej, gruntami, lasami, inszemi przynależnościami należącemi... i inne*²⁵. Ów podział w sensie własnościowym i gospodarczym oddzielił Dubno od Bociek, połączone ponownie dopiero w 1743 r. Tomasz chcąc podreperować stan własnej kasy, wydzierżawiał część dóbr

¹⁷ Według starszych opracowań zmarł w 1580 r. i spoczął w Kodniu (np. T. Żychliński, *Złota Księga Szlachty Polskiej*, r. IV, Poznań 1882, s. 264). Zaś w: PSB, 34, s. 130 – zmarł w 1579 i został pochowany w cerkwi św. Trójcy w Wilnie.

¹⁸ Bohdan Sapieha w 1579 r. dziedziczył: Boćki, folwarki Stare Sioło i Knorydy, a także: Mokre, Bojary, Dubno, Nurzec i Krasną. Był wyznawcą prawosławia.

¹⁹ APK, ZZG 16, s. 560 – *...pół ósma tysiąca zapisuje*, porównaj tamże, ZZG 18, s. 655-657.

²⁰ PSB, t. 34, s. 594.

²¹ *Źródła Dziejowe*, t. XVII, cz. 1, opr. Aleksander Jabłonowski, Warszawa 1908, s. 182.

²² PSB, t. 34, s. 595; *Dom Sapieżyński*, opracował Eustachy Sapieha, Warszawa 1995, s. 102; *Urzednicy podlascy XIV-XVIII w., spisy*, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 188.

²³ T. Żychliński, *op. cit.*, s. 264-265.

²⁴ PSB, t. 35, s. 122-124. Jego żoną była Raina Dorohostajska.

²⁵ *Sapiehowie. Materiały...*, t. II, s. 142-145, 322-330; PSB, t. 35, s. 155.

dubińskich. Przykładowo Kaleczyce – Wojciechowi Maksymilianowi Orłowi, a Kośną – Janowi Totwińskiemu. Za swęgo życia nie był w stanie ich wykupić.

				
IOANNES I. Podlachia Palatinus † 1520	MICHAEL Mincers Palatinus. Anno. 1530.	PETRVS I Colonnellus et Secretarius Sigillorum I. 1533.	PEDORVS FRIDERICVS I Secretarius Regius. 1540	PAVLVS 2. Castellanus Kioviensis. 1590.
				
LEO SYREM: E. XER. M.D.L. DVX et Cancellar. 1633	IOANNES 5. NA. RESCHALVVS CVRIA. † 1635.	CASIMIRVS 2. Procancelarius M. D.L. † 1634.	CHRISTOPHORVS Maon Notari. M.D.L. obiit. 1631.	GREGORIVS 1. Succamerarius Orzanensis. 1615.
				
IOANNES PETRVS 4. Legionarius. Sig. III. 1664.	LVCAS 1. PAVLI Castellanus Kioviensis Filius † 1626.	DEMETRIVS 1. Secretarius Regius 1566. obiit. 1582.	IOANNES 3. Secretarius Regius 1573.	ANDREAS 2. Mscislaviensis Palatinus 1610.
				
ALEXANDER THE GREATVS 2. Exercitus M.D.L. Dux. 1633.	CHRISTOPHORVS 2 Palatinus Mscislaviensis. 1640.	NICOLAVS 4 Notarii Campitris.	GEORGIVS 2. Legatus ad Hispaniam.	FRIDERICVS 2. Palatin Mscislaviensis. 1650.

Ryc. 2. Portrety Sapiechów. Genealogia Sapieharum, rys. J. Łoski, 1855, litogr. M. Fajansa, 1856

Tomasz Sapieha, studiował w Krakowie, Ingolsztacie, Padwie, Bolonii i Lowanium. Był to wychowanek jezuitów i gorliwy katolik. W 1632 r. stracił rękę w pojedynku, głośnym w Rzeczypospolitej. Zmarł bezpotomnie na początku kwietnia 1646 r. i spoczął w Holszanach²⁶. Na mocy jego testamentu, wpisanego do akt grodzkich brańskich 8 IV 1646 r., żona **Zuzanna** Chreptowiczówna dożywotnio dziedziczyła majątność Dubno z folwarkiem i pewną sumą pieniężną oraz kosztownościami, a także z prawem poddanych: ...*winnych karać i na gardło*²⁷.

Śmierć Tomasza spowodowała daleko idące, negatywne skutki dla tych dóbr. Już w ostatnich latach jego życia w zabudowaniach dworskich mieszkali tylko słudzy sapieżyńscy. Brak stosownego dozoru spowodował, że w 1646 r. w głównych obiektach brakowało pewnej ilości szyb, część pieców nie była sprawna, a okiennice uszkodzone. Od tego czasu, pod zarządem dzierżawców, tak kamienice jak i pozostała część zabudowy dworskiej, ulegały dalszej dewastacji, co wynika z kolejnych inwentarzy z 1655 i 1662 r.

Zuzanna, wdowa po Tomaszu, w związku ze znacznymi kosztami pogrzebu męża i brakiem środków na jego urządzenie, na trzy lata wydzierżawiła Dubno z przyległym folwarkiem i innymi dobrami Jerzemu Monwidowi Irzykowiczowi, licząc od 24 VI 1646 r., za 15 tys. złp wpłaconych od ręki. 3 lipca sporządzono dokładny inwentarz dóbr, a kontrakt dzierżawny spisano 26 IX 1646 r.²⁸. Niebawem wdowa Zuzanna wyszła za mąż, za Aleksandra Hilarego Połubińskiego. Po wygaśnięciu kontraktu i zgonie Zuzanny, dobra dubieńskie objęła **Anna**, córka Kazimierza Sapiehy (brata Tomasza)²⁹. Była ona żoną starosty brańskiego Franciszka Jana Leśniowskiego, syna Prokopa, któremu wniosła te dobra w 1650 r.³⁰. Po trzech latach Anna owdowiała. W 1653 r. po prawnym podziale majątku po ojcu Kazimierzu i stryju Tomaszu, Anna dziedziczyła włość Dubno i folwarki Wólka Wahanowska (Wygonowska, zwana też Dobrzyńską), Kruhła oraz Kaleczyce.

²⁶ PSB, t. 35, s. 154-155.

²⁷ AGAD, Kopicjana, p. 18, k. 342-347. Posiadanie Dubna przez Tomasza Sapiechę w latach 1641-44 potwierdzają wypisy I. Kapicy-Milewskiego: APK, ZZG, sygn. 15, s. 220-224; ZZG 16, s. 2.

²⁸ AGAD, Kopicjana, p. 18, k. 326-328, 342-347, 371-394; patrz też pułdo 77, s. 150 i nn. (1646 r.).

²⁹ AGAD, Archiwum Roskie, Akta Rodzinno-Majątkowe, sygn. 446 (1652-1712 = Dubno). Zuzanna z Chreptowiczów I v. żona wojewody mazowieckiego Tomasza Sapiehy, II v. Aleksandra Hilarego Połubińskiego, przejście w spadku na bratanicę Tomasza Sapiehy – Barbarę z Sapiehów Wołłowicz i Annę z Sapiehów I v. Leśniowską, II v. Parysową oraz jej potomstwo – podczaszego bielskiego Jana Parysa, kasztelanica lubelskiego Józefa Adama Parysa i Eufemii z Parysów.

Część interesującego nas zespołu akt Archiwum Roskiego znajduje się w opracowaniu, stąd dostęp do nich jest na dzień dzisiejszy ograniczony. Dziękuję pracownikom AGAD, za udostępnienie części akt w trakcie ich opracowywania.

³⁰ APK, ZZG 19, s. 485; porównaj: AGAD, Kopicjana, p. 19, k. 13 – 1650 r.

Ryc. 3. Aleksander Hilary Połubiński, drugi mąż Zuzanny z Chreptowiczów, wdowy po Tomaszu Sapieże. Współwłaściciel Dubna od ok. 1650 do 1666 r.

Po 1653 a przed 1655 r. wraz z jej ręką przeszły one w posiadanie jej drugiego męża – starosty czerskiego, późniejszego kasztelana lubelskiego **Szczęsnego** (czyli Feliksa) **Zygmunta Parysa**, syna Adama Hieronima, h. Prawdzic³¹. Niebawem doszło jednak do sporu sióstr Anny i Barbary, po Kazimierzu Sapieżanek. W 1666 r. Eustachy Wołłowicz z żoną Barbarą Sapieżanką zawarli sądową ugodę z Anną Sapieżanką, wdową po staroście brańskim Leśniowolskim, a po drugim mężu Parysową. Siostry, Barbara i Anna ustaliły, że do drugiej z nich należeć będzie: *...Dubno i folwark Dubno ze wsiami do tego należącymi, folwark Kruhła ze wsiami należącymi, folwark Wólka Wahanowska albo Dobrzyńska ze wsiami, folwark Kaleczyce ze wsiami i łąki i błota...* Postanowiono też spłacić Katarzynę Wojniankę, wdowę po Kazimierzu Mikołaju Sapieże, a także Aleksandra Hilarego Połubińskiego oraz innych³². Parysowie wydzierżawiali Dubno, przykładowo w latach 1655-66 Janowi Miełockiemu³³. Niestety, działalność tego dzierżawcy źle zapisała się w dziejach Dubna.

Z wyliczeń Anny Laszuk wynika, że między 1646 a 1662 r. wieś o tej nazwie z 89 utraciła aż 65 gospodarstw, czyli ponad 70%³⁴. Oczywiście, destrukcyjnej działalności Miełockiego przypisać można tylko część win za taki stan rzeczy. Spustoszeń tych terenów w czasie „potopu szwedzkiego” dopuszczały się wojska szwedzkie, tatarskie, siedmiogrodzkie, moskiewskie, a i koronne z litewskimi³⁵. Jednak mieszkańcy Dubna nie szczędzili oskarżeń i ostrych słów wypowiedzianych do spisujących inwentarz w 1662 r., a skierowanych przeciwko Miełockiemu i jego żonie Mariannie z Laszkowskich. Dzierżawca nic nie czynił by ochraniać dwór, folwark czy podległych mu chłopów przed najazdami wspominanych różnych wojsk i grabieżców, sam: *...kilka razy uchodząc...* Miełoccy też osobiście okradali poddanych, nawet ze sprzętów codziennego użytku. Powszechne było wówczas zbiegostwo z dóbr dubieńskich (np. z Mołoczek zbiegło 20, a z Dubna 12 chłopów)³⁶.

³¹ AGAD, Kapicjana, p. 21, k. 141-147, 215-216 – 1653 r.

³² Tamże, s. 141-152.

³³ Wiadomo, że Jan *de Miełotki* Miełocki zmarł przed 1676 r. Jego córka Zofia, była żoną Grzegorza Jerzego Wysińskiego (APK, ZZG 15, s. 675).

³⁴ A. Laszuk, *Włość dubieńska...*, s. 6.

³⁵ J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, cz. I, opr. A. Rachuba i T. Wasilewski, Warszawa 1978, gdzie pod datą 16 III 1660 r. zapisał: *Jędrzej powrócił późno z Andryjanek i przyniósł tę nowinę, że wszystko do szczętu Moskwa spaliła, że i kołu nie zostało, Bocki także spalone i wszędzie na Podlaszu srodze popalono.* Wielkie straty uczynione w tym czasie (głównie 1655-57) od Brańska w kierunku Brześcia potwierdzają też liczne wpisy do ksiąg grodzkich brańskich, z których wypisy uczynił I. Kapica-Milewski – APK, ZZG 15.

³⁶ AGAD, Kapicjana, p. 20, s. 406-425, 429-432.

W 1674 r. dwór dubieński kasztelana lubelskiego i starosty czerskiego Szczęsnego Parysa, zamieszkiwała szlachta: Anna – żona Parysa, córka podstolego bielskiego Oborskiego, dzieci Parysa – Jan i Eufemia, Kaleczycka z dwiema córkami, ponadto 5 sług. Folwark i pozostałą zabudowę dworską zamieszkiwało 20 osób pochodzenia chłopskiego. Porównując ilość osób ówczesnie mieszkających w dworach dubieńskim i boćkowskim, to pierwszy pod tym względem znacząco przewyższał drugi, gdzie odnotowano tylko urzędnika Daniela Piotrowskiego z żoną i służącą³⁷.

Z trojga dzieci zrodzonych z małżeństwa Szczęsnego Zygmunta Parysa i Anny Sapieżanki³⁸, Dubno z: *...dworem kamienicą i wsią, także wieś Nurzec z młynem, a drugi młyn na Bartoszewszczyźnie, item wieś Piotrowszczyzna, wieś Mołoczki, wieś Kośna...*, w ramach działu majątkowego dokonanego w Dubnie 2 IV 1693 r., otrzymał najmłodszy syn **Józef Adam Parys**, kasztelan lubelski³⁹. Część dóbr przyległych do włości dubieńskiej zatrzymał do swej śmierci Szczęsny Zygmunt (zm. 1695 r.). W 1693 r. był już on w podeszłym wieku, co stanowiło główny motyw podziału dóbr.

Po śmierci Józefa Adama Parysa w 1701 r., dobra dubieńskie dziedziczyła wdowa po nim Joanna z Raciborska Morsztynówna, która ponownie wyszła za mąż za Rozdrażewskiego. Zaś Dubno uzyskała w spadku Felicjanna, córka Józefa i Joanny Parysów, która w 1713 r. wyszła za mąż za Wojciecha Wessla⁴⁰. Pretensje do spadku wnosił też starosta nurski Jan Wojciech Parys, drugi syn Szczęsnego Zygmunta, który zmarł około 1703 r.⁴¹. Tak więc w 1713 r. Felicjanna Parys poprzez małżeństwo, wniosła Dubno z przyległościami starości rożańskiemu, późniejszemu kasztelanowi warszawskiemu, **Wojciechowi Wesslowi**, synowi Stanisława, h. Rogala. W tym czasie w skład dóbr Dubno wchodziły wsie i folwarki: Dubno, Nurzec, Mołoczki, Żuki i Piotrowszczyzna. Ze związku Felicjanny i Wojciecha, został zrodzony syn Józef Bartłomiej Wessel, późniejszy duchowny. Majątek był częściami wydzierzawiany i zastawiany różnym osobom. Przykładowo w 1736 r. podczaszemu nowogródzkiemu Wojciechowi Jaruzelskiemu. Po śmierci Felicjanny z Parysów, Wojciech ożenił się z Konkordią Elżbietą de Gehemma.

Z „Conotatii summ substancyjej Parysowskiej...” wiadomo, że w 1737 r. naprawiano zabudowania folwarczne Dubna, a także: *...stodoły zaczęto murować w Dubnie... wszystko koszt 5000 złp.* Wesslowie pomieszkiwali w Dubnie, o czym świadczą wystawiane tam przez nich dokumenty, np. 23 V 1738 r. Majątek ulegał zadłużeniu. Problemy finansowe miał też i Wessel, stąd od 1740 r. rozważano sprzedaż Dubna. 21 IV 1740 r. ojciec Wojciech, spisał z synem **ks. Józefem Bartłomiejem** kontrakt zastawny na Dubno, z którego dowiadujemy się, że: *...pałac murowany mile reperacji potrzebuje...* W tym przypadku mamy do czynienia z interesującą wzmianką, określającą główny obiekt dworski jako „pałac”, który wymaga remontu.

³⁷ Tamże, Archiwum Skarbu Koronnego, sygn. I, 70, k. 432v-433. Rejestr pogłównego powiatu brańskiego z 1674 r. Podobnie było rok wcześniej, patrz A. Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1999, s. 132.

³⁸ Anna zmarła w swych dobrach w Sandomierskiem w 1691 r.

³⁹ AGAD, Kapicjana, p. 31, s. 245-248; p. 77, s. 76-79; p. 24, s. 404-407. Starszy brat Józefa, Jan Parys, podczaszy bielski, zmarł ok. 9 IX 1700 r.

⁴⁰ S. Uruski, A. A. Kosiński, A. Włodarski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. XIII, Warszawa 1916, s. 221.

⁴¹ AGAD, Archiwum Roskie, Akta Rodzinno-Majątkowe, sygn. 449, akta z lat 1665-1747.

Ryc. 4. Józef Franciszek Sapieha, pan na Dubnie w latach 1743-1744

12 VII 1742 r. o prawa do Dubna, przed aktami grodzkimi brańskimi, upomniał się Józef Franciszek Sapieha, pan na „państwie boćkowskim”⁴². W odpowiedzi na to 27 VIII 1742 r. przed tymi aktami manifestował się Wojciech Wessel. W końcu strony porozumiały się i 12 VI 1743 r. w Boćkach, ks. Józef Bartłomiej Wessel zawarł z **Józefem Franciszkiem Sapiehą** kontrakt na dobra Dubno (Dubno, Nurzec, Mołoczki, Żuki, Piotrowszczyzna i inne) z pałacem, dworami, ogrodami, folwarkami itd. Mocą tego aktu Wessel zbył i ustąpił te dobra Sapieże, pod warunkiem spłaty sumy należnej łowczynie wschowskiej Katarzynie z Rozdrażewskich Gumińskiej, a przysądzonych jej dekretem komiarskim z 1715 r. na Dubnie (22800 złp), zapłaty części z sumy 60000 złp, wynikających z zapisu Wojciecha Wessla dla syna ks. Józefa.

Zbycie nastąpiło 21 czerwca, a sześć dni potem podstarość Łojewski zabrał w imieniu ks. Wessla do Czerwina niektóre rzeczy zgromadzone w „skarbcu” dubieńskim. Oprócz metalowych naczyń, luster, różnych sprzętów, było tam m.in. ponad 120 książek polskich i francuskich. Zwracał uwagę „Herbarz ziół różnych polski”⁴³. Jeszcze jakiś czas trwały procesy o długi na Dubnie z wierzycielami, które spłacali Józef Sapieha i Teresa Potocka⁴⁴.

Po śmierci Józefa Sapiehy 11 IV 1744 r.⁴⁵, jego dobrami zarządzała żona **Kryszyna z Branickich** (córka Stefana, wojewody podlaskiego). Być może po śmierci męża, wspomagał (?) ją brat Jan Klemens Branicki, znany z dobrego zarządzania swymi majątkościami białostockimi i tykocińskimi, gdyż w latach 1752-58 inwentarze dóbr boćkowskich nie obejmują Dubna, a tamtejszym dworem z „zamkiem” w 1755 r. zarządzał marszałek dworu Branickiego, Józef Ciecierski⁴⁶. Zapewne i Dubno, tak jak Boćki z okolicą, zostało splądrowane przez wojska moskiewskie w czasie konfederacji barskiej w 1768 r.⁴⁷.

⁴² Wywodzący się z innej linii jak poprzedni członkowie rodu (kodeńskiej), bo z linii czerejskiej (rózańskiej).

⁴³ AGAD, Archiwum Roskie, Akta Rodzinno-Majątkowe, sygn. 447.

⁴⁴ Tamże, sygn. 451 (1744-50 r.).

⁴⁵ PSB, t. 35, s. 22-24. Zmarł w Pratuliniu, a pogrzebano go w kaplicy św. Tadeusza Judy w kościele reformackim w Boćkach.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB), mikrofilm; Teki Glinki (w zbiorach ODZ Warszawa), t. 315, s. 53 (stara sygn. Archiwum Roskiego – 4/47). W raportach Ciecierskiego składanych Branickiemu z Dubna między 30 VII a 21 IX 1755 r., znalazła się wzmianka o sprawach gospodarczych i przebudowie zamku oraz wydarzeniach codziennych. Jan K. Branicki już wcześniej wspierał Sapiehów w sprawie budowy założenia pałacowego w Boćkach.

⁴⁷ Tamże, t. 315, s. 261.

Fot. 1. Iwan Sapieha, pan na Dubnie w latach 1512-1517

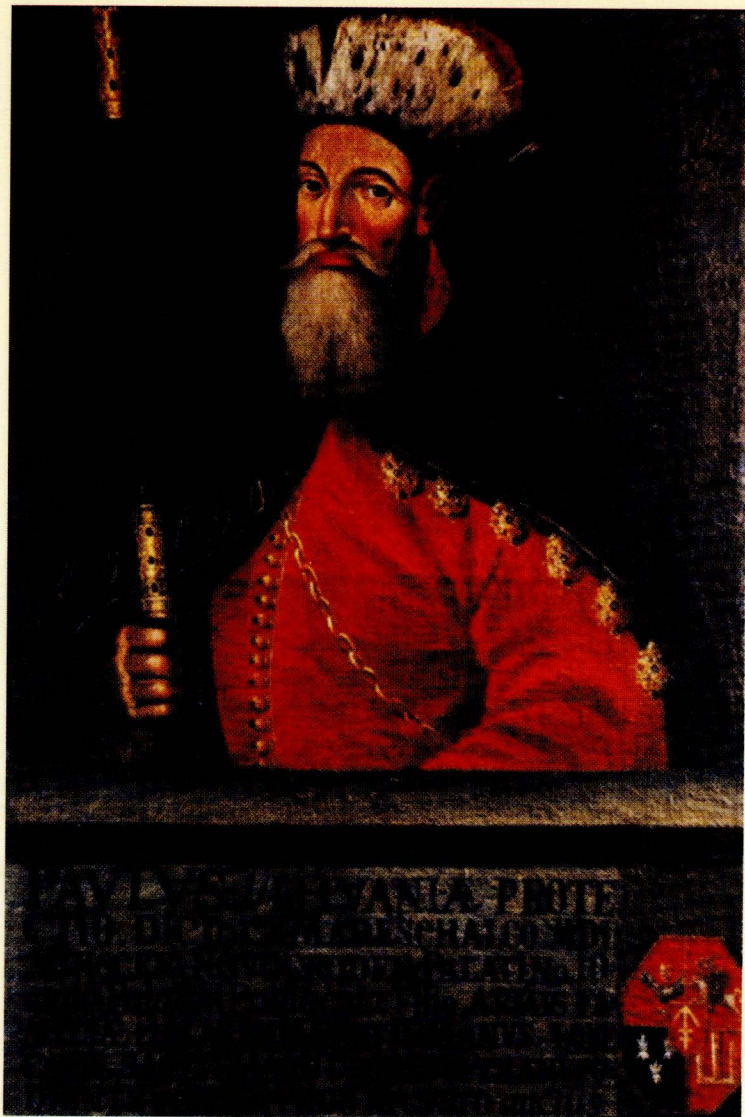
[Fot. 1-8 za: M. Kałamajska-Saed, *Genealogia przez obrazy. Barokowa ikonografia rodu Sapiehów na tle staropolskich galerii portretowych*, Warszawa 2006]

Fot. 2. Michał Sapieha, pan na Dubnie w latach 1517-1524

Fot. 3. Fryderyk Sapieha, pan na Dubnie w latach 1525 – ok. 1535

Fot. 4. Paweł Sapieha, pan na Dubnie w latach ok. 1535-1579

Fot. 5. Bohdan Sapiieha, pan na Dubnie w latach 1579-1593

Fot. 6. Andrzej Sapieha, pan na Dubnie w latach 1593-1610

Fot. 7. Mikołaj Sapieha, pan na Dubnie w latach 1610-1638

Fot. 8. Tomasz Sapieha, pan na Dubnie w latach 1638-1646

Krystyna z Branickich Sapieha zmarła w 1761 r., a spadkobierczynią jej fortuny była córka **Teresa Sapieżanka** (zm. 1777), do 1745 r. żona chorążego litewskiego Hieronima Floriana Radziwiłła. Po rozwodzie, w 1752 r. ponownie wyszła za mąż za starostę trembowelskiego, podczaszego litewskiego i generała-porucznika wojsk koronnych **Joachima Karola Potockiego** (zm. po 10 V 1791 r.), któremu wniosła klucz boćkowski z 15 folwarkami (w tym Dubno) i wsiami. Po śmierci Teresy, w 1785 r. Joachim poślubił Annę Salomeę Grocholską⁴⁸.

Ryc. 5. Franciszek Piotr Potocki, posiadał Dubno w latach 1773-95

Joachim Karol Potocki z małżeństwa z Sapieżanką miał córkę Krystynę (zm. 1789), która w 1773 r. wyszła za starostę szczyrzeckiego **Franciszka Piotra Potockiego** (używającego powszechnie tylko drugiego imienia Piotr), wnosząc mu jako wiano dobra boćkowskie z Dubnem⁴⁹. Druga córka Teresy i Joachima – Joanna, poślubiła brata Franciszka Piotra, Jana Alojzego Potockiego – starostę kaniowskiego. 15 VI 1778 r. siostry, Krystyna i Joanna, zawarły układ w sprawie dziedziczenia dóbr po matce. Franciszek Piotr Potocki wydzierżawiał Dubno, przykładowo w 1779 r. Pawłowi Hryniewickiemu⁵⁰. W 1795 r. nastąpiła intromisja na podstawie prawa spadkowego po matce przez Franciszka Piotra Potockiego, na rzecz starszego syna – **Jana Alojzego Potockiego** (1776-1855) na Boćki, przyznane w układach ślubnych Franciszka Piotra z Krystyną Potocką⁵¹.

Ich syn Jan Alojzy Potocki poślubił Marię Antoninę Czartoryską, a po jej śmierci powtórnie ożenił się przed 1810 r. Z drugą żoną, Antoniną Cercey de Lusignan, w 1824 r. w boćkowskim kościele trzymał do chrztu dziecko w „praedium Dubno”. Jan Alojzy Potocki z pierwszej żony miał dwóch synów: Hermana Mateusza (1801 Tykocin – 1866 Paryż) i Józefa Franciszka Jana (1800 Boćki – 1863 Paryż)⁵². Ich zasadnicze dobra znajdowały się na Wołyniu, ale synowie ci wiele czasu spędzali w Boćkach i Dubnie (liczne potwierdzenia z lat 1822-26). Z Boćkami i Dubnem był związany szczególnie Herman Mateusz i jego żona Antonina Mokronowska. W 1820 r. „gubernium Boćki” zarządzał Piotr Antuszcwicz, komisarz generalny Jana Potockiego.

Po powstaniu listopadowym, gdy Jan Alojzy, wielki patriota polski, który w czasie powstania listopadowego własnym sumptem sformował szwadron jazdy oraz posłował na sejm powstańczy i po przegranej powstańców musiał wyemigrować do Francji, dobra wydzierżawiano. Wiadomo, że w 1835 r. dwór dubieński z folwarkiem

⁴⁸ Wdowę po Potockim, Annę Salomeę z Grocholskich, w 1792 r. chciał poślubić Tadeusz Kościuszko.

⁴⁹ AGAD, Archiwum Roskie, Akta rodzinno-majątkowe, sygn. 462 i 463. Piotr Potocki zmarł 15 I 1829 r. i spoczął k. Berdyczowa.

⁵⁰ Tamże, Kopicjana, p. 30, s. 235-237.

⁵¹ Tamże, Archiwum Roskie, Akta rodzinno-majątkowe, sygn. 463.

⁵² Obaj bracia spoczęli we wspólnej mogile na słynnym cmentarzu Montmartre.

dzierżawił Karol Obuchowicz⁵³. Od 1854 r. dobra boćkowskie posiadała **Joanna, córka Jana Alojzego Potockiego z drugiego małżeństwa**, żona Ludwika de Fleury⁵⁴. Nieco wcześniej, bo w 1847 r. wyzbyto się Andryjanek, które kupili Gartkiewiczze, Knoryd oraz innych części dóbr boćkowskich. Proces wyprzedaży dóbr objął i Dubno, które w końcu lat 40. lub w 50. XIX w., z folwarkiem i dworem nabył **Dionizy Sakowicz** (zm. przed 1864 r.). Syn i główny spadkobierca Dionizego, **Jan Sakowicz** brał udział w powstaniu styczniowym, za co jego majątek został skonfiskowany z przyczyn politycznych. Konfiskata objęła 9/14 części Hryniewicz Dużych (630 dziesięcin) i Dubna (226 dz.), przynależnych Janowi Sakowiczowi, a pozostałe 5/14 zachowali inni spadkobiercy, głównie siostra Jana, Alina Karpowicz. Dochodowość z obu majątków wyliczono na poważną kwotę 2765 rubli srebrem i 25 kopiejek. Dobra pozostawiono w posiadaniu właścicieli pod warunkiem, że będą oni wnosili do skarbu carskiego 9/14 czystego dochodu, przypadającego na rzecz Jana Sakowicza⁵⁵. Jan Sakowicz jako „polityczny przestępca” w sierpniu 1873 r. był zmuszony odsprzedać swe dobra położone w Hryniewiczach Wielkich i Dubnie (695 dziesięcin) księżnie Aleksandrze Dmitriewnie Oboleńskiej oraz pułkownikowi rezerwy **Adamowi Semelowiczowi Smulskiemu**, za znacznie zaniżoną cenę 55 tys. rubli srebrem⁵⁶. Folwark i dwór Dubno przypadły płk. Smulskiemu. W 1879 r. odsprzedał on je kolegialnemu asesorowi **Edmundowi Spitzbarthowi**, s. Augustyna⁵⁷. Folwark Dubno obejmował ówczesnie 171 dziesięcin i 1800 sążni. W skład wchodziła zabudowa, bez wyszczególnienia w źródle oraz sad owocowy.

Spitzbarth 2 IX 1882 r. odstąpił zakupione dobra pod zastaw na 36 lat, za 20 tys. rubli, przy oprocentowaniu 1 z 40 rocznie (2,5%), szlachcicowi **Henrykowi Rogowskiemu**, synowi Tomasza. Wprowadzenie we władanie odbyło się 23 I 1883 r.⁵⁸ W ten sposób ominięto przepisy rosyjskie z 1865 r. zakazujące kupna ziemi przez polską szlachtę. Od nazwiska owego Rogowskiego, okoliczna ludność do dzisiaj miejsce w którym stały zabudowania dworskie i folwarczne Dubna, nazywa *Rogowszczyzna* lub *Rohowszczyzna*. W 1899 r. Rogowski postanowił zbyć Dubno, mając wszelkie pełnomocnictwa Spitzbartha. W 20 VI 1900 r. w Grodnie spisano akt notarialny,

⁵³ APB, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Boćkach, mikrofilm. Akt chrztu Franciszka s. Karola Obuchowicza z 7 I 1835 r.

⁵⁴ Druga córka Jana Alojzego Potockiego, Leontyna, poślubiła Adama Rostworowskiego.

⁵⁵ *Ojczyzna. Dziennik polityczny, literacki i naukowy*, Bendikton 28 IX 1864, nr 88, s. 4; 14 X 1864, nr 96.

⁵⁶ APB, Akta Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 9733.

⁵⁷ Według innych dokumentów to Sakowicz sprzedał te dobra bezpośrednio Spitzbarthowi w 1879 r. Spitzbarth jako protestant mógł nabyć dobra od katolika Sakowicza – patrz: Z. Romaniuk, *Cmentarz jako źródło do badań nad elitami miast, na przykładzie Bielska Podlaskiego*, [w:] *Acta Collegii Suprasliensis*, t. VI, Supraśl 2005, s. 445.

⁵⁸ APB, Akta Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 9457. Według publikacji: *Spisok zemlevladienij grodnenskoj gubernii*, sostavil R. Dikov, Grodno 1890, s. 93, w Dubnie na Dionizego Sakowicza nadal figurowało 285 dziesięcin, a na Edwarda Spitzbartha 392 dziesięciny. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz. 1, Warszawa 1900, s. 447, pośród innych miejscowości o tej nazwie odnotował: *Dubno – dwie wsie i dobra, powiat bielski, gubernia grodzieńska, gmina Dubiażyn, 13 wiorst od Bielska. Jedna wieś ma 422 dziesięciny, druga 294 dziesięciny. Dobra w części Sakowiczów 285 dz., w części Spitzbartów 392 dz.*

zgodnie z którym, nabywcami 141 dziesięcin i 778 sążni ziemi w Dubnie oraz 3 dziesięcin i 365 sążni w uroczysku Ryski v. Rezki, była spółka 50 chłopów reprezentowana przez Filipa Supruniuka, wsparta kredytami z Chłopskiego Banku Rolnego.

Zabudowa dworska z pewnością przetrwała do pierwszej wojny światowej, choć w ruinie. Uregulowanie w okresie międzywojennym części spraw majątkowych między chłopami, doprowadziło do sukcesywnej rozbiórki poszczególnych obiektów przez nowych właścicieli. Z relacji miejscowej ludności wiadomo, że ówczesnie cegły z dworskich obiektów murowanych zostały sprzedane jako materiał budowlany, a kamienie z fundamentów wywieziono do Bielska Podlaskiego na budowę ul. Kleszczelowskiej. Ponoć część obiektów folwarcznych była jeszcze użytkowana w latach 50. XX w.⁵⁹ Stosunki własnościowe w obrębie zabudowań dworskich kształtowały się i po wojnie. Obecnie teren ten stanowi własność kilku osób.

Zabudowa dworska Dubna w połowie XVII w.

Dwór dubieński usytuowano około 5 kilometrów na wschód od dawnego miasteczka Boćki (obecny powiat bielski, historycznie powiat brański), w głębi rozwidlenia dróg z tej miejscowości do Krasnej Wsi i wsi Dubno. Zabudowę umiejscowiono na naturalnej połodowcowej wyniosłości terenowej, w pobliżu bezimiennego cieku wodnego, na którym umieszczono stawy i kilka sadzawek. Dojazd do dworu Dubno był możliwy skręcając w prawo od drogi Boćki – Krasna Wieś, a także tak zwaną do dzisiaj – dworską drogą, skręcając w lewo na początku wsi Dubno.

Pierwsze, drewniane obiekty zabudowy dworskiej mogły powstać w Dubnie już w końcu XV lub na początku XVI w. Z pewnością przez ponad cztery wieki istnienia „dworu” (do pocz. XX w.), były one wielokrotnie odnawiane, rozbudowywane, niszczone, odbudowywane, przebudowywane itd. Dokładny czas wzniesienia tam znanych ze źródeł mieszkalnych obiektów murowanych nie jest znany. Moda na „kamienice” stwierdzone w Dubnie, przywędrowała do Polski w renesansie z Włoch, za pośrednictwem dworu ostatnich Jagiellonów. Czas budowy „kamienic” na Podlasiu jest nieco późniejszy jak w pozostałej części Polski i datować go można od około 1570⁶⁰ do pierwszych dziesięcioleci XVII w. Obiekty z Dubna mieszczą się w tej chronologii. Wzniesienie ich, według obecnego stanu wiedzy, przypisać można Mikołajowi Krzysztofowi Sapieże, synowi Bohdana i Maryny kniaziówny Kapuścianki, zapewne około 1614 r. Mikołaj w latach 1582-1587 odbył podróż do Bolonii, Rzymu i Orleanu, skąd mógł zaczerpnąć odpowiednie wzorce. Przebywał też na polskim dworze królewskim, był dyplomatą i posłem, odznaczał się ambicjami i aspiracjami. Od 1614 r. dłużej i często przebywał w dobrach boćkowskich. Ponadto utrzymywał bliskie kontakty z rodem Radziwiłłów, a szczególnie przyjaźnił się z hetmanem Krzysztofem Radziwiłłem, który posiadał Orlę (20 km od Dubna) i tam wznosił zbliżone,

⁵⁹ A. Andrzejewski, H. Karwowska, *Wyniki sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Dubnie, gm. Boćki, pow. Bielsk Podlaski, w 2005 roku*, maszynopis w zbiorach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Białymstoku.

⁶⁰ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego, stan z 1988 r., część ogólna*, Białystok 2000, s. 28.

niemał analogiczne obiekty dworskie z kamienicą⁶¹. Być może Mikołaj Sapieha wykorzystał i pozostawił w tworzeniu nowej kompozycji, część starej istniejącej już w Dubnie drewnianej zabudowy (np. kuchnię, dom wielki „krzyżowy”), gdyż nie należał do osób wielkiej fortuny. Całość przekształcił w rezydencję typu włoskiego. Pośród Sapiehów posiadających Dubno, to Mikołaj był gorliwym katolikiem i jemu też można przypisać wzniesienie w obrębie zabudowy dworskiej, drewnianej kaplicy⁶². Analogiczny obiekt fundował także w Korcianach na Żmudzi i to o takim samym wezwaniu – Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny. Korzystał też z pomocy i wsparcia kanclerza litewskiego Lwa Sapiehy⁶³. Mikołaj Sapieha w 1611 r. otrzymał urząd wojewody mińskiego, a w 1618 wojewody nowogródzkiego. Był zaufanym króla Zygmunta III. W trudnych chwilach szukał schronienia w dobrach boćkowskich, jak choćby w czasie zarazy roku 1630.

W późniejszych latach, w związku z wydzierżawianiem dóbr dubieńskich, opracowano trzy zachowane do dzisiaj w kopiach inwentarze, które przybliżają rozplanowanie i wygląd obiektów dworskich, według stanu z połowy XVII w. Inwentarze ukazują też stopniową dewastację zabudowy między 1646, a 1662 r. Pierwszy inwentarz spisał Jerzy Guzowski z polecenia Zuzanny Sapiehy, w związku z wydzierżawianiem dóbr dubieńskich marszałkowi wilkomirskiemu Jerzemu Monwidowi Irzykowiczowi. Guzowski pojawił się w Dubnie 3 VII 1646 r. i rozpoczął pracę od zinwentaryzowania dworu. Drugi inwentarz sporządzono 24 VI 1655 r. z okazji wydzierżawienia dóbr Dubno Janowi Miełockiemu. Trzeci spisano 17 III 1662 r. przy odbieraniu od Miełockiego należnych właścicielowi zbóż i innych należności z majątku. Inwentarze w części dotyczącej założenia dworskiego, zamieszczono w aneksie.

Wspólną cechą dwóch pierwszych inwentarzy jest prawie analogiczny sposób ich spisywania, rozpoczynającego się od strony drogi z Bociek i karczmy znajdującej się przed bramą do dworu. Sporządzający dokument w 1646 r. opisywał wszystkie obiekty położone od bramy na lewo, dochodził do kamienicy „większej” i skręcał w prawo, w kierunku stawów, by powrócić w obręb zabudowy dworskiej i opisywać obiekty między wspomnianą kamienicą, a drugą „mniejszą” (na prawo od głównej bramy). W trakcie spisywania szczególną uwagę poświęcał elementom metalowym, odnotowując wszelkie skoble, antaby, zaszczepekki itd. Wynikało to z faktu wysokich cen żelaza w owym czasie. Analogicznie postępowano z opisem okien oprawionych głównie w ołów i ilości znajdujących się tam szyb. Opisy metalowego osprzętu drzwi i okien oraz opisy zbitych szyb, a także części sprzętu ruchomego pominięto w opracowaniu, przytaczając je w całości w aneksach. Sprzęt ruchomy: stoły, krzesła, stołki, łóżka itd., łącznie ze wszystkich pomieszczeń, umieszczono pod koniec zamieszczonych w aneksie inwentarzy.

⁶¹ AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie, XXV, sygn. 2904, 2906; PSB, t. 35, s. 122-124.

⁶² Trudno jest przypisać budowę kamienicy typu włoskiego i kaplicy katolickiej wcześniejszym Sapiehom, wyznawcom prawosławia. Dopuszczam możliwość, że pewne prace budowane w Dubnie mógł już przeprowadzić katolik Andrzej Sapieha, posiadający te dobra w latach 1593-1610.

⁶³ W trakcie wykopalisk w Dubnie, przeprowadzonych w 2006 r., odnaleziono fragmenty kafli na których oprócz sapieżyńskiego herbu Lis były litery, m. in. L, co może oznaczać Lwa, a także MKIS (Mikołaj Krzysztof ... Sapieha).

Dojeżdżając do dworu od strony Bociek i przekroczeniu bramy, znajdowała się karczma drewniana, obok której stała duża stajnia. Dopiero za tym obiektami była właściwa brama z wrotami oraz gankiem nad nimi, prowadząca na dworskie podwórze.

W pobliżu bramy, na lewo od niej, pośród sadu znajdowała się drewniana kaplica z babińcem, pokryta gontem. Dach kaplicy wieńczyła blaszana kopuła. Drzwi do niej było troje: do kruchty, z tej do nawy i z nawy na chór. Wewnątrz kaplicy na górze, naprzeciwko ołtarza, było miejsce dla chóru, ogrodzone tralkami. Spisujący inwentarz wyliczył cztery okna, dwa kwadratowe i dwa okrągłe. W ołtarzu znajdował się obraz Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny⁶⁴, nad którym był malowany krzyż, a na mурowanej mensie ustawiono dwa drewniane lichtarze. Wewnątrz kaplicy stały cztery drewniane ławki. Na ścianach wisiały dwa obrazy malowane na płótnie, św. Kazimierza i Matki Boskiej Bolesnej oraz sześć mniejszych malowanych na papierze i na płótnie, a przy chórze wisiał obraz malowany na drewnie Zwiastowanie NMP. Ponadto w 1655 r. odnotowano nowy spizowy dzwonek („florisowany”) i „Agnus Dei” zawieszony przy ołtarzu.

Wzniesienie opisanej kaplicy na dworskim podwórze w otoczeniu sadu (jabłonie, grusze, wiśnie, śliwy) i w sąsiedztwie ozdobnego ogrodu włoskiego, było wynikiem ogólniejszej tendencji szerzenia się mody i wzrostu religijności, szczególnie u schyłku renesansu i w dobie baroku. Tak czyniono w wielu innych znaczniejszych rezydencjach szlacheckich. Kaplica w Dubnie znana jest z dokumentów z lat 1646-1655. Brak jak dotąd przekonujących przesłanek, że istniała ona już w czasach Iwana Sapiehy (1512-17), do których odnosi się tradycja o czasowym spoczynku jego ciała w Dubnie. Inwentarze milczą na temat istnienia w kaplicy krypt grobowych. Dokument z 1655 r. określał niektóre elementy kaplicy jako stare, zaś kopuła była już pochylona, co pośrednio poświadcza kilkudziesięcioletnie istnienie obiektu. Po 1655 r. kaplicy nie wymieniają żadne inne dokumenty (np. inwentarz z 1662 r.), co może świadczyć o tym, że jak wiele innych kaplic i świątyń na Podlasiu, tak i dubieńska została spalona podczas „potopu szwedzkiego”, a jeszcze bardziej prawdopodobne, że w czasie „inkursji moskiewskiej” (1660)⁶⁵.

Przy kaplicy, w stronę dużej kamienicy, znajdował się **ogród typu włoskiego**, modny w ostatnich dziesięcioleciach XVI i w pierwszych XVII w.⁶⁶. Z lewej strony sięgał on parkanu przyległego do folwarku dubieńskiego. Był podzielony na sześć kwater oddzielonych alejkami, w centralnej części stała altanka, a całość ogrodzono. Porastała go winna latorośl z białymi gronami, róże, zioła: lawenda, szalwia, izop i inne. Ogród łączył w sobie funkcje użytkowe i ozdobne. W 1646 r. miał się nim zajmować ogrodnik „dawny” Olichwier, mieszkający w karczmie, a do pomocy przychodzili chłopię z wsi Nurzec. Od strony gumna folwarcznego stała murowana piwnica. W 1655 r. ogród był zaniedbany, piwnica zaś groziła zawaleniem, istniała jednak jeszcze i siedem lat później. W 1662 r. w ogrodzie oraz sadzie, nasadzenia drzew owocowych i ziół były zachowane w niewielkim stopniu („spustoszały”), a ogrodzenia odnotowano jako zniszczone.

⁶⁴ Odzwierciedlający wezwanie kaplicy.

⁶⁵ W inwentarzu z 1662 r. wzmianka, że obiekty dworskie były spustoszone.

⁶⁶ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *op. cit.*, s. 30-31 – datują założenie ogrodu w Dubnie na I połowę XVI w., ale należy podkreślić, że jest to domysł.

Kolejny opisany obiekt, najważniejszy w założeniu dworskim, to tzw. wielka lub **większa kamienica**, w odróżnieniu od innego mniejszego obiektu murowanego zwanego drugą kamienicą. Reprezentował on, zgodnie z nazwą, architekturę typu kamienicy, a nie dworu dominującego pośród rezydencji szlacheckich. Pierwsza znana pisana wzmianka o tym obiekcie pochodzi z 1638 r. (...*dwór dubiński i kamienice*...). Szczegółowy opis kamienicy zawierają inwentarze z 1646 i 1655 r. Część elementów budynku, jak i wyposażenia, określona jest w nich jako „stara”.

Według stanu z połowy XVII w. (1646-55), kamienica była podpiwniczonym, piętrowym obiektem z poddaszem, wzniesionym na planie kwadratu, pokrytym gontami. Cztery rogi budynku wieńczyły wieżyczki z kopułkami z chorągiewkami (*powietrznikami*). Owe wieżyczki z kopułkami, to typowy element architektury renesansowej. Wewnątrz, w wystroju dominowały barwy: zielona i biała. Obiekt z czasem ulegał coraz większemu upadkowi, a jego stan między sporządzeniem wspomnianych inwentarzy znacznie się pogorszył: wiele szyb wybitych, część poodrywanych okiennic, przeciekający dach, a w 1655 r. zauważono nawet pęknięcia ścian. Poważniejszych remontów w tym czasie nie przeprowadzano.

Główne wejście do kamienicy prowadziło przez dębowe, dwuskrzydłowe drzwi, nad którymi było okno. Po wejściu do sieni, po lewej stronie znajdowała się *izba stołowa* – największe i reprezentacyjne pomieszczenie kamienicy. W izbie tej było siedem okien, z zewnątrz zabezpieczonych okiennicami, od podwórza jedną, a od sadu czterema. Podłoga (*pawiment*) izby była z desek. „Służbę” zwaną kredensem (bufet) odgrodzono drewnianymi tralkami. Piec w 1646 r. określony jako nowy, był wykonany z dużych kafli polewanych z malowanymi (*farbistymi*) herbami. W 1655 r. w dolnej części stwierdzono trzy zniszczone kafle. Piec miał połączenie z murowanym głównym kominem. Koło pieca były drzwi, za którymi kręconymi schodami wchodziło się na piętro, a po drodze były drzwi do malowanego pomieszczenia (wnęki?) z gankiem, przeznaczonego dla muzyków (...*kędy muzyka bywa*), frontem otwartego do izby⁶⁷. Po przeciwnej stronie izby stołowej inne drzwi, które prowadziły do ogrodu włoskiego. „Żyrandol” (*lichtarz wielki*) zawieszony na łańcuchu pośrodku izby, zrobiono z oprawionej jeleniej głowy z porożem, z ośmioma punktami na świece. W izbie była też duża szafa. Na ścianach wisało 19 obrazów (*konterfekty*) wyobrażających różne osoby „poważne”⁶⁸. Była tam też: ...*mappa koronacji cesarskiej*. Ponadto jeden z obrazów wisi nad drzwiami, a drugi nad kominem. Według inwentarza z 1655 r. było też wyobrażenie św. Michała wykonane w drewnie snycerską „robotą” i herb malowany, a do tego sześć lichtarzy z mosiądzu w formie „esów”. Przy ścianie stały dwie ławy (jedna koło pieca), a stoły na środku izby.

Z sieni na parterze, po przeciwnej stronie izby stołowej, przez drzwi „stukartowe” wchodziło się do *mniejszej izby dolnej*. W tej izbie były dwa okna. Stary piec wykonano z *pstrych* kafli polewanych, a podłogę z desek. Po tej samej stronie sieni usytuowano skarbiec, ...*dla chowania spraw* [dokumentów] *i inszych rzeczy... ruchomych*. Drzwi do niego były porządnie zabezpieczone (klucze posiadali tylko właściciele), dodatkowo okna zakratowano nacinanymi sztabami metalowymi. Koło skarbcza znajdowały się drzwi, za którymi było zejście do piwnicy (*sklepu*). W sieni na parterze znajdowało też

⁶⁷ W 1655 r. już nie używano tej wnęki do pierwotnego celu. Odnotowano wówczas, że była ona: ...*kiedys dla muzyki*.

⁶⁸ W 1655 r. było 12 portretów Sapików.

dojście do komina i pieców (...*dwoje drzwiczek do pieców*), a koło pieca drzwi do schodów „kręconych”, także drzwi do ogrodu włoskiego, dwa okna, ponadto schody z poręczami na piętro. Nad schodami zawieszono latarnię na łańcuszku.

Po wejściu schodami na piętro, była „druga sień” wyłożona kwadratową cegłą. W tym korytarzu dwa okna z widokiem na podwórze i sad oraz kominy po dwu stronach sieni, do czterech pieców w pokojach. Z lewej strony korytarza były drzwi do pokoju kobiecego (*białogłowskiego*) wyłożonego cegłą, z dwoma oknami i piecem z malowanych kafli (w 1655 r. jako: ...*piec stary z kafli polewanych pstry*). W 1655 r. na ścianie tego pokoju pojawiło się pęknięcie, a także dwa zacieki. W tym pomieszczeniu były drugie drzwi, do pokoju wyłożonego deskami, po tej samej stronie korytarza. Tam dwa okna, z prawej strony komórka, komin i piec z pstrych kafli polewanych. Poza budynkiem na wysokości pokoju kobiecego był dobudowany drewniany zadaszony „tranzit” (obudowany balkon, służący też jako ustęp), który w 1655 r. potrzebował naprawy: ...*żeby się nie obaliło*. Po drugiej stronie sieni (korytarza) na piętrze, były dwa inne pokoje usytuowane nad główną izbą stołową. Z korytarza na prawo, drzwiami wchodziło się do izby pokojowej z trzema oknami, gdzie był piec z polewanych barwionych pstrych kafli z herbami. Nad dwojgiem drzwi wisiały dwa obrazy. Z tego pokoju były drzwi (nad tymi okno) do sąsiedniego pokoju „bocznego”, po tej samej stronie korytarza. W nim dwa okna, komin i piec z polewanych pstrych kafli malowanych z herbami, szafka malowana na książki „w murze” (we wnęce), tablica malowana z herbami, drzwiczki na schody kręcone wywiedzione z parteru, drzwi na korytarz.

Schody z „sieni” dalej prowadziły na poddasze, określone jako drugie piętro. Tam po lewej stronie znajdowała się komora (izba) z trzema oknami. Jej wyposażenie stanowiła wielka okuta skrzynia do przechowywania ziół i szafka na wódki, a na środku zawieszono drążek do wieszania szat. Ponadto na tym poziomie był komin i pięć okien bez błon.

Inwentarz z 1662 r., choć lakoniczny, ukazuje ogrom zniszczeń dokonanych w latach „potopu szwedzkiego”. Kamienicę w tym dokumencie określa się jako: ...*bardzo spustoszoną, jednak ze drzwiami*. W skarbcu przetrzymywano groch, mak, masło, suszone wiśnie, powidła, nasiona ogrodowe, rzepę, pietruszkę, pustą „kufę” – beczkę gorzałczaną, jęczmień. Zaś w piwnicy zgromadzono owies.

Niewątpliwie Szczęsny Zygmunt Parys remontował kamienicę, gdyż mieszkała w niej jego rodzina i część sług (wzmianki 1674, 1693). Poważniejsze zmiany przyniósł wiek XVIII, gdy dobra te należały do Wojciecha Wessla. Z tego okresu (1740-43) pochodzą wzmianki nazywające główny obiekt już nie „kamienicą” czy dworem, a pierwszy raz użyto określenia: „pałac” (...*pałac murowany mile reperacji potrzebuje*). Nie wiadomo, czy informacja ta jest związana z wcześniejszą przebudową murowanej kamienicy, czy też jest jedynie przeniesieniem nazewnictwa adekwatnego do okresu historycznego. Gdybyśmy mieli do czynienia z przebudową lub rozbudową obiektu – co jest prawdopodobne, to datować ten fakt można po 1693 r. (ostatni raz użyto nazwy „kamienica”), a jeszcze bardziej prawdopodobne jest, że mogło się to odbyć po 1713 r. (ślub Parysówny z Wesslem). Wiadomo, że Wessel prowadził prace budowlane w folwarku, gdzie polecił wznieść murowane stodoły (1737). Ponadto z czasu, gdy dobra dubieńskie ponownie przeszły w posiadanie Sapiehów, w raportach marszałka dworu J. K. Branickiego, Józefa Ciecierskiego, składanych z Dubna między 30 VII a 21 IX 1755 r. znalazła się wzmianka o przebudowie tamtejszego „zamku”.

Obiekt ten egzystował do około 1915 r., popadł w ruinę i w okresie międzywojennym został rozebrany przez miejscową ludność, która weszła w posiadanie ziem dawnego założenia dworskiego.

W połowie XVII w. w pobliżu kamienicy znajdował się drewniany, pokryty gontami **świreń** (lamus). Miał on dwa pomieszczenia, na dole i na górze. W tym obiekcie w 1646 r. składowano cegły z komina piekarskiego. Górna część z *gotębnikiem* miała „ganek” obity gontami. Obok świrenia znajdowały się wrota do folwarku.

Ze świreniem sąsiedował dom, w którym była **kuchnia** (*dom kuchenny*). Został on rozebrany około 1655 r., razem ze stojącą opodal starą psiarnią. Drewno z rozbiórki przekazano trzem pogorzelcom z Wólki. Z piekarni pozostały dwa piece, które tymczasowo zabezpieczono starym dachem. Z wcześniejszego opisu kuchni z 1646 r. wiadomo, że była ona w złym stanie. Przez sień wchodziło się do izby kuchennej z oknem, w której był piec z nowych zielonych kafli, w sąsiednim pomieszczeniu było okno z szybą i drzwi wyjściowe w kierunku ogrodu. W kuchni była też spiżarnia. Inne piece były już rozebrane, a cegła z nich złożona w kącie.

Do **domu wielkiego** pokrytego gontami, określonego w 1655 r. jako **krzyżowy** i stary, dochodziło się środkiem podwórza idąc od kuchni (naprzeciwko tejże). Był to jeden z dwóch okazałych budynków drewnianych w obrębie zabudowy dworskiej. Między 1646 a 1655 r. nastąpiło znaczące pogorszenie się jego stanu zachowania. Z sieni, drzwi prowadziły do obszernej izby stołowej, gdzie podłoga była z desek, pomieszczenie ogrzewano kominkiem przy którym stał wielki komin murowany (w 1655 r. zaczął się walić). Z wyposażenia ruchomego istotniejsza była „służba”, czyli kredens. Światło do wnętrza wpadało przez pięć okien. W 1655 r. w rogu izby stołowej nadgnił sufit, na skutek zaciekania. W tym czasie złożono w tym pomieszczeniu ponad 10 wozów drewna z królewskiej puszczy. Ze wspomnianej sieni na lewo była inna izba z drewnianą podłogą i trzema oknami. W tym pomieszczeniu stała malowana szafa, ławy, był piec z zielonych kafli (dwa wybite) i murowany kominek. Z tej izby drzwi prowadziły do alkierza z trzema oknami, w którym ściany obito malowanym płótnem. Ze wspomnianej wcześniej izby inne drzwi prowadziły do „komory” z dwoma oknami i murowanym kominkiem. Z komory można było przejść drzwiami do komórki. Z drugiej sieni drzwi prowadziły też do izby „bokowej” z trzema oknami i starym piecem z kominkiem. Z tej izby było wyjście na podwórze, do trzeciej sieni, skąd wejście do komórki. W sieni był też kominek murowany, okno i przejście do drugiego alkierza z trzema oknami i podłogą ułożoną w części z desek, a w części z cegieł. Tu piec stary z zielonych kafli. Tą sienią dochodziło się do izby z polepą (podłoga z gliny), w której były trzy okna oraz piec z zielonych kafli. Za tym domem był ogród i podwójne wrota, jedno prowadzące nad staw. W 1655 r. większość pieców nadawała się do rozbiórki i przebudowy, część dachu przeciekała, co spowodowało wygnicie stropu w kilku miejscach. Wiele okien miało ubytki szyb. Dom posiadał „tranzit” (ustęp). Przypuszczalnie „dom wielki”, zwany krzyżowym (gdyż wejść do niego było można od każdej strony), uległ zniszczeniu w czasie „potopu”.

Spisujący inwentarz w 1646 r., w dalszej kolejności, przez furtę koło wielkiego domu (krzyżowego) udali się przez ogród w kierunku stawu. Po lewej stronie, na rogu ogrodu stała **kuźnia**, wewnątrz której był miech kowalski i kowadło oraz dwa lepione kominy. Kuźnię wymienia tylko inwentarz z 1646 r. Nad stawem znajdowała się drewniana **łaźnia** z dwójgiem drzwi „na wylot” (nad staw), pokryta darnicami. Wewnątrz sień i pomieszczenie główne, w którym znajdowały się: dwa okna, muro-

wany piec i komin, ławy do mycia, wielka wanna. Z sieni wychodziło się na ganek, podłoga była z desek. Naprzeciwko izby głównej łaźni, druga izba z czterema oknami i zasuwanymi okiennicami, drewnianą podłogą oraz z okrągłym piecem z zielonych kafli, a także murowanym kominem. Łażnię opisują inwentarze z 1646 i 1655 (wybite szyby i brak pięciu kafli), a w 1662 r. stwierdzono, że budynek stał, ale był „wniwecz spustoszony”, bez pieców i kominów. Nad stawem stał również drewniany **browar**, pokryty darnicami, z dwiema „białymi izbami” wewnątrz, w których były dwa stare piece z zielonych kafli, murowane kominy, sprzęt i naczynia, dwie kadzie wielkie i dwie mniejsze, 23 beczki na piwo i dwie na ocet, miedziany kocioł piwny z płaskim dnem. W 1655 r. w izbie browarnej piec określono jako stary z różnych kafli białych i zielonych. W tymże pomieszczeniu były dwa okna. Druga izba „warzywna” służyła do kwaszenia „jarzyn ogrodnych” (głównie kapusty i buraków) i robienia octu, także miała dwa okna. W 1662 r. obiekt był opuszczony, „biała izba” bez okien, a druga bez pieca i komina. Browar wspomniano w 1740 r. jako stary. Na stawie w 1646 r. odnotowano **sadz na ryby**. Wracając znad stawu po lewej stronie były wrota do ogrodu. Przy ogrodzie znajdowała się **słodownia** zbudowana z drewnianych bali i pokryta strzechą. Wewnątrz było dwoje drzwi i piec zbudowany z kamieni, okienko z okiennicą. Wejście na strych, gdzie mieszano słody. Słodownia znana jest ze wzmianek z lat 1646-1662. Ostatnio opisano ją jako opuszczoną, ze starą strzechą i zaczynała się walić.

W 1646 r. wchodząc na teren podwórza od strony słodowni, po lewej stronie znajdowała się drewniana **wozownia** z wrotami, w 1655 określona jako **stajnia**, pokryta strzechą. Wysoko na belkach trzymano tam sanie i inny zbędny sprzęt (*wasągi*). Po dwóch stronach były drewniane żłoby. Za wozownią przez furkę dochodziło się do sadu, gdzie stał mały drewniany **spichlerzyk** (*świerczek*) z drewnianą podłogą, jednym okienkiem, pokryty słomą, wzmiankowany w latach 1646-55.

Drewniany **dom urzędniczy**, w 1655 r. określony jako stary **dom gospodarski**, był pokryty gontami wymagającymi zmiany. W tym czasie przejął on rolę rozebranego budynku kuchennego. W sieni były dwa okna od strony podwórza oraz murowane kominy (w 1655 r. jeden rozsypał się) i duża szafa. Z sieni drzwiami wchodziło się do izby urzędniczej, w 1655 r. określonej jako tkacka. Miała ona cztery okna, podłogę z desek i stary piec z zielonych kafli, przy którym stał murowany komin i piecyk do wypieku chleba. Pod sufitem były zawieszony drągi, na których układano drewno do suszenia. Z tej izby drzwiami wchodziło się do komory o jednym oknie, wewnątrz której była szafa. Z komory było przejście do kuchni z kominem lepionym (*...ognisko z drzewa zbudowane*), tu dwa okna. Obok komora „kucharska”. Z sieni drzwi prowadziły też do komory, a inne do sadu oraz na strych. Naprzeciwko izby urzędniczej była druga izba „gospodarska”, wewnątrz której podłoga z desek, cztery okna, piec stary z zielonych kafli (w 1655 r. wymagał przełożenia), komin z cegieł murowany i piec chlebowy, a także wielka stara szafa. Z tej izby wchodziło się do komory z jednym oknem, w kącie przejście do „tranzitu”. W 1655 r. podłoga w kącie była zgniła, gdyż przeciekał dach. Wspomniana komora prowadziła do sionki z oknem, przed małą izdebką. Za wymagającym naprawą kominem sionki, drzwi do komórki od strony sadu, gdzie w 1655 r. składowano kilka fur brzoźowego drewna. Tam drugie drzwi do „tranzitu”. Drzwi do izdebki z czterema oknami, gdzie był stary piec z zielonych kafli, połowa podłogi z drewna. Dalej przejście do komory z okienkiem,

w kącie łóżko z desek na słupach. Drzwi do domu były też od wspomnianego spichlerzyka. Niektóre komórki dobudowano do budynku.

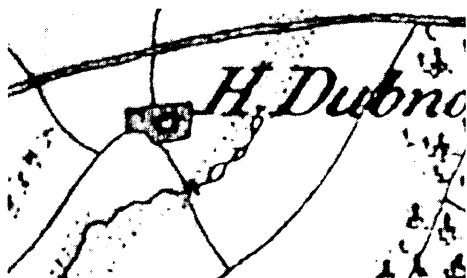
W pobliżu zbudowano drewniany, pokryty strzechą budynek, określony jako „turma” – czyli więzienie. Tam w murowanej piwnicy była: ...*ktoda do sadzania chtopków*.

Kamienica murowana druga (mniejsza), była otoczona sadem drzew owocowych. Kamienicę pokryto gontami, wodę z opadów odprowadzono rynnami, nadgnitymi, stąd stwierdzone zacieki i zgniła belka. W sieni okno bez szyb, tylko z okiennicą. Z sieni zejście do piwnicy („sklepu”), gdzie były dwa pomieszczenia murowane. Na sklepionym parterze dwa pomieszczenia gospodarcze, z jednym oknem bez krat i dwoma zakratowanymi. Tam przechowywano: ...*kłody do sypania mąki* i inny sprzęt gospodarczy. „Górne mieszkanie” – na piętrze, składało się z sionki z dwoma oknami, izby z dębowymi drzwiami stukwartowymi, w której były trzy okna i piec z zielonych kaflów oraz komin murowany, podłoga drewniana. Dalej przejście do komnaty z dwoma oknami. Z tej komnaty wejście do komórki. W 1655 r. w izbie mieszkalnej na piętrze ulokowano: ...*na ten czas skarbiec rysztynkowy*. Jedno z okien tego pomieszczenia już nie miało szyb i było zabite deskami. Piec został rozebrany, a pozostał po nim komin. „Tranzit” na zewnątrz obiektu, na wysokości piętra, był „zrujnowany”. Inwentarz z 1662 r. opisuje kamienicę jako spustoszoną, którą pokryto strzechą. Wewnątrz na parterze przechowywano żyto, a na górze: jęczmień, tatarkę, sól piwny, żyto. W piwnicy pod kamienicą beczki z piwem i puste, rzepę, kapustę. Dzierżawca Jan Miełocki odmówił otwarcia części pomieszczeń, stąd spisujący inwentarz nakazali uczynić to ślusarzom.

Przeprowadzone w 2006 r. wykopaliska odsłoniły część przyziemia tej kamienicy i ujawniły, że zbudowano ją na rzucie litery L, potwierdziły istnienie piwnicy. Wzmianka o sklepieniu pomieszczeń na parterze może sugerować, że przynajmniej część kamienicy mogła być wzniesiona już w końcu XVI w., nawiązując do stylu gotyckiego. Jednak przeżywanie się elementów gotyckich i ich łączenie z innymi stylami na Podlasiu i wschodnim Mazowszu, miało jeszcze miejsce na początku XVII w. Stąd nie można wykluczyć jednoczesnego wybudowania obu kamienic. Kwestię tę mogą rozstrzygnąć dalsze badania archeologiczne.

Za tą kamienicą i za domem urzędniczym znajdował się sad, w którym umieszczono pasiekę. Dwór był ogrodzony „ostrogami”, a ogrody dookoła płotem z żerdzi. W 1646 r. w sadzie były 22 ule z pszczołami i 15 pustych. W 1662 r. sad był bardzo zniszczony, pozostała połowa drzew, stało w nim tylko 10 pustych uli, brak było ogrodzenia. W końcu sadu znajdował się ogród z różnymi warzywami. Inny ogród sięgał pod olszynę nad sadzawkami.

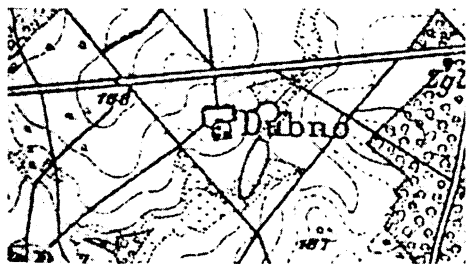
W połowie podwórza, przed domem kuchennym, była studnia solidnie ocembrowana z żurawiem i okutym wiadrzem. W pobliżu „kompas” malowany na czerwono ze stopniami, z płytą marmurową osadzoną na słupie. Na płycie były wyryte cyfry godzin („delineatio horarum”) zegara słonecznego.

Ryc. 6. Dwór Dubno (*Hof Dubno*) na pruskiej mapie Textora-Sotzmana z 1807 r. (znaczne powiększenie)

Ryc. 7. Fragment rosyjskiej mapy sztabowej z 1913 r. (znaczne powiększenie). Zaznaczono dwie kamienice oraz szpaler drzew alei dojazdowej do dworu, stawy

Ryc. 8. Fragment niemieckiej mapy sztabowej z 1915 r. (znaczne powiększenie). Uwidoczniono zabudowę folwarku, a także dwie kamienice i drogi dojazdowe, stawy. Na prawo przy drodze do Krasnej Wsi widoczna cegielnia

Przedstawione powyżej obiekty stanowiły zabudowę tzw. „dworu” w Dubnie, która w XVI–XIX w. niewątpliwie ulegała różnym przebudowom, tylko częściowo czytelnym w materiale historycznym. Wydzierżawianie Dubna w połowie XVII w., a także wojny II połowy tego stulecia, spowodowały częściowe zrujnowanie założenia. Poważniejsze remonty i przebudowy prowadzono zapewne w XVIII w. Po wykupieniu Dubna przez spółkę chłopską w końcu XIX i na początku XX w., doszło do stopniowej rozbiorczy zabudowy. Z pierwotnej zabudowy najdłużej przetrwały dwie „kamienice” i część zabudowy folwarcznej. Uwidoczniono je na wojskowych mapach sztabowych z 1913 i 1915 r. W częściowej ruinie istniały one jeszcze w okresie międzywojennym.

W obecnym stanie wiedzy, nie można łączyć murowanych obiektów z Dubna z postacią pierwszego wojewody podlaskiego Iwana Sapiehy, chociaż samo założenie dworskie w jego czasach już istniało i z pewnością pierwszy wojewoda podlaski przebywał w nim, a pewnie i tu zakończył swój żywot. W Dubnie nie wzniesiono jednak sapieżyńskiego zamku, który pierwotnie miał być zbudowany w Boćkach. Z powątpiewaniem należy także podchodzić do informacji dotyczącej istnienia w XVI w. kaplicy w Dubnie.

Swoją świetność Dubno przeżywało w I połowie XVII w. Dominowały tam rozwiązania renesansowe, ale dostrzec też można wpływy baroku, być może i gotyku. W tym czasie Dubno należało do znaczniejszych założeń środkowego Podlasia i niewątpliwie było najbardziej reprezentacyjnym miejscem w całych, rozległych boćkowskich dobrach sapieżyńskich. Wiele wskazuje na to, że Sapiehowie lubili przebywać w Dubnie, które ze względu na bliskie sąsiedztwo z Boćkami, przez pewien czas stanowiło faktyczne centrum ich podlaskich dóbr. Najbliżej położonym obiektem zbliżonym do dubieńskiego, był dwór radziwiłłowski z kamienicą w Orli.

Założenie dworskie w Dubnie jest pierwszym nowożytnym obiektem tego typu na Podlasiu, badanym jednocześnie archeologicznie i historycznie. Jeszcze kilka lat temu nikt nie przywiązywał uwagi do pól i nieużytków koło wsi Dubno. Lokalizacja historycznych obiektów nie była znana, a miejscowa ludność całkowicie zatraciła pamięć o dawnych właścicielach – Sapiehach. Dzisiaj trudno jest sobie wyobrazić, że na zaoranej przestrzeni niegdyś stała znaczących rozmiarów kamienica, w której już około 400 lat temu były kręcone schody oraz odbywały się bale i przygrywała specjalnie sprowadzana orkiestra.

Dubno ujawniło wiele swych tajemnic, ale nowe pytania ciągle się mnożą, stąd konieczne jest kontynuowanie badań nad założeniem dworskim, związanym przez osobę Iwana (Jana) Sapiehy z początkami województwa podlaskiego. Miejmy nadzieję, że ustalenia historyczne oraz wykopaliska archeologiczne umożliwią w przyszłości rekonstrukcję całego założenia, jak i głównych obiektów, w formie makiety lub symulacji komputerowej.

Zbigniew Romaniuk

DUBNO – FORGOTTEN RESIDENCE OF THE SAPIEHAS

summary

The first written notice referring to landed property Dubno in Podlasie comes from about 1506 when it was received by Lenart Kosinski. In 1512 he exchanged it with a hospodar marshal and voivode of Vitebsk Ivan Semenowicz Sapieha for different landed properties in Drohiczyn Land and included them to Boćki properties. They remained in their composition until 1638. Dubno was in the rule of descendants of Ivan Sapieha of the Kodensk line till the half of the 17th century. At that time, they were inherited by Zuzanna, Tomasz Sapieha's widow. After her childless death, Dubno became a possession of Anna, daughter of Kazimierz Sapieha (Tomasz's brother) who after her second marriage gave these properties to Szczęsny Zygmunt Parys. Since 1693, the Dubno manor was managed by his son, Jozef Adam Parys with his wife, Joanna of the Morsztyns. Then they were inherited by their daughter, Felicjanna owing to who they got into tenure of Wojciech Wessel. Son of Wojciech, priest Józef Bartłomiej Wessel, in 1743 gave them up to Józef Franciszek Sapieha. In this way Dubno was again joined to the Sapieha's Boćków properties. After about 20 years, after a marriage of Teresa, daughter of Józef Franciszek and Krystyna of the Branickis Sapiehas, the Dubno property became Joachim Karol Potocki's property. The Potockis ruled Dubno to the half of the 19th century and then it was sold to Dionizy Sakowicz. His inheritor Jan Sakowicz for his participation in the February Uprising had to give up the property. In 1873, Dubno was bought by colonel Adam Smulski. Six years later, he resold it to Edmund Spitzbarth who, in 1882 resold the property to Henryk Rogowski, the last owner of the manorial buildings. On the turn of the 19th century, Rogowski sold almost whole Dubno property to a peasants' partnership from a village of Dubno. Partly in the interwar period and partly after World War II inheritors of the peasants' partnership divided the property among themselves.

The wooden mansion of Dubno from the end of the Middle Ages, which through the change of the lands was gained by Iwan Sapieha who joined it to Boćki properties, was probably rebuilt. However, known from later sources there existing brick structures, patterned upon Italian Renaissance style were built probably in the 2nd decade of the 17th century (around 1614) by Mikołaj Sapieha, the ruler of Dubno in the years 1610-1638. The most important, representative object of the manorial realisation was storeyed „great house,” built on a plan of a square, known from notices from the years 1638-1693. Besides representative rooms (in a dining chamber there were several portraits of the Sapiehas) and dwelling ones, in the house there was a „treasury”, in which family archives were collected. What concerns more interesting realization inside the house, what is worth mentioning is winding stairs and a niche in the main room, assigned for musicians. Later, the stone house was probably rebuilt because in a source from 1740 it was defined as a palace, which needed repairs. Within the manorial buildings, there was also a „minor house”, which apart from cellars also had two vaulted economic rooms on the ground floor and dwelling section on the first floor. Concerning other manorial buildings, sources from the half of the 17th century mention, made of wood: chapel under the invocation of the Annunciation of Saint Mary (probably destroyed around 1660), clerks` house, house called the great, two lumber-rooms, kitchen, brewery, malt-house, coach-house, prison and bath. On the courtyard and in close surrounding of the house there were: six-bedded Italian garden, apiary, vegetable orchards and ponds. On the courtyard, a marble sun-dial drew attention. A grange adjoined the manorial buildings.

The hire of Dubno in the middle of the 17th century as well as World War II caused partial destruction of the buildings. More serious repairs and rebuildings were probably carried out in the 18th century. After the purchase of Dubno by the peasants` partnership at the end of the 19th century, after 1915, progressive disassembling of the buildings took place. In shape of partial ruin, they existed as late as in the interwar period.

In the present state of recognition, buildings of Dubno can not be connected with voivode of Podlasie Ivan Sapieha, although the manorial buildings existed in those days. Undoubtedly, the Sapiehas` castle was not erected in Dubno, originally it was to be built in Boćki. Most probably, such an object never functioned in this area. In addition, information concerning the existence of a chapel in Dubno in the 16th century should be treated doubtfully.

Dubno passed through its splendour in the 20s and 30s of the 17th century. Renaissance realisations dominated in those days but also Baroque influences can be noted. In that time, Dubno belonged to more significant realisations of central Podlasie and undoubtedly was one of the most representative places in whole vast Boćki properties. Many things indicate that the Sapiehas enjoyed staying in Dubno, which because of close vicinity with Boćki for some time was an actual centre of their properties in Podlasie.

The closest manorial realisation, significantly resembling the one of Dubno was the Radziwiłłs` manor house in Orla.

ДУБНА – ЗАБЫТАЯ РЭЗІДЭНЦЫЯ САПЕГАЎ

р э з ю м е

Першы пісьмовы ўспамін пра ўладальнікаў Дубна на Падляшшы адносіцца да 1506 г., калі яго атрымаў Ленарт Косіньскі. У 1512 г. ён памяняўся з маршалкам гаспадарскім і віцебскім ваяводам Іванам Сямёнавічам Сапегам на іншыя ўладанні ў драгічанскай зямлі і далучыў іх да боцькаўскіх уладанняў. Дубна заставалася ва ўласнасці нашчадкаў Івана Сапегі кодзенскай лініі да 1638 г. У гэты год Дубна ў спадчыну атрымала ўдава Томаша Сапегі Зузанна. У яе не было дзяцей, таму пасля смерці Дубна перайшло ва ўладанне да Ганны, дачкі Казіміра Сапегі (брата Томаша), якая прынесла іх у якасці пасага мужу Шчэснаму Зыгмунту Парысу. З 1693 г. уладальнікамі дубненскага двара былі Юзэф Адам Парыс з жонкай Іаннай з роду Марштынаў. Наступным уладальнікам была іх дачка Феліцыя з мужам Войцехам Веселам. Сын Войцеха, ксёндз Юзэф Барталамей Весел, у 1743 г. саступіў двор Юзэфе Францішцы Салезе. Такім чынам, Дубна зноў было далучана да боцькаўскіх уладанняў Сапег. Праз 20 гадоў дубненскія землі трапілі ва ўладанне Яўхіма Караля Патоцкага пасля яго шлюбу з Тэрэзай, дачкой Юзэфа Францішкі Сапегі і Крысціны з роду Браніцкіх. Патоцкія валодалі Дубнам да сярэдзіны XIX ст., а потым прадалі яго Дзеянсію Саковічу. Яго сын Ян Саковіч, які стаў уладальнікам пасля смерці бацькі, за ўдзел у паўстанні 1863 г. быў пазбаўлены маёнтка. У 1873 г. Дубна купіў палкоўнік Адам Смульскі. Праз 6 гадоў ён прадаў двор Эдмунду Спіцбарту, які у сваю чаргу саступіў маёнтка у 1882 г. Генрыку Рагоўскаму. На мяжы XIX і XX ст. Рагоўскі прадаў амаль увесь маёнтка сялянскай суполцы з вёскі Дубна. У міжваенны перыяд і пасля другой сусветнай вайны нашчадкі сялянскай суполкі канчаткова падзялілі землі былога маёнтка паміж сабой.

Драўляны дубненскі двор, які атрымаў Іван Сапега, з цягам часу быў перабудаваны. Вядомыя з пазнейшых крыніц камяніцы, мураваныя па італьянскай рэнесансавай модзе, былі пабудаваны, верагодна, у другім дзесяцігоддзі XVII ст. (каля 1614 г.) Мікалаем Сапегам, уладальнікам Дубна ў 1610-1638 гг. Самым галоўным рэпрэзентацыйным будынкам дваравага комплексу была мураваная, квадратная ў плане двухпавярховая „вялікая камяніца“, вядомая з успамінаў 1638-1693 гг. Акрамя гасцінных і жылых памяшканняў (у „ізде сталовай“ вісела некалькі дзесяткаў партрэтаў Сапег), у камяніцы быў „скарбец“, у якім знаходзіўся радавы архіў. Верагодна, пазней камяніца была перабудавана, паколькі ў крыніцы 1740 г. яна ўзгадваецца як палац, які патрабуе рамонт. У межах дваравай забудовы знаходзілася таксама „камяніца меншая“, якая на першым паверсе, акрамя падвалаў, мела два гаспадарчыя памяшканні, а на другім – некалькі жылых. Крыніцы другой паловы XVII ст. узгадваюць іншыя будынкi, які уваходзілі ў склад двара і былі пабудаваны з дрэва: капліца імя Звеставання Найсвяцейшай Панны Марыі (знішчана каля 1660 г.), адміністрацыйны дом, „вялікі“ дом, два лямысы, кухня, бровар, саладоўня, вазоўня, турма, лазня. На падворку і каля камяніцы знаходзіліся італьянскі парк, пасека, сады, агароды, ставы і сажалкі, сонечны гадзіннік. Да дваравага комплексу прымыкаў фальварак.

Частыя змены ўладальнікаў і войны другой паловы XVII ст. прывялі да частковага разбурэння дваравага комплексу. Найбольш значныя рамонтны і перабудовы адбываліся, верагодна, у XVIII ст. Пасля таго, як маёнтка быў выкуплены сялянскай суполкай у канцы XIX ст. і асабліва пасля 1915 г., адбывалася паступовае разбурэнне аб'ектаў. У міжваенны перыяд ад двара засталіся руіны.

Узровень сённяшніх ведаў не дазваляе атасямліваць узвядзенне мураваных будынкаў ў Дубне з дзейнасцю першага падляшскага ваяводы Івана Сапегі, хаця двор ужо існаваў. Верагодна, не быў пабудаваны Сапегамі і замак, які першапачаткова мяркавалася узвесці ў Боцьках. Па ўсёй бачнасці, такі аб'ект у гэтым рэгіёне не існаваў увогуле. З вялікай асцярожнасцю трэба падыходзіць і да інфармацыі аб існаванні ў Дубне ў XVI ст. капліцы.

Свой росквіт Дубна перажывала ў 20-30 гг. XVII ст. Дамінавалі там рэнесансавыя рысы, але можна заўважыць і ўплывы барока. У гэты час Дубна належала да вельмі значных дваровых комплексаў сярэдняга Падляшша. Многае сведчыць аб тым, што Сапегам падабалася быць ў Дубне, якое фактычна стала цэнтрам іх падляшскіх уладанняў. Бліжэйшым дваровым комплексам, падобным на дубненскі, быў радзівілаўскі двор у Орлі.

МАТЭРЫЯЛЫ ПА ГІСТОРЫІ ВЁСКИ ДУБНА Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫМ ГІСТАРЫЧНЫМ АРХІВЕ БЕЛАРУСІ Ў ГРОДНА

Sergiej PIWOWARCZYK (Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupaly)

Гісторыя Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродна пачалася ў 1921 г., калі польскія ўлады на падставе не эвакуяваных у гады першай сусветнай вайны фондаў Гродзенскага губернскага кіравання, губернскай казеннай палаты, акруговага суду і іншых губернскіх устаноў стварылі Дзяржаўны архіў. На сённяшні дзень у архіве знаходзіцца каля 1000 фондаў з агульнай колькасцю больш за 400 тыс. адзінак захоўвання. Тут захоўваюцца дакументы губернскіх, павятовых, валасных ворганаў кіравання і ўлады, гаспадарчых, эканамічных, фінансавых, судовых, паліцэйскіх, будаўнічых, медыцынскіх, культурна-асветных і рэлігійных устаноў Гродзенскай губерні з канца XVIII – пач. XX стст. У 1846 г. у склад Гродзенскай губерні ўвайшлі Беластоцкі, Бельскі і Сакольскі паветы. Матэрыялы па гісторыі вёскі Дубна не адклаліся ў асобны фонд, а знаходзяцца ў розных фондах, што накладвае цяжкія пад час выяўлення дакументаў. Дадатковую цяжкісць уяўляе наяўнасць у складзе Гродзенскай губерні вёскі-двайніка – Дубна ў Гродзенскім павеце. Адсутнасць у вопісах удакладнення, да якога павета належыць пасяленне, вымушае правяраць усе адзінкі захоўвання, якія тычыцца вёскі Дубна.

На сённяшні дзень нам удалося выявіць дакументы па гісторыі вёскі Дубна Бельскага павета ў трох фондах – Канцэлярыя гродзенскага губернатара (ф. 1), Гродзенскае губернскае па сялянскіх справах прысутствіе (ф. 10), Гродзенская губернская чарцёжная (ф. 11). Укажам справы, якія канкрэтна тычацца вёскі Дубна Бельскага павета. Назвы спраў падаюцца на мове арыгінала, так як яны ўказаны ў вопісах.

Фонд 1, вопіс 5, справа 1064 (1/5/1064) – О неоднократном наказании крестьянина д.Дубно Даниловича за не отбывание барщины, доведшее его до самоубийства. 1852-1862.

1/24/529 – О выдаче дворянину Наполеону Иву Осиповичу Роговскому свидетельства о подтверждении принадлежности их к дворянскому роду. 1890-1891.

1/24/1376 – По прошенію дворянина Роговскаго Генриха о выдаче свидетельства о не лишении его сына прав состояния за политическую деятельность для причисления к дворянскому роду. 1894.

Прашэнне двараніна Беларастоўскага павета Генрыха Уладзіслава Рагоўскага аб далучэнні яго сына Генрыха-Восіпа Генрыхавіча Рагоўскага да дваранства. Сам Генрых Рагоўскі пражываў у маёнтку Дубна Бельскага павета з малалетнім сынам Генрыхам-Восіпам, старэйшы сын Браніслаў-Генрых за удзел у маніфестацыі ў Варшаве быў высланы ў Томскую губерню на два гады.

- 10/10/1033 – Жалоба крестьян д.Дубно Бельского уезда о взяточничестве волостного старшины Дубянинской волости. 1895.
- 10/10/1170 – О наказании розгами крестьян д.Дубно Бельского уезда за драку. 1894.
- 10/10/2709 – Выкуп земельного надела крестьянином д.Дубно Бельского уезда. 1897.
- 1/5/1101 – По жалобе крестьянина Альберта Августа на отбирание у него вещей в корчме помещиком Гарткевичем. 1852-1855.
- 11/2/346 – Геодезическое описание веденное землемером Бельского Мирowego съезда Н.Гельгором при ограничении земель крестьян собственников Дубянской волости Дубянского сельского общества д. Дубно, состоящих в даче Гродненской губернии Бельского уезда имения Малинники владения помещика Липницкого. Составлено по натуральному показанию магнитной стрелки в 1876.

Тут узгадваюцца землі памешчыкаў Саковіча, маёнтка Дубна і памешчыка Ліпніцкага маёнтка Маліннікі.

- 11/2/347 – Геодезическое описание веденное землемером Бельского Мирowego съезда Н.Гельгором при ограничении земель крестьян собственников Дубянской волости Дубянского сельского общества д. Дубно, состоящих в даче Гродненской губернии Бельского уезда имения Дубно владения помещика Саковича (ныне Смуревского). Составлено по натуральному показанию магнитной стрелки в 1876.

Узгадваюцца землі святара Боцькаўскай праваслаўнай царквы і памешчыцы Дафлерн.

- 11/2/348 Геодезическое описание веденное землемером Бельского Мирowego съезда Н. Гельгором при ограничении земель крестьян собственников Дубянской волости Дубянского сельского общества д. Дубно, состоящих в даче Гродненской губернии Бельского уезда имения Боцьки владения помещицы Дефлерн. Составлено по натуральному показанию магнитной стрелки в 1876.

Неабходна адзначыць, што вынікі выяўлення дакументаў па гісторыі вёскі Дубна ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва носяць папярэдні характар і пошукі матэрыялаў будуць працягнуты.

Starhiei Pivavarchyk

**MATERIALS CONCERNING THE HISTORY OF
A VILLAGE OF DUBNO, BIELSK DISTRICT IN THE NATIONAL
HISTORICAL RECORD OFFICE OF THE REPUBLIC OF BYELORUSS
IN GRODNO.**

summary

The article presents results of the search for archival materials concerning the history of a village of Dubno, Bielsk district, in the National Historical Record Office of the Republic of Byeloruss in Grodno.

Siergiej Piwowarczyk

**MATERIAŁY DOTYCZĄCE HISTORII WSI DUBNO,
POW. BIELSKIEGO W NARODOWYM ARCHIWUM
HISTORYCZNYM REPUBLIKI BIAŁORUŚ W GRODNIE**

streszczenie

Artykuł prezentuje wyniki poszukiwań materiałów archiwalnych dotyczących historii wsi Dubno powiatu bielskiego w Narodowym Archiwum Historycznym Republiki Białoruś w Grodnie.

BADANIA ARCHEOLOGICZNO- -ARCHITEKTONICZNE

Halina KARWOWSKA (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)
Aleksander ANDRZEJEWSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego)

Wśród pól uprawnych wsi Dubno (jak już wspominaliśmy we wstępie), w odległości około 2 km na północny-zachód od zabudowań tej wsi i około 300 m na południe od drogi Boćki – Krasna Wieś, znajdują się trzy kępy karłowatych drzew i krzewów. W zaroślach tych widoczne są skupiska dużych kamieni, porośnięte trawą, noszące ślady zaprawy wapiennej. W 2005 roku kępy poddano weryfikacji. Wykonano wtedy 7 osi odwiertów przy pomocy świdra szczelinowego. W większości drążeń stwierdzono występowanie warstw próchnicznych zawierających grudki gazu ceglanego, zaprawy wapiennej a także węgle drzewne. Sondy wykonane w centrach interesujących nas obiektów były niedrożne co sugerowało istnienie poziemych konstrukcji murowanych. Wykonano także jeden wkop sondażowy, który zostanie opisany poniżej. Wyniki te zachęciły nas do podjęcia stacjonarnych prac wykopaliskowych.

Badania przeprowadzone w 2006 roku miały charakter sondażowy a ich głównym celem było określenie rozplanowania rezydencji oraz zobjektywizowanie informacji dotyczących zachowanej substancji murowanej. Aby je osiągnąć przebadano 18 wykopów archeologicznych (numerowanych od 2/2006) o łącznej powierzchni 232,25 m² i orientacyjnej kubaturze około 350 m³. Prace wykonywano metodami typowymi dla badań archeologiczno-architektonicznych. Eksplorację poprowadzono warstwami naturalnymi, dokumentując odkrycia rysunkowo i fotograficznie.

Jednostki badawcze rozmieszczono w trzech różnych częściach założenia rezydencjonalnego określonych roboczo jako obiekt 1, 2 i 3. Na podstawie opisu lustracyjnego z 24. VI. 1655 roku¹ nazwano je kolejno – „stary dwór”, „nowy dwór” i „zabudowania gospodarcze”, zgodnie z ich prawdopodobną funkcją. Na terenie obiektu 1 wyeksplorowano 6 wykopów o powierzchni 75,5 m²; na terenie obiektu 2 przebadano 3 wykopy o powierzchni 40,5 m²; zaś w obrębie obiektu 3 wyeksplorowano 9 jednostek o powierzchni 116,25 m².

¹ Inwentarz majątności Dubna wielmożnego jego mości pana starosty czerskiego i samej jej mości podany przy arendownym kontrakcie na lat trzy za pewną sumę jego mości panu Janowi Mielockiemu... 24 czerwca 1655, AGAD, Kopicjana, p. 22, s. 64-102

Odkrycia dokonane w poszczególnych wykopach przedstawione zostaną w ramach kolejnych obiektów. Dla uproszczenia w opisie badań będziemy posługiwali się określeniami stron świata, zdając sobie sprawę, że wykopy nie są dokładnie zorientowane, ale lokalizowane zgodnie z możliwościami terenowymi i potrzebami badawczymi. Za koordynaty namiarowe lokalizacji wykopów przyjęto linie ciągów odwiertów wykonanych w 2005 roku, i naniesionych na plan sytuacyjno-warstwowy wykonany przez mgr Jacka Błaszczyka z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Wykopy, ze względu na uczytelnienie narracji, zostaną opisane w ramach obiektów. W opisie poszczególnych jednostek najpierw zostanie przedstawiona sytuacja stratygraficzna, a następnie opis reliktów murowanych odkrytych w trakcie eksploracji.

Obiekt nr 1

WYKOP 1/2005 o wymiarach 1,5×4,0 m usytuowano we wschodniej części obiektu, na linii zbliżonej do osi wschód–zachód (tak aby objąć nim wschodni skraj badanego terenu).

Pod warstwą humusu, o miąższości 0,2-0,3 m, odkryto warstwę brunatnego, próchniczego piasku z gruzem ceglanym i zaprawą wapienną. Miała ona miąższość 0,6-0,7 m. Poniżej zalegały calcowe warstwy: żółtego gliniastego piasku i brunatnej gliny.

W części zachodniej wykopu, w odległości do 0,6 m od profilu zachodniego, odkryto koronę muru z kamieni eratycznych wykonanego we wkopie ścisłym, łączonych zaprawą wapienną, w którą wtopiono gruz ceglany. Mur zachowany był na wysokość 0,55 m, a jego wschodnie lico stanowiły trzy warstwy kamieni. Nie określono szerokości badanego reliktu. Od strony wschodniej do muru przylegała warstwa gruzowa. Stopa reliktu nie spoczywała na warstwach calcowych, tylko na przemieszanej warstwie próchnicznej.

WYKOP 2/2006, o wymiarach 1,5×10,0 m, zlokalizowano na osi wschód–zachód (tak że jego dłuższa, południowa krawędź leżała na tej osi, zaś kołek SE znajdował się 5 m na zachód od kołka położonego na przecięciu osi odwiertów wykonanych w 2005 roku). Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 158,25-158,41 m n.p.m. i zakończono na głębokości niwelacyjnej 156,65-157,16 m n.p.m. Celem prac ziemnych było określenie zachodniej granicy reliktów występujących na badanym terenie.

W wykopie pod warstwą humusu o miąższości około 0,2 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z dużą ilością gruzu ceglanego, zaprawy wapiennej i wtrętami węgla drzewnych. Jej grubość dochodziła do 0,5 m i przykrywała ona warstwę brunatnej gliny i gliniastego piasku. Ta z kolei spoczywała na warstwie próchnicy, która stanowi poziom pierwotny. Wyżej opisany układ stratygraficzny przykrywał calcowe warstwy piasku i gliny zwałowej.

We wschodniej części wykopu w odległości 1,1 m od narożnika północno-wschodniego i 1,7 m od narożnika południowo-wschodniego odkryto relikt fundamentu o przebiegu na linii północ–południe. Jego korona znajdowała się na poziomie niwelacyjnym 157,60 m n.p.m., zaś szerokość wynosiła 1,4 m. W narożniku północno-wschodnim wykopu relikt rozszerzał się i wchodził w profil wschodni wykopu.

Fundament o szerokości 1,15 m wykonano we wkopie ścisłym z kamieni eratycznych i gruzu ceglanoego obficie zalewając je zaprawą wapienną. Na nim znajdował się fragment ściany (odsadzony o około 0,25 m od strony zachodniej) o szerokości około 0,9 m wymurowanej z cegły sztrycharskiej (o wymiarach 68×126×237) łączonej zaprawą wapienną. Zachował się on do wysokości od 2 do 4 warstw cegieł. Na opisanym relikcie nie określono żadnego wątku murarskiego. Korona muru była na poziomie niwelacyjnym 157,69-157,81 m n.p.m.

Przed mur na stronę zachodnią, wystawał przewiązany z nim fundament przypory, o wymiarach 1,2×1,2 m i koronie na poziomie niwelacyjnym 157,64 m n.p.m. Na fundament nastawiono przyporę o wymiarach 0,6×0,6 m zachowaną do wysokości niwelacyjnej 147,94 m n.p.m. Przypory nie ulokowano centralnie lecz z przesunięciem w stronę południową, tak, że odsadzka fundamentu przypory wynosiła po 0,5 m ze strony północnej i wschodniej. Stopy muru fundamentowego, ze względu na niewielkie wymiary wykopu nie odkryto, natomiast stopa przypory znajdowała się na głębokości niwelacyjnej 156,76 m n.p.m.

WYKOP 3/2006, o wymiarach 1,5×7,0 m, zlokalizowano w północnej partii obiektu, dłuższym bokiem na osi północ-południe, tak, że kołek SW wykopu znajdował się w odległości 4 m na północ i 5 m na wschód na od kołka SE wykopu 2. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 157,90-158,08 m n.p.m. i zakończono na głębokości niwelacyjnej 155,29-15-156,92 m n.p.m. Celem wykopu było określenie północnej granicy obiektu.

W wykopie pod warstwą humusu, o miąższości od 0,2 m w części południowej do 0,5 m w części północnej, zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z dużą ilością gruzu ceglanoego i zaprawy wapiennej. Zajmowała ona południową część wykopu. Jej grubość dochodziła do 0,3 m w części południowej i malała aż do całkowitego zaniku w odległości 1,8 m od północnego profilu. Przykrywała ona warstwę brunatnej próchnicy, stanowiącej poziom pierwotny. Opisany tutaj układ stratygraficzny przykrywał całcowe warstwy gliny zwałowej.

W południowej części wykopu natrafiono na relikty muru o orientacji wschód-zachód o szerokości 1,6 m przy profilu wschodnim i 0,8 m przy profilu zachodnim. Jego koronę, odkrytą na poziomie niwelacyjnym około 157,70 m n.p.m. Wykonano go z cegły sztrycharskiej (o wymiarach 69×124×261) łączonej zaprawą murarską. Ściana zachowała się do wysokości trzech warstw cegieł i spoczywała na fundamencie wykonanym od strony północnej we wkopie ścisłym, wykonanym z cegły, kamieni eratycznych i gruzu ceglanoego. Całość zalewano zaprawą wapienną, która wylewając się na zewnątrz tworzyła warstwę tynku. Od południa do muru dochodziła warstwa przemieszana próchnicza z niewielką ilością gruzu, zaprawy i kamieni eratycznych. Stopa fundamentu znajdowała się na głębokości niwelacyjnej 155,36. W południowym licu muru w miejscu zmiany szerokości fundamentu obserwowano szew świadczący, że mury powstały w dwóch etapach budowlanych.

Przy murze od strony północnej, na poziomie niwelacyjnym 157,47 m n.p.m., odkryto opaskę z bruku kamiennego szerokości 1,3 m. Bruk ułożono na podsypce z szarego piasku.

WYKOP 4/2006, o pierwotnych wymiarach 1,5×6,0 m, powiększony do wymiarów 1,5×7,8 m, wytyczono w południowej partii obiektu tak, że wschodnia, dłuższa, krawędź wykopu ulokowana została na linii zachodniej dłuższej krawędzi wykopu 3/2006, przy czym kołek NE wykopu był oddalony od kołka SW wykopu 3/2006 o 4,8 m na południe. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 157,93-158,12 m n.p.m. i zakończono na głębokości niwelacyjnej 154,81-157,09 m n.p.m. Celem prac ziemnych było określenie południowej granicy obiektu.

W wykopie pod warstwą humusu o miąższości około 0,2-0,4 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z dużą ilością gruzu ceglanoego i zaprawy wapiennej. Jej grubość dochodziła do 0,5 m. Przykrywała ona calcowe warstwy gliny zwałowej.

W części północnej wykopu odsłonięto fundamenty dwóch murów. Pierwszy z nich o orientacji północ-południe i koronie na poziomie niwelacyjnym 137,76 m n.p.m., był wykonany we wkopie ścisłym, w górnej partii z cegły sztrycharskiej, dołem z kamieni eratycznych uzupełnianych gruzem ceglanoym, łączonych zaprawą wapienną. Nie uchwycono szerokości reliktu, który kontynuował się w profil zachodni wykopu. Stopa tego muru znajdowała się na głębokości niwelacyjnej 156,91 m n.p.m. Do opisywanego fundamentu od wschodu dostawiono pod kątem prostym fundament muru, którego korona zachowała się na poziomie niwelacyjnym 157,58 m n.p.m. Wykonano go także we wkopie ścisłym z cegły sztrycharskiej, kamieni eratycznych, łączonych obficie „wylewającą” się zaprawą murarską. Stopę fundamentu zarejestrowano na głębokości niwelacyjnej 154,92 m n.p.m. Nie ustalono tutaj także szerokości opisywanego reliktu.

WYKOP 13/2006, o wymiarach 1,5×6,0 m, wytyczono we wschodniej części obiektu na przedłużeniu wykopu 2/2006 na wschód (dłuższą krawędzią na linii wschód-zachód), tak że jego profil północny stanowił jedną linię z profilem południowym wykopu 2/2006. Kołek NW wykopu był oddalony o 8,0 m na wschód od kołka SE wykopu 2/2006. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 157,64-157,96 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej około 155,30 m n.p.m. Celem prac było zbadanie reliktyw we wschodniej partii badanego obiektu.

Pod warstwą humusu, o miąższości około 0,2-0,4 m, w którym znajdował się gruz ceglany i zaprawa wapienna odkryto strop zasypiska piwnicy. Stanowiła je brunatna próchnica z gruzem ceglanoym, kamieniami i zaprawą wapienną. Wykopu nie wyeksplorowano do calca.

W wykopie od strony północnej zarejestrowano relikw muru, o szerokości 1,5 m, wykonanego z kamieni eratycznych i częściowo cegły sztrycharskiej (o wymiarach 64×121×?) łączonych zaprawą wapienną. Jego korona znajdowała się na poziomie niwelacyjnym 157,54 m n.p.m. W zachodnim licu reliktu zaobserwowano zniszczone cztery stopnie schodów prowadzące w dół do piwnicy. Piwnica zajmowała całą zachodnią część wykopu. Jej dno zostało wyłożone starannie dobraćanymi płaskimi kamieniami. Piwniczną posadzkę, zgodnie z sugestią Służb Konserwatorskich zachowano. Po wschodniej stronie opisywanego muru zarejestrowano relikw bruku (?), którego ze względu na małe rozmiary wykopu nie eksplorowano.

WYKOP 15/2006, o wymiarach 4×4 m, wytyczono w odległości 0,5 m od wykopu 2/2006 na południe, tak że jego profil wschodni był w jednej linii z profilem wschodnim wykopu 2/2006. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym

158,36 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 156,68 m n.p.m. Celem prac było zbadanie dalszego przebiegu reliktyw odkrytych w wykopie 2/2006.

Pod humusem, o miąższości około 0,3 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z gruzem ceglany i zaprawą wapienną. We wschodniej części wykopu przykrywała ona posadzkę z cegły, zaś w części zachodniej poziom szarego piasku próchnicznego z zaprawą i soczewkami gruzu ceglano. Powyższe warstwy spoczywały na calcowych poziomach szarego piasku i gliny zwałowej.

W wykopie odkryto reliktyw muru, którego inną partię obserwowano w wykopie 2/2006. Miał on tutaj szerokość 1,2 m w partii fundamentowej, którą wykonano we wkopie ścisłym z kamieni eratycznych i gruzu ceglano, łączonych zaprawą wapienną obficie „wylewającą się” i przesłaniającą lico (stopa na głębokości niwelacyjnej 156,71 m n.p.m.). Na fundament nastawiono, na poziomie niwelacyjnym około 157,60 m n.p.m., ścianę ceglana (cegła sztrycharska o wymiarach 68×128×232) o szerokości 1,0 m. Została ona odsadzona o około 0,25 m od zachodniej krawędzi fundamentu. Po stronie wschodniej odsadzki nie zarejestrowano. W ścianie widoczny jest węgar południowy otworu wejściowego, rozglifiony na zewnątrz (na stronę zachodnią). W odległości 1,2 m na południe od krawędzi węgara obserwowano kolejny węgar, może otworu okiennego lub blendy. Zachowana wysokość ściany do czterech warstw cegły nie uprawnia do jednoznacznej interpretacji funkcji tego elementu. Grubość ściany we wnęce wynosi tylko 0,5 m.

Od strony wewnętrznej odkryto reliktyw posadzki wykonanej z cegły sztrycharskiej (o wymiarach ?×122×148 oraz 215×215) ułożonej rzędami na płask. Tworzyła ona powierzchnię prawie poziomą na wysokości niwelacyjnej 157,66-157,69 m n.p.m. W części północnej wykopu konstrukcja ta była częściowo zniszczona.

WYKOP 19/2006, o wymiarach 4,0×4,0 m, wytyczono w odległości 1,0 m od wykopu 15/2006 na południe, z przesunięciem o odległość 2,0 m na zachód, tak że jego kołek NE był oddalony o 2,0 m na zachód i 1,0 m na południe od kołka NE wykopu 15/2006. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym około 158,40 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 157,15 m n.p.m. Celem prowadzonych prac było zbadanie dalszego przebiegu reliktyw odkrytych w wykopach 2/2006 i 15/2006.

Pod warstwą humusu o miąższości około 0,3 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z gruzem ceglany i zaprawą wapienną. Przykrywała ona korony murów i posadzkę z cegły, zaś w części południowej bruki. Tylko w narożniku północno-zachodnim wykop wyeksplorowano do calca, który stanowiła glina zwałowa.

W wykopie obserwowano dalszy przebieg muru, którego inne partie zarejestrowano w wykopach 2/2006 i 15/2006. W odległości 1,3 m od profilu północno-dochodził on do innego muru o orientacji wschód-zachód, wykonanego identycznie i o identycznych parametrach jak wyżej opisany o przebiegu północ-południe (cegła o wymiarach 68×126×233). Mury przewiązano ze sobą. Były one zachowane do wysokości trzech – czterech warstw cegły (poziom niwelacyjny około 158,00 m n.p.m.), które w partii powyżej posadzki ceglano układano w układzie – warstwa główek – warstwa wozówek. W północno-wschodniej części zarejestrowano dalszą partię ceglano posadzki (wymiaru cegieł ?×127×148) odnotowanej już w wykopie 15/2006. Także i tutaj była ona na wysokości niwelacyjnej około 157,00 m n.p.m. W części północno-zachodniej wykop wyeksplorowano do calca nie osiagając, ze względu na

mała powierzchnię badawczą, stopy odkrytych murów. Po południowej stronie muru o przebiegu wschód–zachód teren pokryty był kamiennym brukiem uzupełnianym ceglami. Był on wypoziomowany na wysokości niwelacyjnej około 157,75 m n.p.m. Bruku, tak jak posadzki, zgodnie z zaleceniem Służb Konserwatorskich nie eksplorowano.

Obiekt nr 2

WYKOP 12/2006, o wymiarach 1,5×10,0 m, wytyczono od kołka reperowego w kierunku południowym, z lekkim odchyleniem ku wschodowi, zgodnie z warunkami terenowymi, tak że dłuższa jego krawędź znajduje się na linii północ–południe. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 158,96-159,52 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 157,70 m n.p.m. Celem prac było zbadanie nawarstwień kulturowych i ewentualnych reliktywów w południowej części obiektu.

Pod warstwą humusu o miąższości około 0,2 m w północnej części wykopu zalegała (około 7 m od profilu północnego) warstwa szarobrunatnej próchnicy o grubości do 0,6 m z gruzem ceglany i niewielką ilością zaprawy wapiennej. W pozostałej części wykopu zarejestrowano poziom brunatnej próchnicy pierwotnej, który w północnej części wykopu zalegał pod warstwą z gruzem. Pod nimi zarejestrowano calcowy żółty piasek. Nawarstwienia te przy profilu północnym zakłócone były przez wkop związany z piwnicą, który zostanie opisany poniżej.

W wykopie odkryto relikw fundamente o koronie na poziomie niwelacyjnym 159,02 m n.p.m. Mur, o szerokości 1,3 m, wzniesiono ze starannie układanych kamieni eratycznych różnej wielkości, z tendencją do warstwowania, łączonych zaprawą wapienną, przy czym dolna warstwa ułożona była na piasku. Od strony zachodniej mur wykonano we wkopie ściśłym, zaś od strony wschodniej z „wolnej ręki” z wkopu fundamentowego o szerokości 0,7 m. W licu wschodnim można było naliczyć pięć warstw, zaś w zachodnim, gdzie układano większe kamieni naliczono cztery warstwy. Stopa muru znajdowała się na głębokości niwelacyjnej 158,16 m n.p.m.

Na profilu zachodnim, w odległości 2,4 od muru na północ, znaleziono negatyw wkopu związanego prawdopodobnie z piwnicą. Jego krawędź biegła prostopadle do muru. Dno wkopu, na poziomie niwelacyjnym 157,76 m n.p.m., było wyłożone cegłą maszynową (o wymiarach 57×144×274), układaną na płask. Odkryto cztery rzędy cegieł, przy czym w narożniku północno-zachodnim wykopu konstrukcja ta była częściowo zniszczona.

WYKOP 14/2006, o wymiarach 1,5×7,0 m, wytyczono prostopadle do wykopu 12/2006 (dłuższą krawędzią na linii wschód–zachód), tak że jego południowy profil stanowił przedłużenie na wschód północnego profilu wykopu 12/2006. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 158,84-159,34 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,98 m n.p.m. Celem prac było zbadanie dalszego przebiegu reliktywów odkrytych w wykopie 12/2006 oraz określenie wschodnich granic obiektu.

Sytuacja stratygraficzna okazała się nieskomplikowana, głównie dlatego, że stwierdzono tutaj miejsce „dzikiego” wybierania kamieni z fundamentu. Pod humusem, o miąższości do 0,6 m, we wschodniej części wykopu zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy pierwotnej, spoczywającej na calcowym żółtym piasku.

Fot. 1. Obiekt 1, wykop 2/2006,
korona reliktu muru fundamento-
wego i przypory

Fot. 2. Obiekt 1, wykop 2/2006,
korona reliktu muru fundamentowego
i przypory, lico zachodnie przypory

Fot. 3. Obiekt 1, wykop 3/2006, bruk kamienny po północnej stronie fundamentu

Fot. 4. Obiekt 1, wykop 3/2006, korona reliktu muru fundamentowego i bruk kamienny

Fot. 5. Obiekt 1, wykop 4/2006,
profil zachodni

Fot. 6. Obiekt 1, wykop 4/2006,
korona muru fundamentowego
i jego lico południowe

Fot. 7. Obiekt 1, wykop 13/2006,
kamienna posadzka piwnicy

Fot. 8. Obiekt 1, wykop 13/2006,
fundament wschodniej
ściany budynku z reliktem
schodów do piwnicy

Fot. 9. Obiekt 1, wykop 13/2006,
korona muru fundamentowego
z reliktem schodów do piwnicy

Fot. 10. Obiekt 1,
wykop 15/2006,
relikt zachodniej
ściany budynku i
ceglanej posadzki

Fot. 11. Obiekt 1,
wykop 15/2006, relikt
zachodniej ściany
budynku z węgarem
otworu wejściowego
i reliktem otworu
okiennoego lub blendy

Fot. 12. Obiekt 1,
wykop 15/2006,
korona zachodniej
ściany budynku i
cegłana posadzka

Fot. 13. Obiekt 1, wykop 19/2006, relikty murów i bruku kamiennego

Fot. 14. Obiekt 1, wykop 19/2006, reliktnaróżnika południowo-zachodniego

Fot. 15. Obiekt 2, wykop 14/2006, mocno zniszczony fundament ściany wschodniej budynku

Fot. 16. Obiekt 2, wykop 14/2006, korona reliktu fundamentu ściany wschodniej budynku

Fot. 17. Obiekt 2, wykop 16/2006, lico południowe fundamentu ściany południowej

Fot. 18. Obiekt 2, wykop 12/2006, relikw cebranego kanału

Fot. 19. Obiekt 3, wykop 5/2006,
profil wschodni

Fot. 20. Obiekt 3, wykop 8/2006,
relikt fundamentu kamiennego

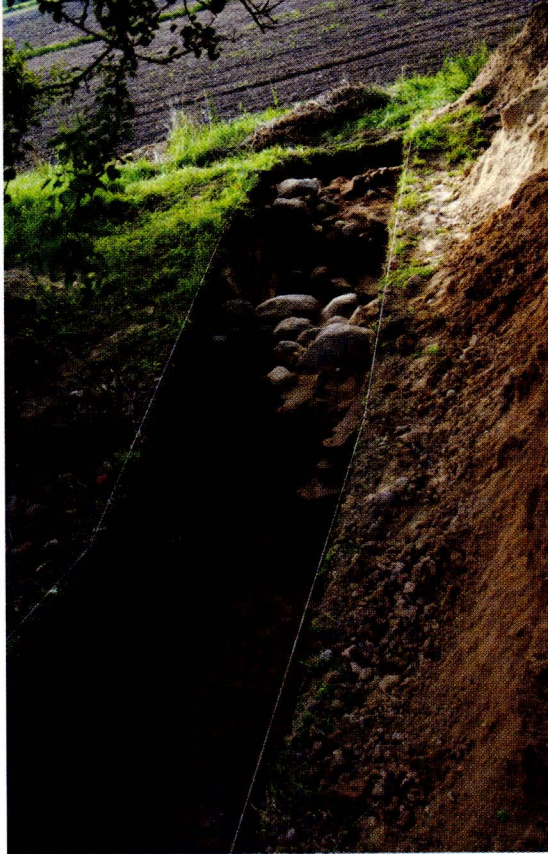

Fot. 21. Obiekt 3, wykop 8/2006,
relikw ceglanego kanału

Fot. 22. Obiekt 3, wykop 11/2006,
relikw kamiennej podwaliny
pod drewnianą ścianę

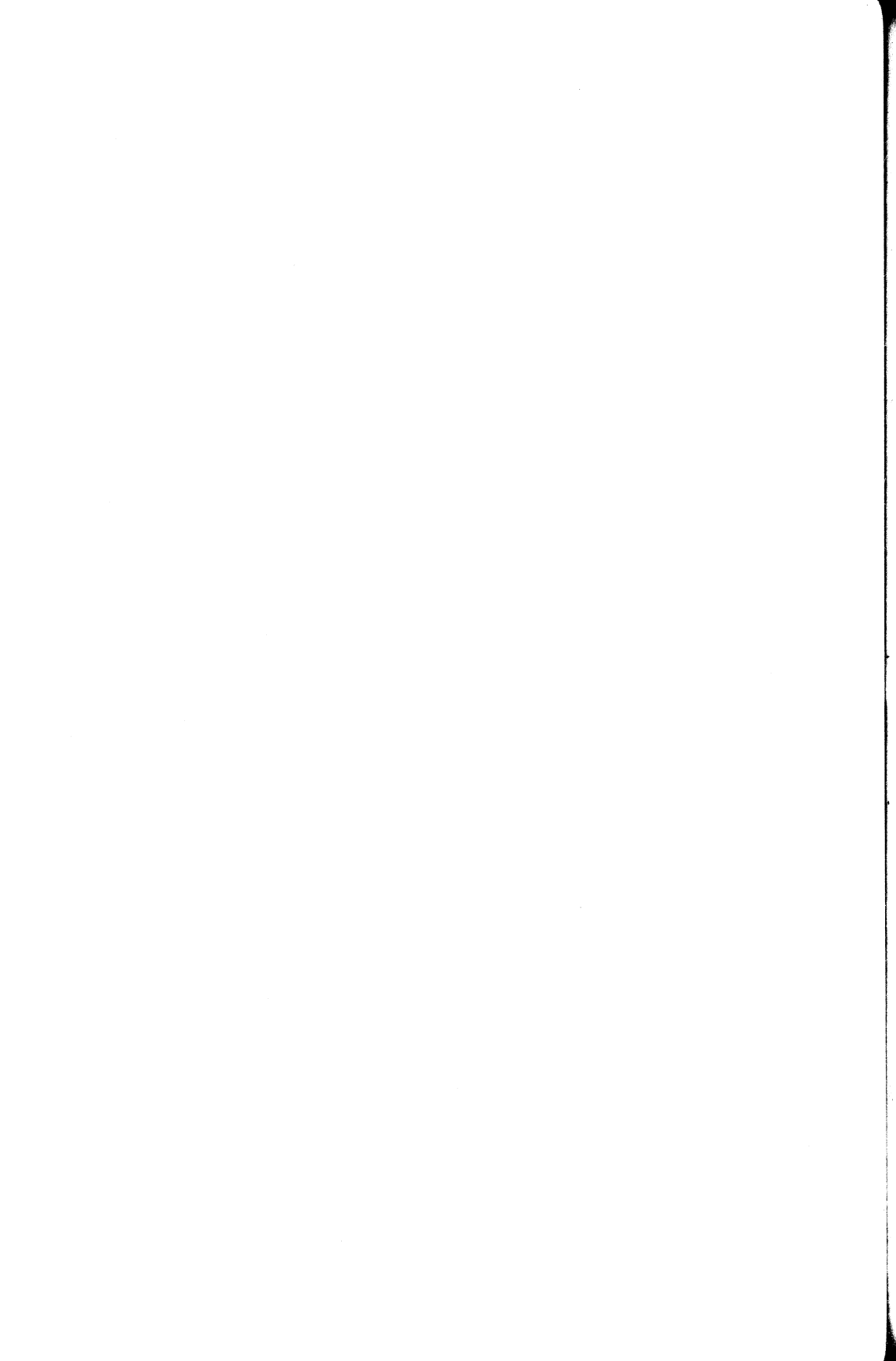

Fot. 23. Obiekt 3, wykop
18/2006, relikty
kamiennych podwalin

Fot. 24. Obiekt 3, wykop
18/2006, relikty kamiennych
podwalin, zbliżenie

W zachodniej części wykopu znajdowało się, ograniczone reliktem muru, zasy-pisko piwnicy opisywanej już w wykopie 12/2006.

Odkryto mocno zniszczony relikտ muru, będący dalszą częścią fundamentu odkrytego w wykopie 12/2006. Jego korona zachowała się tutaj na wysokości od 158,25 do 159,18 m n.p.m., zaś stopę zarejestrowano na głębokości niwelacyjnej 157,89-158,23 m n.p.m. Szerokość muru wynosiła około 1,3 m.

Od strony zachodniej znajdowała się dalsza część piwnicy opisywanej w wykopie 12/2006. Także i tutaj na dnie odkryto relikty poziomego ceglanego. Część cegieł (o wymiarach 59×144×272) była okopcona. Pod konstrukcją odkryto cieniutką warstwę spalenizny. Szczątkowy stan zachowania konstrukcji nie pozwala na żadne interpretacje.

WYKOP 16/2006, o wymiarach 1,5×10,0 m, wytyczono równoległe do wykopu 12/2006 (dłuższą krawędzią na linii północ-południe) w odległości 3,5 m na zachód od niego i z przesunięciem o 5,0 m w kierunku północy tak, że kołek SE wykopu był oddalony o 5,0 m na południe i 3,5 m na zachód od kołka NW wykopu 12/2006. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 160,09-160,53 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,54 m n.p.m. Celem prac było zbadanie dalszego przebiegu relikտów odkrytych w wykopach 12/2006 i 14/2006.

Pod humusem, o miąższości do 0,3 m, południową część wykopu zajmowała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości około 0,5 m, z gruzem i niewielką ilością zaprawy wapiennej. Spoczywała ona na calcowych warstwach piasków o różnych barwach od szarych do żółtych. Natomiast w północnej części wykopu układ ten był zakłócony wyraźnym wkopem wypełnionym w górnej części brunatnoszarą piaszczystą próchnicą z dużą ilością gruzu ceglanego i dachówkowego. Dolną część wypełniała glina z warstewkami spalenizny, zaś na dnie na poziomie niwelacyjnym 158,63 m n.p.m. odstonięto konstrukcję ceglana.

W wykopie odkryto relikտ muru fundamentowego szerokości 1,2 m, o orientacji wschód-zachód. Jego korona zachowała się na wysokości 160,41 m n.p.m., zaś stopę zarejestrowano na głębokości niwelacyjnej 158,85 m n.p.m. Fundament wykonano we wkopie ścisłym, z różnej wielkości eratyków z tendencją do warstwowania kamieni. Przestrzeń pomiędzy kamieniami wypełniano gruzem ceglanym. Wszystko łączono zaprawą wapienną, przy czym dolna warstwa kamieni spoczywała bezpośrednio na piasku.

Od strony północnej, jak już wyżej wspomniano odkryto relikty konstrukcji ceglanej. Był to pas czterech rzędów cegły maszynowej ułożonej na płask. Część z nich miała ślady spalenizny. Południowa krawędź konstrukcji układała się w jedną linię z południową krawędzią konstrukcji opisaną w wykopie 12/2006.

Obiekt nr 3

WYKOP 5/2006, o wymiarach 1,5×5,0 m, wytyczono we wschodniej partii obiektu tak, że dłuższa krawędź wykopu ułożona została na linii wschód-zachód, prostopadle do ciągu odwiertów z 2005 roku, przy czym kołek SE wykopu był oddalony od odwiertu nr 7 o 15,0 m na zachód. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 159,18 m n.p.m. w części zachodniej oraz 159,94 m n.p.m. w części

wschodniej a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,38 m n.p.m. Celem prac było określenie zachodniej granicy obiektu.

We wschodniej części wykopu (do 5,2 m od profilu wschodniego) pod warstwą humusu o miąższości około 0,2 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z dużą ilością gruzu ceglanego i zaprawy wapiennej o grubości do 0,7 m. Przykrywała ona próchnicę, która stanowi poziom pierwotny. Pozostałą część wykopu zajmuje warstwa orna o miąższości około 0,6 m. Wyżej opisany układ stratygraficzny przykrywał całkowite warstwy piasku.

WYKOP 6/2006, o wymiarach 1,5×5,0 m, wytyczono tak, że dłuższa krawędź wykopu ulokowana została na linii wschód–zachód, na przedłużeniu wykopu 5/2006 na wschód, przy czym kołek SW wykopu był oddalony od kołka SE wykopu 5/2006 o 8,0 m na zachód. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 159,48-159,58 m n.p.m. i zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,50 m n.p.m. Celem prac było badanie nawarstwień stratygraficznych obiektu oraz znalezienie ewentualnych reliktyw zabudowy.

W wykopie pod humusem o miąższości około 0,2 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości do 0,4 m, z niewielką ilością gruzu ceglanego i zaprawy wapiennej. Przykrywała ona całkowite warstwy piasku o barwach od szarej do żółtej. Jedynie tuż przy profilu zachodnim w stropie calca, natrafiono na warstwę dużych kamieni eratycznych i nielicznych cegieł (o wymiarach 63×142) położonych na poziomie niwelacyjnym 158,85 m n.p.m. Znalezisko to zostanie omówione wraz z reliktywami odkrytymi w wykopie 10/2006.

WYKOP 7/2006, o wymiarach 1,5×10,0 m, wytyczono tak, że dłuższa krawędź wykopu ulokowana została na linii wschód–zachód, na przedłużeniu wykopu 6/2006 na wschód, przy czym kołek SW wykopu był oddalony od kołka SE wykopu 6/2006 o 5,0 m na zachód. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 159,58-159,96 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,46 m n.p.m. Celem prac było zbadanie nawarstwień stratygraficznych obiektu oraz znalezienie ewentualnych reliktyw zabudowy.

W wykopie pod humusem o miąższości około 0,3 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z niewielką ilością gruzu ceglanego i zaprawy wapiennej (domieszki te wyraźnie zwiększały się w części wschodniej). Pod nimi zalegały całkowite warstwy piasku o barwach od szarej do żółtej.

Układ powyższy zakłócony był w środkowej partii wykopu wkopem związanym z reliktem kanału ceglanego wykonanego z cegły maszynowej (o wymiarach 68×143×286), który odkryto przy profilu północnym. Kanał ten, a raczej jego dolną partię obserwowano na długości około 2,0 m w środkowej części wykopu. Zachowało się dno konstrukcji, na poziomie niwelacyjnym 158,785 m n.p.m., wykonane z czterech cegieł ułożonych na płask obok siebie (szerokość zewnętrzna około 0,7 m). Na skrajnych cegłach nałożono następne warstwy tworząc boki kanału (szerokość wnętrza około 0,3 m). Fragmenty ścian kanału zachowały się jedynie do wysokości dwóch warstw cegły. Kanał od wschodu został przerwany wkopem, być może związanym z wybieraniem cegły i kamieni eratycznych. Kamienie te tworzą zawalisko na długości około 1,2 m przy profilu północnym wykopu od poziomu niwelacyjnego 159,20 m n.p.m. do głębokości niwelacyjnej 158,50. Za zawaliskiem odkryto dalszy fragment

opisywanego wcześniej kanału. W tym miejscu jego przebieg przechodził z ułożenia horyzontalnego na wertykalny pod kątem prawie 90°. Konstrukcję ceglana wsparto kamieniami. Relikt kanału pionowego obserwowano do poziomu niwelacyjnego 159,60 m n.p.m.² Partię zniszczonej części kanału wypełniała szara próchnica z dużą ilością zaprawy wapiennej i niewielką ilością gruzu ceglanego.

WYKOPY 8/2006 I 8A/2006, o wymiarach łącznych 1,5×7,5 m (pierwotnie długości 5,0 m, poszerzony o aneks A długości 2,5 m), wytyczono tak, że dłuższa krawędź wykopu ulokowana została na linii wschód–zachód, na przedłużeniu wykopu 7/2006 na wschód, przy czym kołek SW wykopu był oddalony od kołka SE wykopu 7/2006 o 5,0 m na zachód. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 160,09 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,68 m n.p.m. Celem prac było badanie nawarstwień stratygraficznych obiektu oraz znalezienie ewentualnych reliktów zabudowy.

W wykopie pod humusem o miąższości około 0,3 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o miąższości około 0,5 m, z gruzem ceglanym i niewielką ilością zaprawy wapiennej. Poniżej znajdowała się brunatna piaszczysta próchnica o grubości około 0,4 m. Pod nią zalegał calcowy jasnożółty piasek.

Prawie całe wnętrze wykopu zajmował relikw fundamenteu o przebiegu wschód–zachód. Jego koronę zarejestrowano na poziomie niwelacyjnym 159,34-159,91 m n.p.m., zaś posadowienie na głębokości niwelacyjnej 158,34 m n.p.m. Relikt miał szerokość 1,0 m i był wymurowany we wkopie ścisłym z nieregularnie układanych, różnej wielkości kamieni eratycznych, uzupełnianych gruzem ceglanym (i kilkoma ceglami o wymiarach 64×153×199) i łączonych zaprawą wapienną.

WYKOP 9/2006, o wymiarach 1,5×10,0 m, wytyczono tak, że dłuższa krawędź wykopu ulokowana została na linii wschód–zachód, na przedłużeniu wykopu 8A/2006 na wschód, przy czym kołek SW wykopu był oddalony od kołka SE wykopu 8A/2006 o 5,5 m na zachód. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 159,73-159,87 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,76. Celem prac było badanie nawarstwień stratygraficznych obiektu oraz określenie wschodniej granicy badanego obiektu.

Na całej powierzchni wykopu pod humusem o miąższości około 0,1 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości 0,1-0,4 m, z gruzem ceglanym i niewielką ilością zaprawy wapiennej. Przykrywała ona poziom brunatnego piasku, który z kolei spoczywał na calcowym żółtym piasku.

WYKOP 10/2006, o wymiarach 1,5×5,0 m, wytyczono na przedłużeniu wykopu 6/2006 na zachód i prostopadle do niego (dłuższą krawędzią na linii północ–południe), tak że jego profil południowy stanowił przedłużenie profilu południowego wykopu 6/2006 na zachód. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 159,58-159,95 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,63 m n.p.m. Celem prac było zbadanie reliktów odkrytych w profilu zachodnim wykopu 6/2006.

Pod warstwą humusu o miąższości około 0,2-0,4 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości do 0,6 m, z gruzem ceglanym i niewielką ilością zaprawy wapiennej. Przykrywała ona poziom calcowego żółtego piasku.

² Cegły dna kanału nosiły ślady okopecenia.

Na calcu odkryto relikty mocno zniszczonego muru – podwaliny kamiennej. Generalnie rozwalisko to układało się na osi północ-południe. Stanowiły je eratyki różnych rozmiarów, cegła sztrycharska oraz gruz ceglany. Obserwowano jedną, w niektórych miejscach dwie warstwy kamieni. Najwyższe partie zlokalizowano na poziomie niwelacyjnym około 159,54 m n.p.m., zaś warstwa kamieni posadowiona była na głębokości niwelacyjnej 158,67 m n.p.m.

WYKOP 11/2006, o wymiarach 1,5×10,0 m, wytyczono na przedłużeniu wykopu 8/2006 na zachód i prostopadle do niego (dłuższą krawędzią na linii północ-południe), tak że jego profil wschodni stanowił przedłużenie profilu zachodniego wykopu 8/2006 na południe. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 159,11-159,99 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 158,11 m n.p.m. Celem prac było zbadanie nawarstwień stratygraficznych układających się osi północ-południe oraz odkrycie reliktyw ewentualnej zabudowy.

Sytuacja stratygraficzna, podobnie jak i w sąsiednich wykopach, nie była zbyt skomplikowana. Pod warstwą humusu o miąższości około 0,3-0,4 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości do 0,6 m, z gruzem ceglany i zaprawą wapienną. Przykrywała ona brunatną próchnicę pierwotną, która z kolei spoczywała na calcowym żółtym piasku.

W wykopie na poziomie calca posadowiono podwaliny ścian budynków. Prawie całą długość wykopu przy profilu zachodnim zajmował mur o przebiegu północ-południe. Miał on szerokość 0,6 m. Jego koronę zarejestrowano na poziomie niwelacyjnym 159,04-159,17 m n.p.m. Zbudowano go z kamieni eratycznych i gruzu ceglano-łączonych niewielką ilością słabej zaprawy wapiennej. Zachowały się dwie, czasem trzy warstwy kamieni, przy czym dolna ułożona była bezpośrednio na piasku na głębokości niwelacyjnej 158,69 m n.p.m. Opisany mur przy profilu północnym łączył się z murem odkrytym w wykopie 8/2006.

W odległości 3,0 m na południe od wyżej opisanego narożnika w stronę wschodnią pod kątem prostym odchodziła podwalina o takiej samej konstrukcji jak opisany uprzednio relikty. Była ona tylko nieco szersza i osiągała wymiar 0,7-0,8 m. Narożnik stanowił duży, owalny głaz eratyczny o średnicy około 0,8 m.

Kolejny relikty podwaliny o analogicznej konstrukcji odkryto przy profilu południowym. Miał on przebieg na osi wschód-zachód. Obserwowano tylko jego lico północne. Pozostała część „wchodziła” w profil południowy wykopu. Koronę podwaliny odsłonięto na poziomie niwelacyjnym 158,59 m n.p.m. Stopa konstrukcji znajdowała się na głębokości niwelacyjnej 158,05 m n.p.m.

WYKOP 17/2006, o wymiarach 1,5×8,0 m, wytyczono równoległe do wykopu 11/2006 w odległości 9,5 m na wschód od niego, tak że profile północne obu jednostek znajdowały się w jednej linii. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 158,21-158,71 m n.p.m., a zakończono na głębokości niwelacyjnej 157,06 m n.p.m. Celem prac było zbadanie nawarstwień stratygraficznych układających się osi północ-południe w części wschodniej obiektu oraz odkrycie reliktyw ewentualnej zabudowy.

Pod humusem o miąższości około 0,3-0,4 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości do 0,4 m, z gruzem ceglany i zaprawą wapienną. Przykrywała ona w środkowej części wykopu brunatną próchnicę pierwotną. Natomiast pozostałe części wykopu zajmowały relikty murów i warstwy zasypiskowe próchniczo-gruzowe. Układ ten z kolei spoczywał na calcowym żółtym piasku.

W wykopie na poziomie calca w części południowej przy obu profilach odkryto relikty zniszczonych podwalin ścian budynków. Były to rozwaliska kamieni i gruzu ceglanego wraz z zaprawą wapienną. Ich korony znajdowały się na poziomie niwelacyjnym około 157,80 m n.p.m. – zachodni i 158,10 m n.p.m. – wschodni. Prawdopodobne stopy znajdowały się na głębokości niwelacyjnej około 157,60 m n.p.m. – zachodnia i 157,70 m n.p.m. – zachodnia.

Przy profilu północnym odkryto relikty słabo czytelnego muru, o koronie na poziomie niwelacyjnym 158,36 m n.p.m., zbudowanego z drobnych kamieni eratycznych łączonych zaprawą wapienną. Obserwowana w wykopie szerokość od profilu północnego do lica południowego reliktu wynosiła 0,7 m. Przy murze od południa, na wysokości niwelacyjnej 157,12 m n.p.m., odkryto fragment bruku z drobnych kamieni eratycznych. Miał on szerokość około 1,0 m. Na południe od niego, na tym samym poziomie niwelacyjnym, odkryto fragment zawaliska z cegły sztrycharskiej o szerokości około 0,6 m. Od północy zawalisko to przylegało do mocno zniszczonego muru z różnych rozmiarów kamieni eratycznych, łączonych zaprawą wapienną. Jego szerokość w koronie wynosiła 0,5 m (na poziomie niwelacyjnym 158,04 m n.p.m.), zaś u podstawy 0,7 m. Stopę reliktu zarejestrowano na głębokości niwelacyjnej 157,08 m n.p.m.

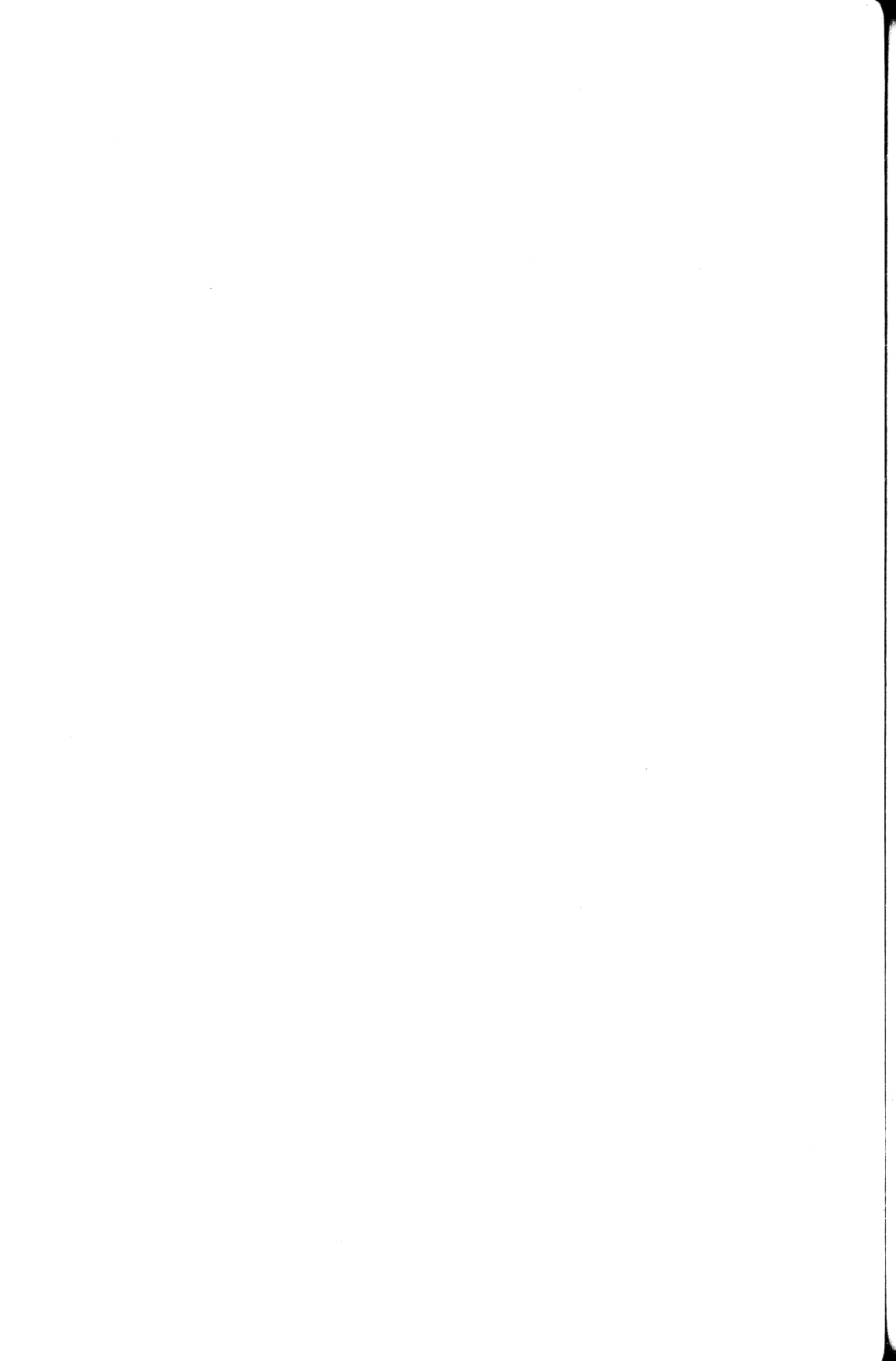
WYKOP 18/2006, o wymiarach 1,5×17,0 m, wytyczono równoległe do wykopu 11/2006 w odległości 14,5 m na zachód od niego, tak że profile południowe obu jednostek znajdowały się w jednej linii. Eksplorację rozpoczęto na poziomie niwelacyjnym 158,21-159,06 m n.p.m., a zakończono na głębokości 157,41 m n.p.m. Celem prac było zbadanie nawarstwień stratygraficznych układających się osi północ-południe w części zachodniej obiektu oraz odkrycie reliktyw ewentualnej zabudowy.

Pod humusem o miąższości około 0,3-0,4 m zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy, o grubości do 0,9 m, z gruzem ceglanym i niewielką ilością zaprawy wapiennej. Przykrywała ona calcowy poziom żółtego piasku z wtrętami gliny zwalowej.

W wykopie na poziomie calca odkryto trzy mury o przebiegu na linii wschód-zachód. Były one mocno zniszczone. Pierwszy od północy, o szerokości 1,0 m i koronie zachowanej na poziomie niwelacyjnym 158,80, położony w odległości 2,1 m od profilu północnego, zbudowany był z eratyków i gruzu ceglanego łączonych zaprawą wapienną. Zachowały się trzy warstwy kamieni posadowione na próchnicy pierwotnej na głębokości niwelacyjnej 158,09 m n.p.m.

Mur środkowy, o szerokości 0,6 m, znajdował się w odległości około 7,0 m na południe od muru północnego. Zbudowano go analogicznie jak poprzednio opisany. Jego koronę odkryto na wysokości niwelacyjnej około 158,50 m n.p.m., zaś stopę zarejestrowano na głębokości niwelacyjnej 157,95 m n.p.m.

Trzeci mur, południowy, najlepiej zachowany, znajdował się w odległości 2,0 m na południe od środkowego. Zbudowano go w konstrukcji analogicznej do poprzednich. Jego korona, zachowana na poziomie niwelacyjnym 158,70 m n.p.m. i miała szerokość 1,3 m. Poniżej, na wysokości niwelacyjnej 158,05 m n.p.m., mur rozszerzał się odsadzką od strony północnej do szerokości 1,6 m. Partia odsadzona składała się z czterech warstw kamieni, zagłębionych w calec. Stopę zarejestrowano na głębokości niwelacyjnej 157,41 m n.p.m.

KULTURA MATERIALNA MIESZKAŃCÓW REZYDENCJI

Halina KARWOWSKA (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)
Aleksander ANDRZEJEWSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego)

Prace terenowe prowadzone w 2006 roku dostarczyły 2722 okazy ruchomego materiału zabytkowego (łącznie ze 182 zabytkami pozyskanymi w 2005 roku dotychczas odkryto 2904 artefakty). Dokonanie pełnej analizy ze względu na krótki okres, który upłynął od momentu zakończenia prac polowych było niemożliwe, zatem ograniczymy się tutaj tylko do kilku uwag natury statystycznej i technologicznej.

Tabela I: Materiał zabytkowy pozyskany w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 2005-2006

zestawienie zabytków w ramach wykopów									
wykop	ceramika naczyniowa	kafle płytowe	szkło		metale	ceramika budowlana	inne	kości zwierzęce	razem
			taflowe	naczyniowe					
I	107	20	8	4	1			42	182
II	154	430	1	10	8	14	5		622
III	568	70	36	26	2	2	1	29	734
IV	32	22		1	2		1	3	61
V	37	21	104	54	1	40		6	263
VI	46		1						47
VII	23	2	10	1	2				38
VIII	1		4			5			10
IX	27	5	5	6				30	73
X	3		9						12
XI	45			3		11			59
XII	84	17	8	6	3			2	120
XIII	93	10	2	5				2	112
XIV	23			2					25
XV	88	42	1		1		30	3	165
XVI	54	5	2	4	20		3	8	96
XVII	13		11	8					32
XVIII	2		40	1				4	47
XIX	179	3	14	5			5		206
razem	1579	647	256	136	40	72	45	129	2904

Pełne zestawienie zabytków pozyskanych w trakcie dotychczasowych badań rezydencji w Dubnie przedstawia tabela I.

Niezmiernie interesujące jest rozmieszczenie zabytków w obrębie obiektów, świadczące zapewne o intensywności prowadzonych działań na każdym z nich.

Tabela II. Obiekt 1 – zestawienie materiału zabytkowego

wykop	ceramika naczyniowa	kafle płytowe	szkło		metale	ceramika budowlana	inne	kości zwierzęce	razem
			taflowe	naczyniowe					
I	107	20	8	4	1			42	182
II	154	430	1	10	8	14	5		622
III	568	70	36	26	2	2	1	29	734
IV	32	22		1	2		1	3	61
XIII	93	10	2	5				2	112
XV	88	42	1		1		30	3	165
XIX	179	3	14	5			5		206
obiekt 1	1114	577	54	47	13	16	42	37	1900

Tabela III. Obiekt 2 – zestawienie materiału zabytkowego

wykop	ceramika naczyniowa	kafle płytowe	szkło		metale	ceramika budowlana	inne	kości zwierzęce	razem
			taflowe	naczyniowe					
XII	84	17	8	6	3			2	120
XIV	23			2					25
XVI	54	5	2	4	20		3	8	96
obiekt 2	161	22	10	12	23		3	10	241

Tabela IV. Obiekt 3 – zestawienie materiału zabytkowego

wykop	ceramika naczyniowa	kafle płytowe	szkło		metale	ceramika budowlana	inne	kości zwierzęce	razem
			taflowe	naczyniowe					
V	37	21	104	54	1	40		6	263
VI	46		1						47
VII	23	2	10	1	2				38
VIII	1		4			5			10
IX	27	5	5	6				30	73
X	3		9						12
XI	45			3		11			59
XVII	13		11	8					32
XVIII	2		40	1				4	47
obiekt 3	197	28	184	73	3	56		40	581

Zdecydowanie najwięcej, jak widać w zestawieniu podanym powyżej (tabela II), bo 1900 zabytków odkryto na terenie obiektu 1, w tym 1114 fragmentów ceramiki naczyniowej i 577 ułamków kafli piecowych. Liczby te dobrze oddają funkcje dworskie tej części badanego zespołu.

Na terenie obiektu 2 znaleziono 241 zabytków, w tym 161 fragmentów ceramiki naczyniowej i zaledwie 22 ułamki kafli. Jest to stosunkowo niewiele, lecz należy to tłumaczyć tym, że większość warstw badanych w ramach tej części stanowiska wykraczała poza teren zabudowań.

Natomiast trzeci z badanych obiektów dostarczył 581 zabytków, w tym 197 fragmentów naczyń i 257 ułamków szkła, głównie tafłowego. Naszym zdaniem jest to adekwatne do gospodarczych funkcji badanych zabudowań.

Największą grupę znalezisk stanowiły ułamki ceramiki naczyniowej w ilości 1472 (łącznie z zabytkami pozyskanymi w 2005 roku 1579 okazów). Do analizy technologicznej pozyskanego zbioru zastosowano metodę zaproponowaną przez L. Kajzera¹ i stosowaną w łódzkim akademickim ośrodku archeologicznym do badań nad ceramiką późnośredniowieczną i nowożytną. Polega ona na przyporządkowaniu poszczególnych artefaktów do grup technologicznych oznaczonych literami od A do F, które oznaczają: A – ceramikę wykonaną w technologii tradycyjnej, charakterystycznej dla późnych faz wczesnego średniowiecza; B – ceramikę wypaloną w atmosferze redukcyjnej (bez dostępu powietrza), grubościenną, tzw. kuchenną; C – ceramikę wypaloną w atmosferze redukcyjnej, cienkościenną, tzw. stołową; D – ceramikę wypaloną w zaawansowanej atmosferze utleniającej, rozdziela się tutaj podtypy Db – gdzie do wyrobu masy ceramicznej użyto gliny białej i Dc – gdzie użyto gliny żelazistej; B/D – ceramika typu przejściowego; E – ceramika polewana; F – inne wyroby ceramiki naczyniowej, takie jak: kamionka, fajans, itp.

Podział ceramiki naczyniowej dokonany zgodnie z powyższą metodą obrazuje poniższe zestawienie w tabeli V.

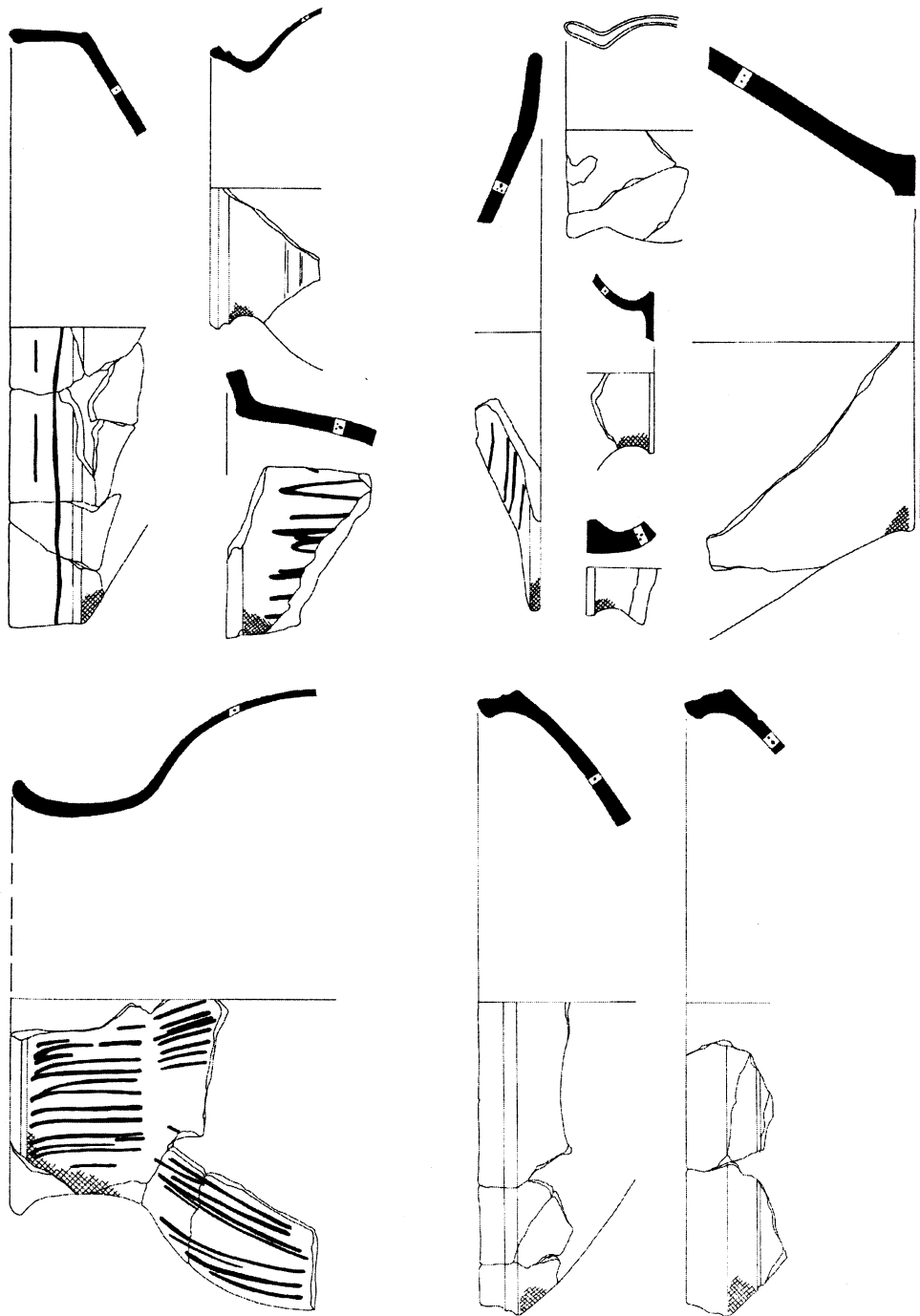
W prezentowanym zastawieniu zdecydowanie dominuje ceramika naczyniowa wypalona w atmosferze redukcyjnej, która łącznie stanowi aż 77,36% zbioru. Ciekawa jest także frekwencja ułamków naczyń stołowych, których jest 48,3%. Taka proporcja jest charakterystyczna dla obiektów rezydencjonalnych. Kolejną pod względem frekwencji grupę technologiczną stanowią ułamki naczyń polewanych kategorii E, których jest 7,47%. Pozostałe kategorie reprezentowane są w ilości poniżej 5% i stanowią uzupełnienie inwentarza ceramiki naczyniowej.

Naczynia gliniane z rezydencji w Dubnie są znacznie pokawałkowane i nie udało się zrekonstruować żadnej całej formy. Pomimo to należy stwierdzić, że asortyment typów naczyń jest dość bogaty. Używano różnych form garnków, mis, mis-makutr, patelni – trójnóżków, pokrywek, dzbanów z taśmowatymi uchami, kubków (także kamionkowych), talerzy, czarek (również fajansowych i porcelanowych). Wyroby te charakteryzuje często bogata ornamentyka. Na naczyniach redukcyjnych dominuje ornament wyświecany w postaci kratki prostej lub skośnej oraz pionowych pasów.

¹ L. Kajzer, *Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, R. XXXIV, nr 2, Warszawa 1986, s. 199-225; tenże, *W sprawie waloryzacji masowych zbiorów ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, R. XXXIX, nr 4, Warszawa 1991, s. 467-487.

Tabela V. Zestawienie ilościowe grup technologicznych ceramiki naczyńowej

wykop		ceramika naczyńowa																	
		A		B		C		B/D		Db		Dc		E		F		razem	
ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
II		80	51,95	19	12,34	22	14,29					15	9,74	16	10,39	2	1,30	154	100,00
III	1	0,18	48,24	147	25,88	90	15,85					18	3,17	34	5,99	4	0,70	568	100,00
IV			37,50	10	31,25	8	25,00					1	3,13			1	3,13	32	100,00
V			8,11	31	83,78							3	8,11					37	100,00
VI			21,74	6	13,04									30	65,22			46	100,00
VII				16	69,57	4	17,39		0,00				0,00	2	8,70	1	4,35	23	100,00
VIII			100,00															1	100,00
IX	1	3,70	29,63	17	62,96											1	3,70	27	100,00
X			66,67	1	33,33													3	100,00
XI	1	2,22	13,33	36	80,00	1	2,22					1	2,22					45	100,00
XII			9,52	55	65,48							7	8,33	14	16,67			84	100,00
XIII			7,53	62	66,67	4	4,30		1,08			8	8,60	11	11,83			93	100,00
XIV			8,70	15	65,22	5	21,74							1	4,35			23	100,00
XV	2	2,27	13,64	67	76,14							3	3,41			4	4,55	88	100,00
XVI			5,56	49	90,74							1	1,85	1	1,85			54	100,00
XVII				12	92,31									1	7,69			13	100,00
XVIII				2	100,00													2	100,00
XIX				166	92,74	8	4,47					4	2,23			1	0,56	179	100,00
razem	5	0,34	29,08	711	48,30	142	9,65	1	0,07	61	4,14	110	7,47	14	0,95	1472	100,00		

Ryc. 1. Fragmenty naczyń glinianych, rys. H. Karwowska

W przypadku naczyń grupy E do szklwienia ich powierzchni używano głównie polew barwy: zielonej, miodowej, oliwkowej, najczęściej nakładanych bezpośrednio na czerepy naczyń, rzadziej na warstwę pobiałą. Sporadycznie stosowano ornament wąskich, dookólnych żłobków. Poszczególne kategorie naczyń glinianych występują w różnych wielkościach, co jest wyrazem zasobności kredensu rezydencji dubieńskiej.

Kolejną kategorią zabytków związanych z wyposażeniem kredensu i spiżarni są relikty naczyń szklanych których w trakcie badań znaleziono 136 fragmentów. Niestety nie udało się zrekonstruować żadnego całego naczynia. Wyróżniono wśród nich: ułamki szklanek (9), kieliszków (3) butelek (56), buteleczek (4) i innych (60) zachowanych w stopniu uniemożliwiającym przyporządkowanie do którejś z wyżej wyszczególnionych kategorii.

Opisywane wyroby, zachowane w dość dobrym stanie (na niektórych widoczne są początkowe etapy korozji), wykonano głównie ze szkła przezrystego barwy oliwkowej, zielonej oraz bezbarwnego. Niektóre fragmenty posiadają wady technologiczne w postaci soczewkowatych pęcherzy gazowych o różnej wielkości, ilości i układzie (ułożone równolegle lub skośnie). Na dnach, od zewnętrznej strony, widoczne są ślady po przylepiakach. Szklanki przy krawędzi zdobione były rytym motywem roślinnym lub linią falistą.

Szczególnie interesujące jest znalezisko owalnego odcisku stempla (prawdopodobnie umieszczonego na ramionach butelki). Jego centralną część zajmuje majuskułny napis LONDON umieszczony pod koroną. Poniżej znajduje się sześcioramienna gwiazda. Znaki te obwiedziono umieszczonym na obrzeżu stempla „perełkownikiem”. W takich butelkach importowano z Anglii w XVIII wieku piwo¹. Zna one są one z badań archeologicznych prowadzonych na terenie Polski i Białorusi².

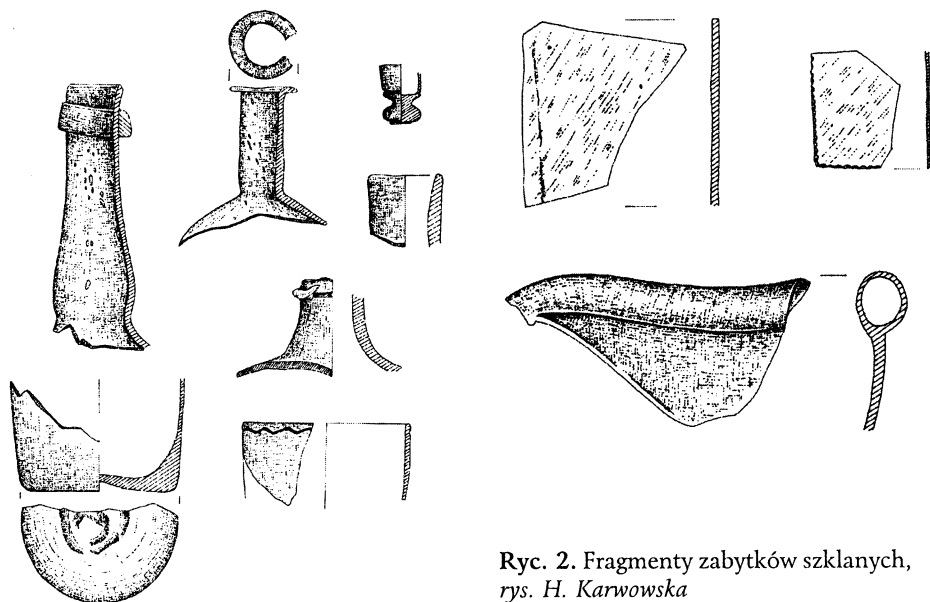
Innymi wyrobami szklanymi znalezionymi w Dubnie są fragmenty tafli okiennych. Reprezentuje je 248 okazów, z których ponad połowa jest silnie skorodowana. Tafle mają grubość od 1 mm do 4 mm i nierówne powierzchnie. Wykonano je ze szkła bezbarwnego i jasnozielonkawego. Niektóre posiadają wady technologiczne w postaci małych, soczewkowatych pęcherzy gazowych. W pozyskanym zbiorze wyróżniono 10 fragmentów szyb z zachowanymi krawędziami, w trzech przypadkach retuszowanych skośnie, jednostronnie. Przy krawędziach dwóch fragmentów zachowały się ślady po oprawie.

Innym elementem wyposażenia budynków były piece. Świadczą o tym 627 fragmenty kafli płytowych znalezione w trakcie badań. Zbiór ten zaliczyć można do ciekawych, choć bardzo typowych dla rezydencji pańskich. Wstępnie podzielono go na trzy grupy formalno-chronologiczne. Pierwsza to ułamki kafli utrzymanych w stylistyce renesansowej, druga we wczesnobarokowej, trzecia zaś – to kafle późnobarokowe. Pierwszą łączyć można z ogrzewaniem pomieszczeń najstarszego dworu i datować ogólnie na 2 połowę wieku XVI. Kafle wczesnobarokowe identyfikować można pewnie z okresem największego rozwoju rodu Sapiechów, a zatem i ich siedzib, czyli

¹ L. Kajzer, W sprawie importu piwa angielskiego do Polski w XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXIX, Warszawa 1981, nr 2, s. 163-176.

² L. Kajzer, Zamek w Raciążku, „Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej, cz. I, Łódź 1990, s. 251-252. **analogie:** Grodno – badania 2006 r. – informacja uzyskana od J. Jurkawiec – Гродно, ул. Замковая, 19 – территория пожарной части г. Гродно № 1

z wiekiem XVII. Trzecia to kafle związane z dworem Parysów, datowane na XVIII i XIX wiek. Tych ostatnich znaleziono stosunkowo niewiele co świadczy o skali zniszczeń dokonanych w XX wieku. Można sądzić, że ozdobne piece zostały rozebrane a kafle najprawdopodobniej zmieniły właścicieli.

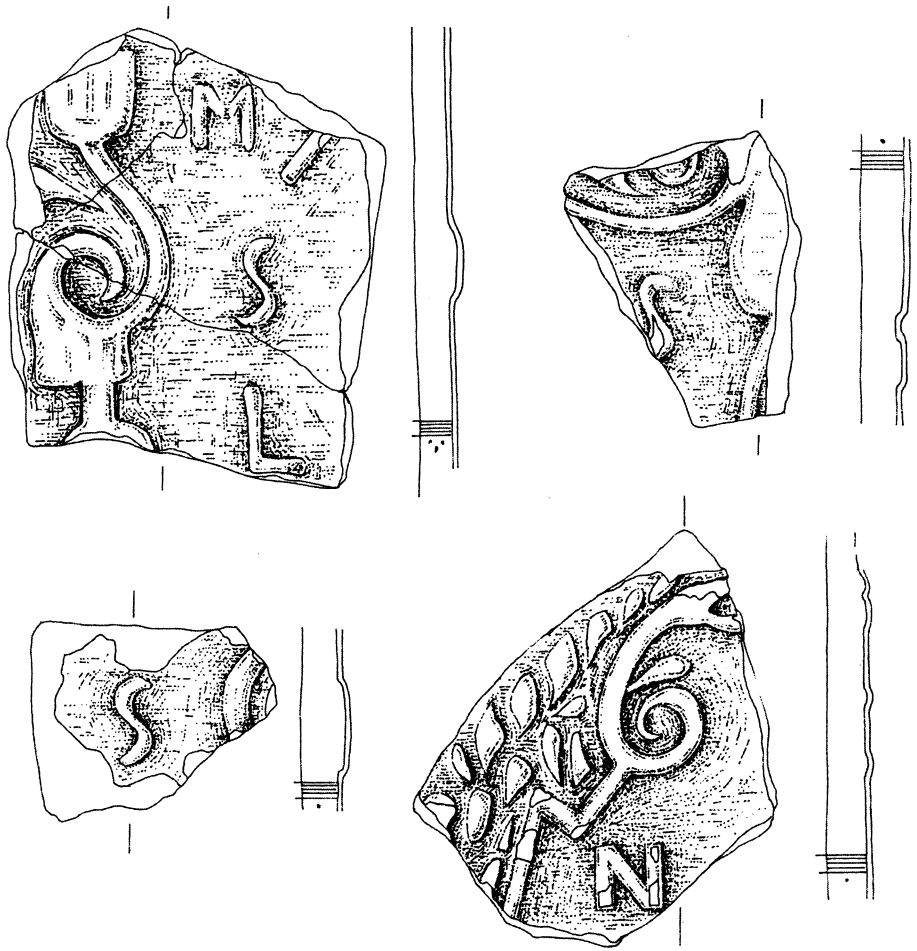
Ryc. 2. Fragmenty zabytków szklanych,
rys. H. Karwowska

Wśród kafli późnorenesansowych na uwagę zasługują fragmenty egzemplarzy szklawionych polewą koloru zielonego i zdobionych ornamentem rautowym.

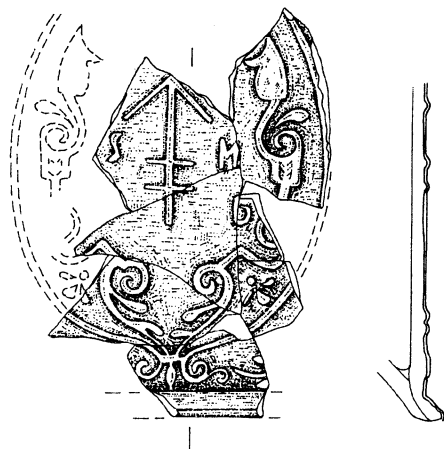
Piece kaflowe ogrzewające rezydencję Sapiechów w większości (zachowały się trzy całe okazy kafli, a kilka kolejnych zrekonstruowano), charakteryzowały się typową dla XVII wieku, roślinną ornamentyką w której głównym motywem jest owoc granatu. Większość płyt pokrywa polewa barwy zielonej lub czasem oliwkowej, choć odkryto także pojedyncze egzemplarze nieszkliwione. Wydaje się, że ciekawszymi zabytkami są fragmenty kafli (niestety nie zrekonstruowano ani jednego egzemplarza, nawet w formie rysunkowej) o polewie zielonożółtej z herbem Sapiechów „lis” w centrum płyty, okolonym wicią roślinną. Pomiedzy nią umieszczono majuskule litery: M, K, I, S, L. Nie ulega wątpliwości, że inicjały te honorowały mieszkańców rezydencji. Większego problemu następcza ich rozszyfrowanie. Być może dotyczą one Mikołaja Sapiehy (syna Bohdana), który posiadał Dubno od 1610 roku do śmierci w 1638 roku i jego syna Kazimierza Mikołaja zmarłego w 1639 r.

Zidentyfikowano też niewielką grupę, tak szklawionych jak i pozbawionych polew, kafli o stylistyce późnobarokowej, które pochodzą z XVIII i XIX wieku a dokumentują wyposażenie rezydencji w jej schyłkowym okresie. Były one jednak, mocno rozdrobione, zaś ich poziom artystyczny jest o wiele słabszy od tych, pochodzących z XVII wieku.

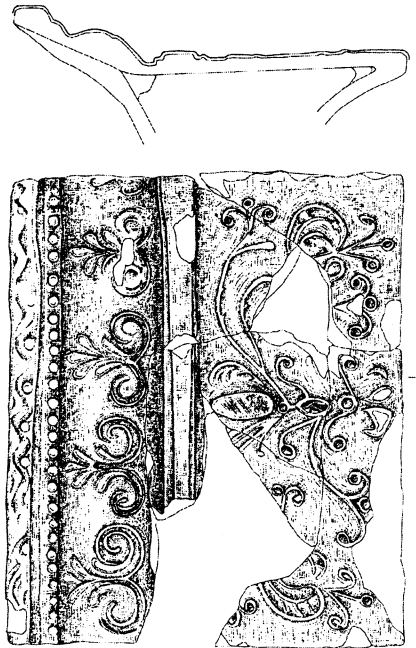
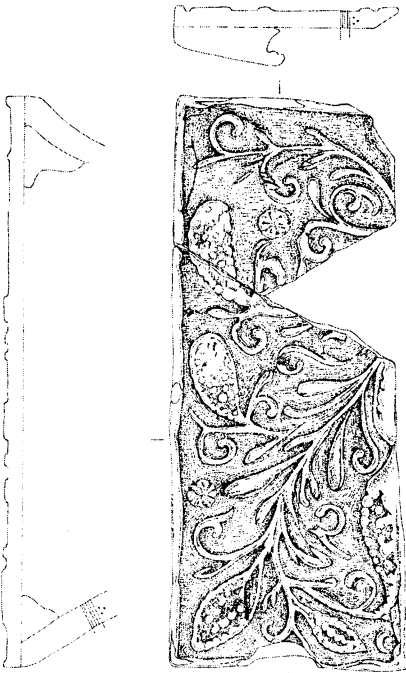
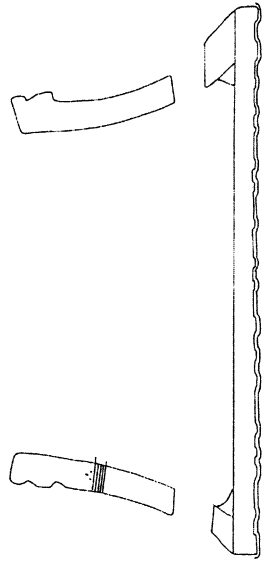
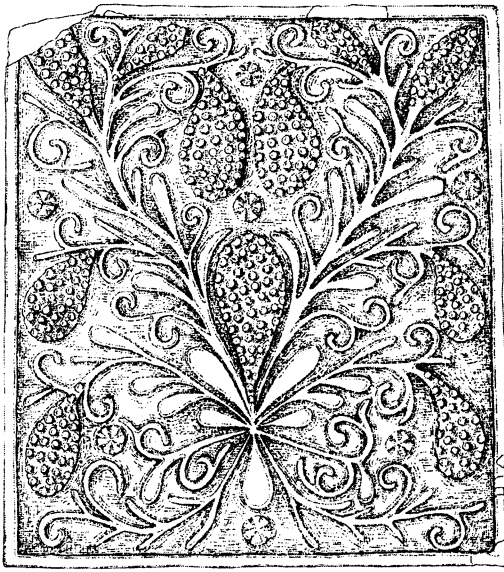
Na obecnym etapie prac nie jesteśmy w stanie określić ilości pieców, a możemy mówić jedynie o kaflach, prezentujących wspólne cechy zdobnicze i stylistyczne.

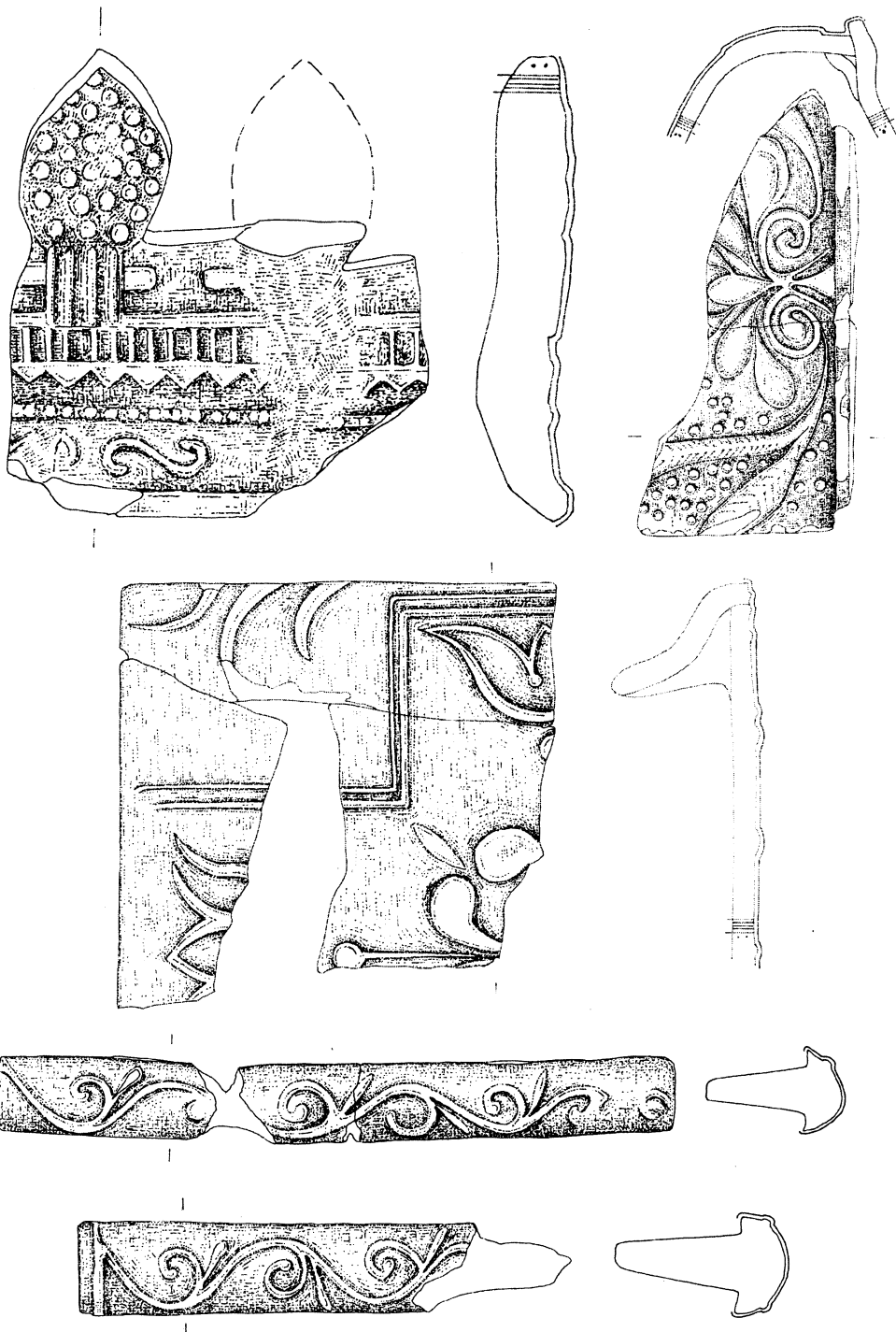
Ryc. 3. Fragmenty kafli herbowych, rys. H. Karwowska

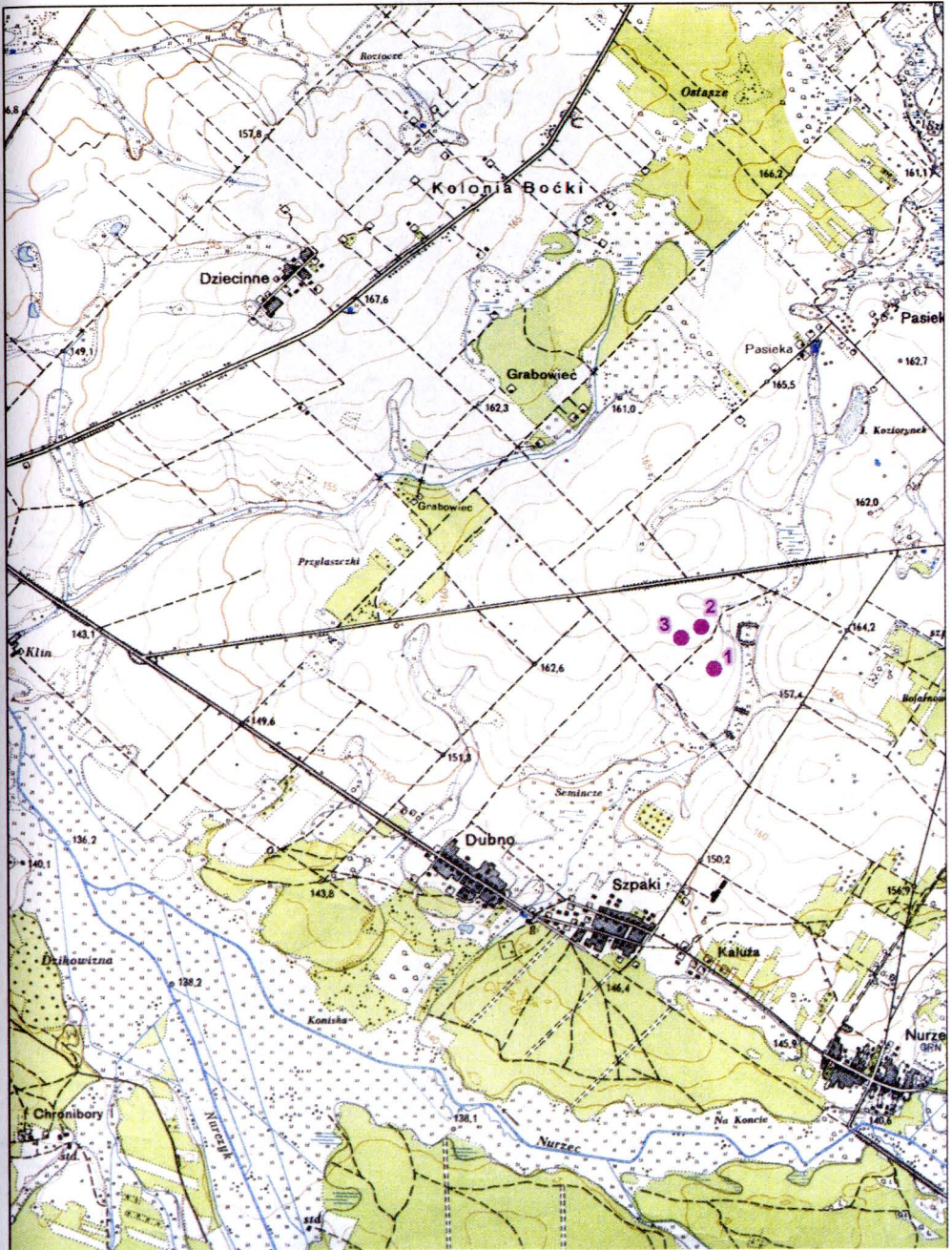
Ryc. 4. Rekonstrukcja fragmentu kafli herbowego, rys. H. Karwowska

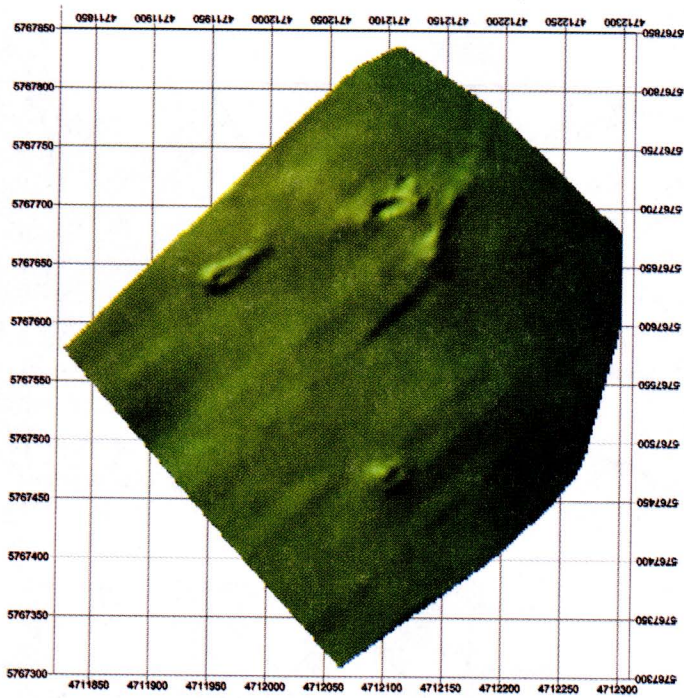
Ryc. 5. Kafle phytowe, rys. H. Karwowska

Ryc. 6. Kafle płytowe, rys. H. Karwowska

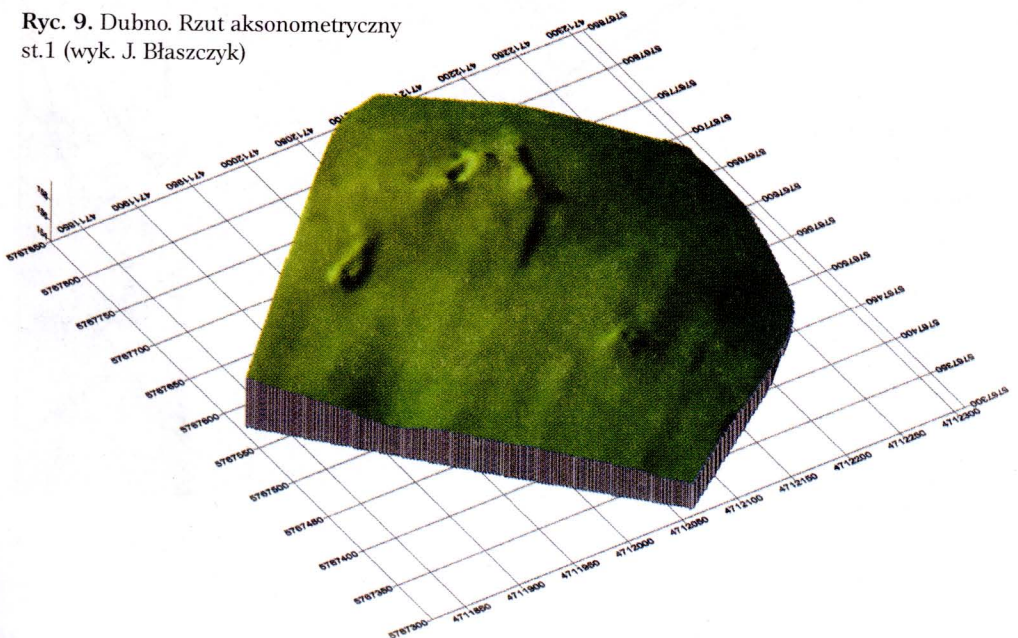

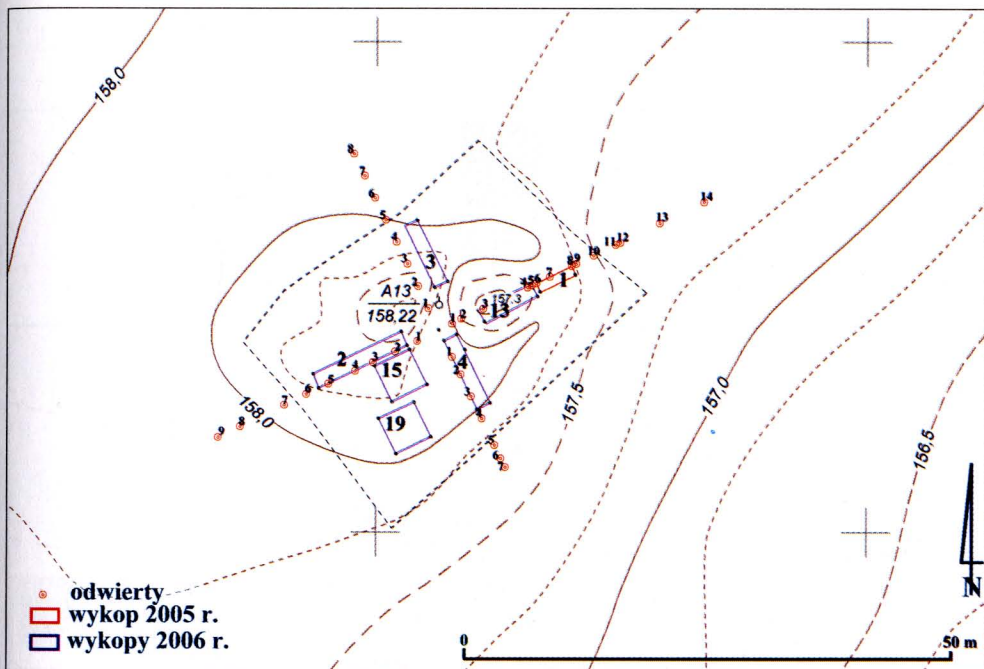
Ryc. 7. Dubno, gm. Boćki, woj. podlaskie. Lokalizacja stanowiska
 1, 2, 3 – położenie poszczególnych członów rezydencji

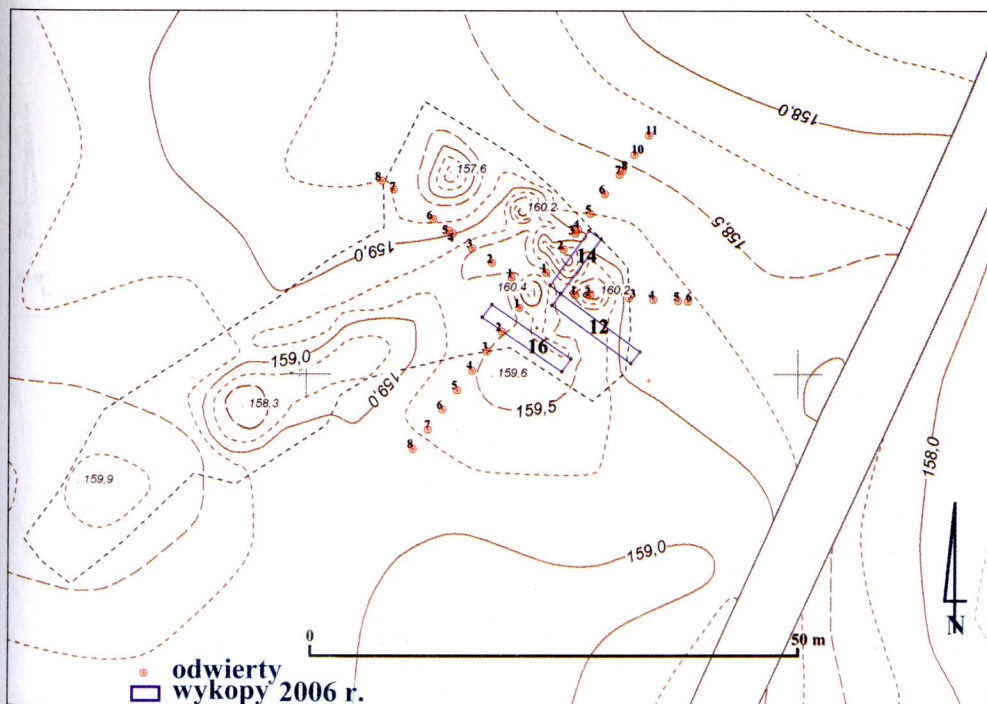
Ryc. 8. Dubno. Rzut aksonometryczny st.1.
(wyk. J.Błaszczyk)

Ryc. 9. Dubno. Rzut aksonometryczny
st.1 (wyk. J. Błaszczyk)

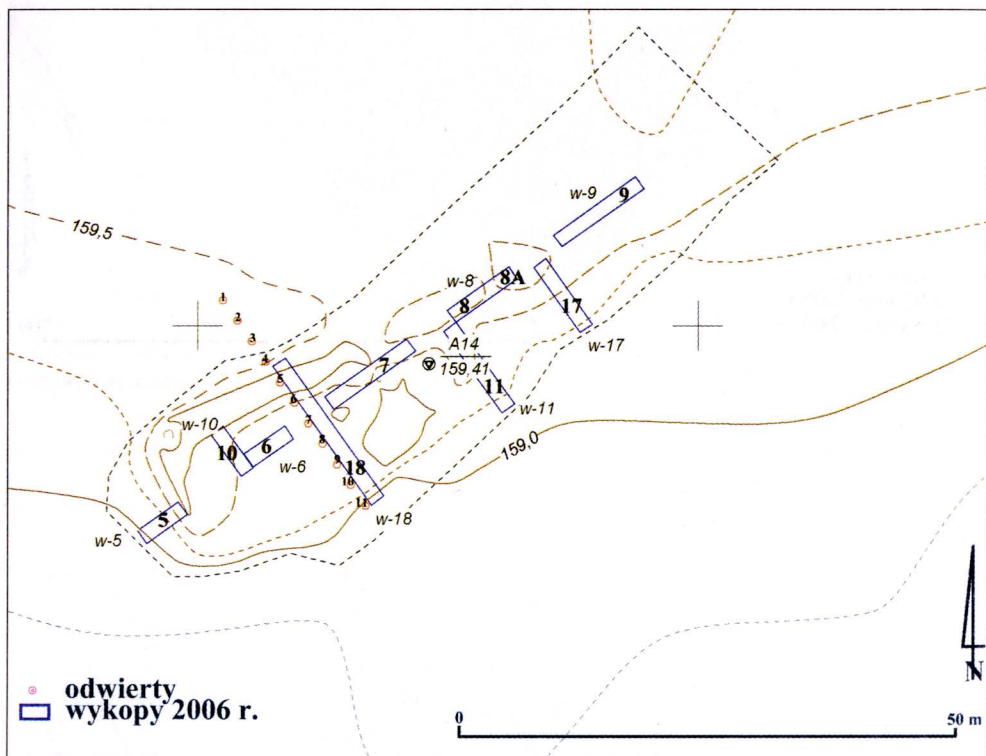

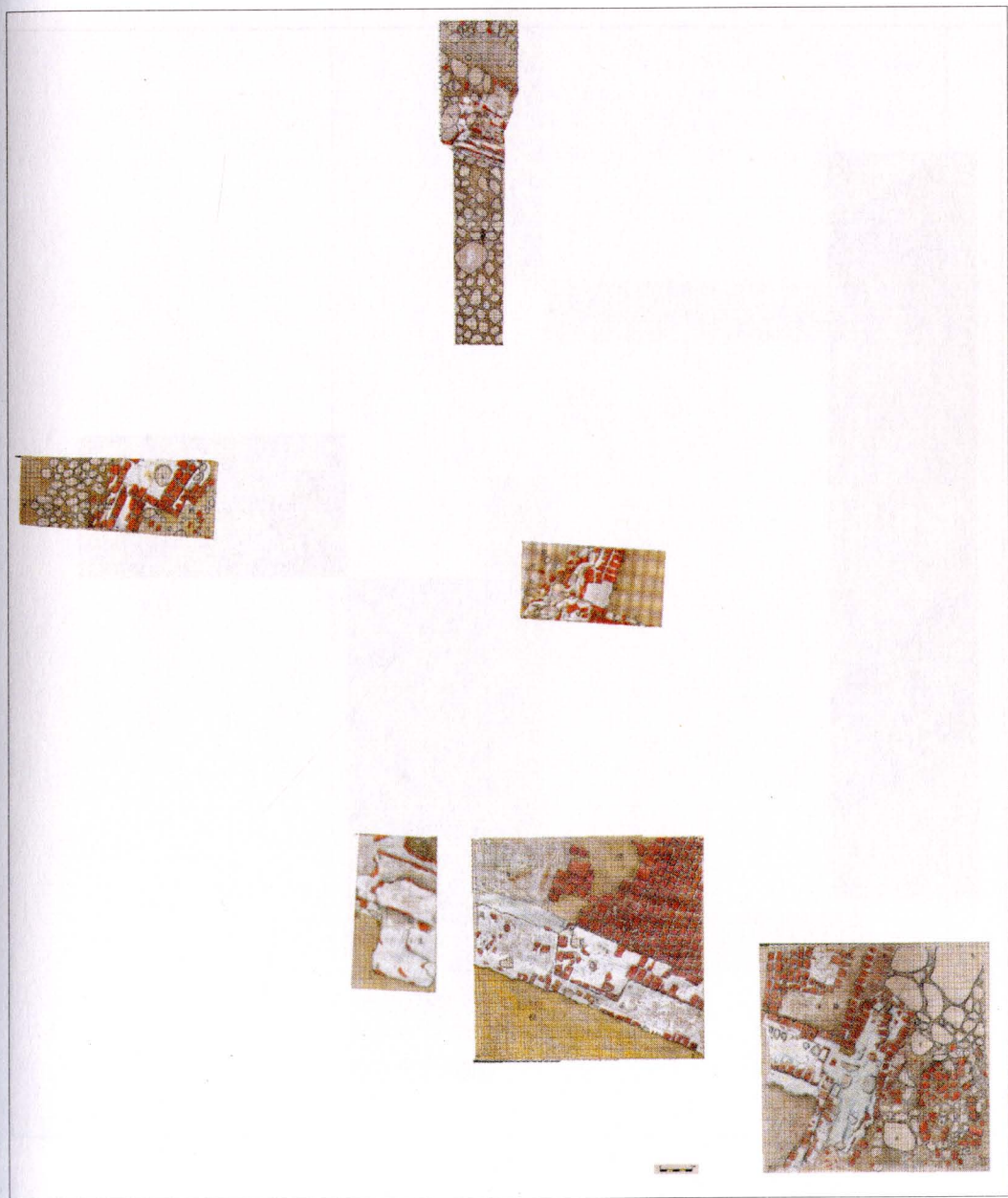
Ryc. 10. Obiekt 1. Lokalizacja wykopów

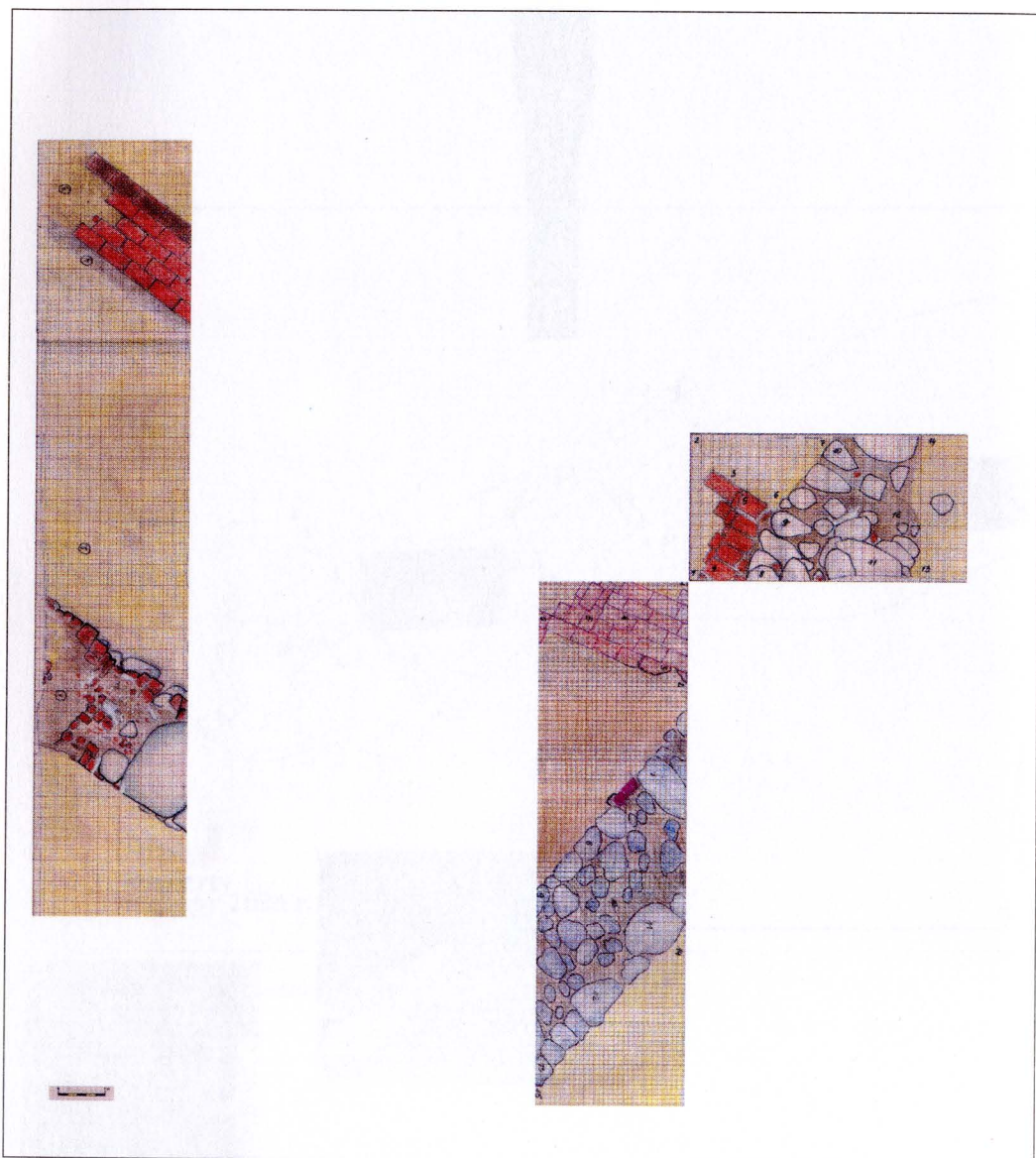
Ryc. 11. Obiekt 2. Lokalizacja wykopów

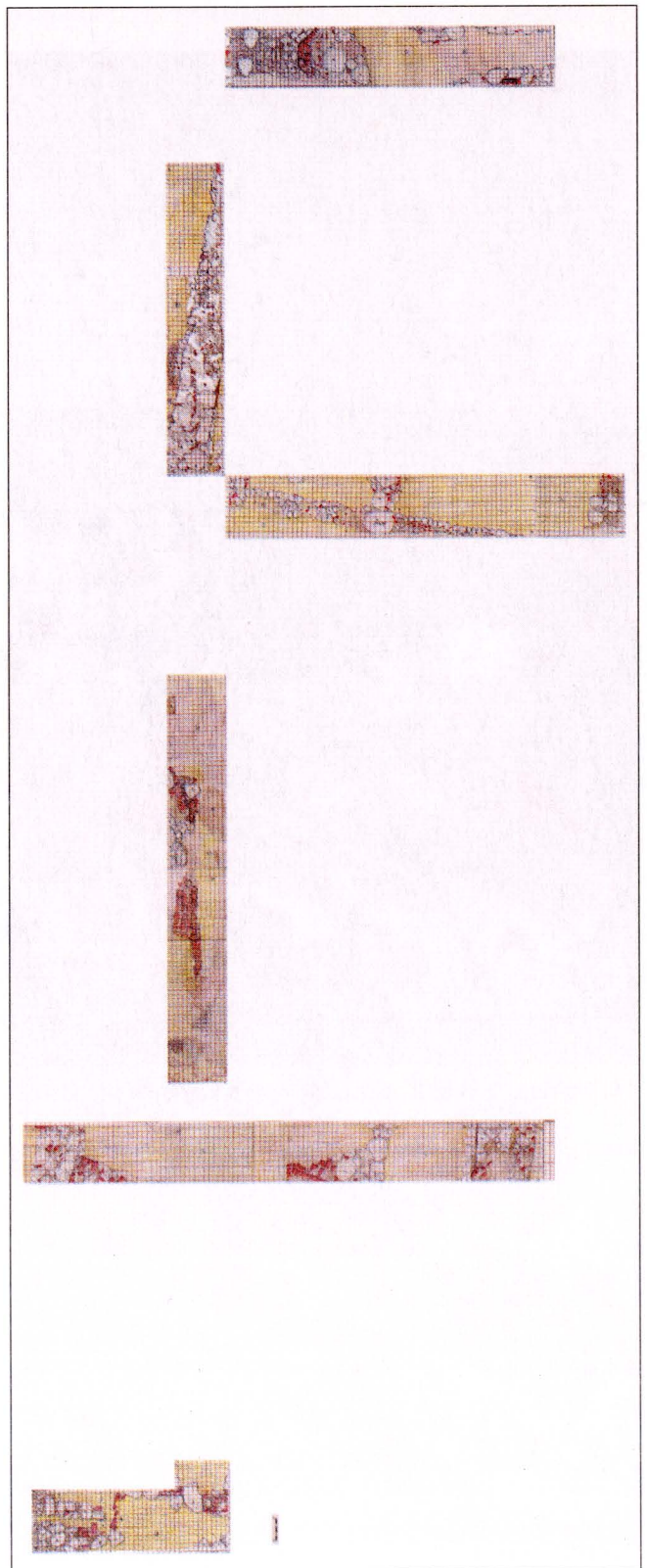
Ryc. 12. Obiekt 3. Lokalizacja wykopów

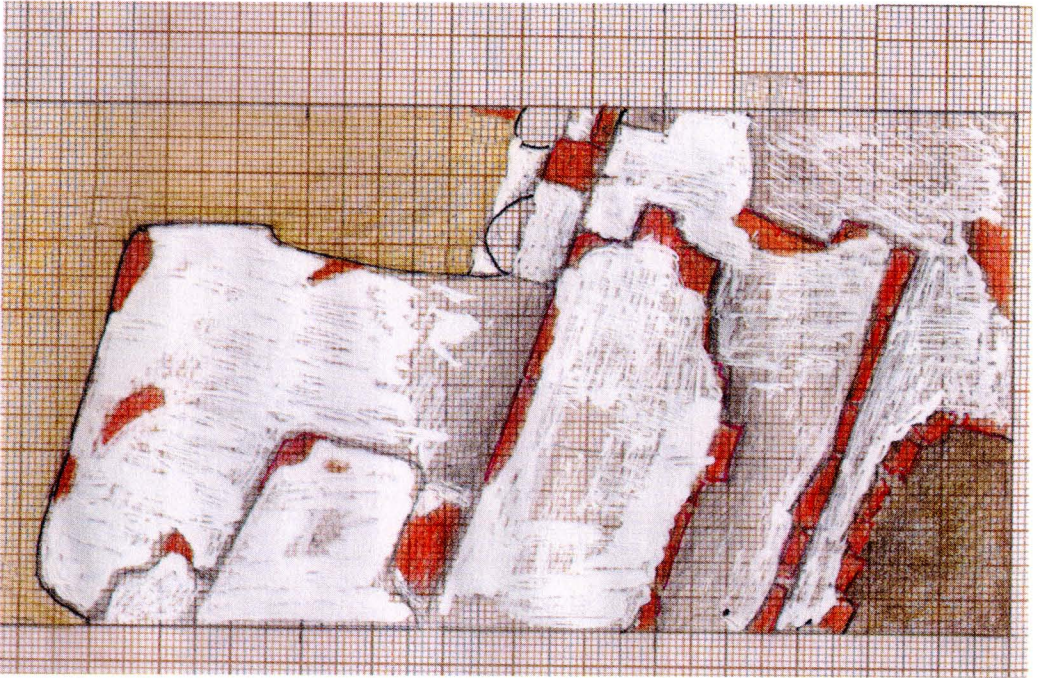
Ryc. 13. Obiekt 1. Relikty murów odkrytych w 2006 roku

Ryc. 14. Obiekt 2. Relikty murów odkryte w 2006 roku

Ryc. 15. Obiekt 3. Relikty murów odkryte w 2006 roku

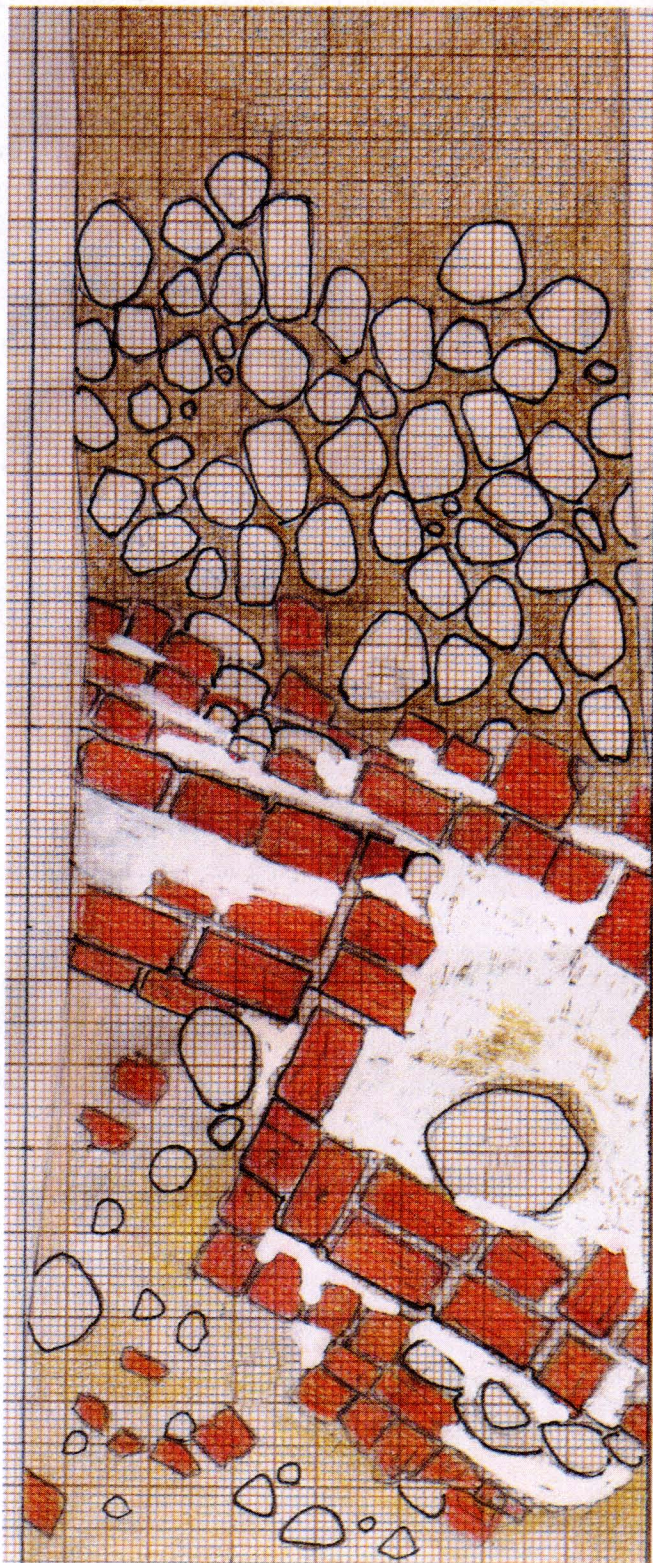

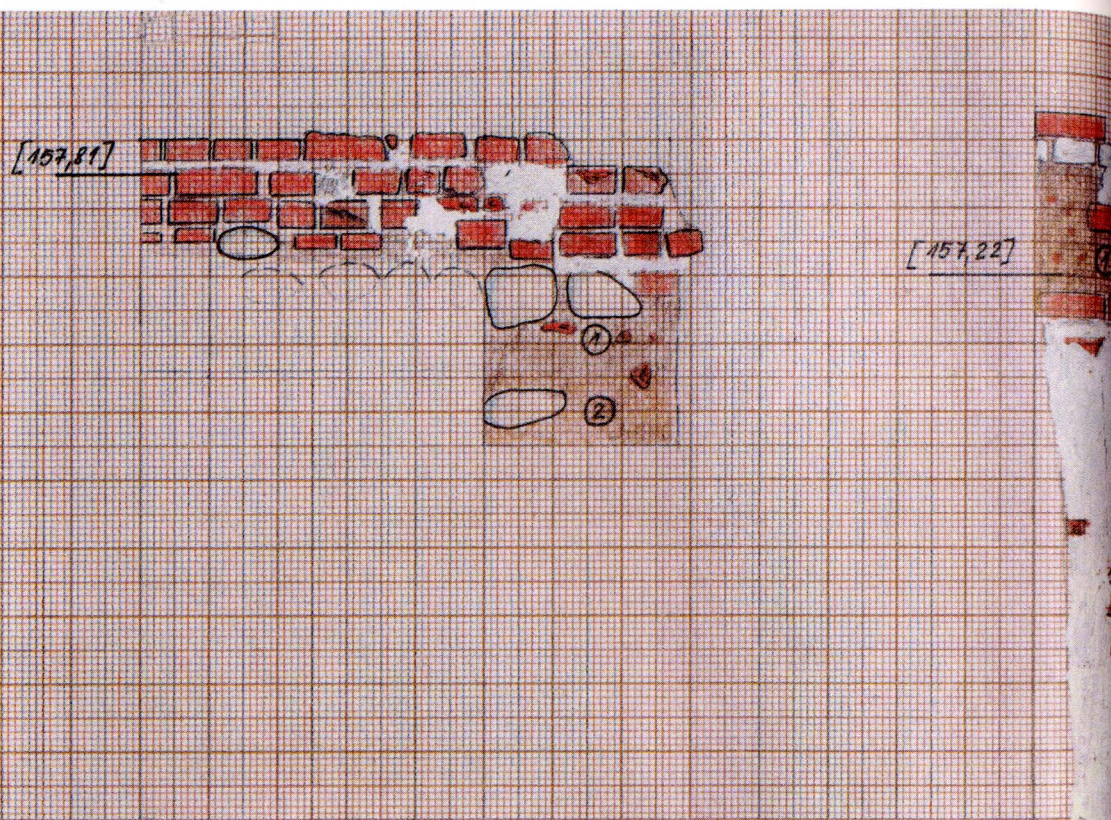
Ryc. 16. Obiekt 1. Wykop 2. Rzut odsłoniętych konstrukcji fundamentowych.

Legenda: 1 – brunatna, spiaszczona próchnica z gruzem ceglanym, zaprawą

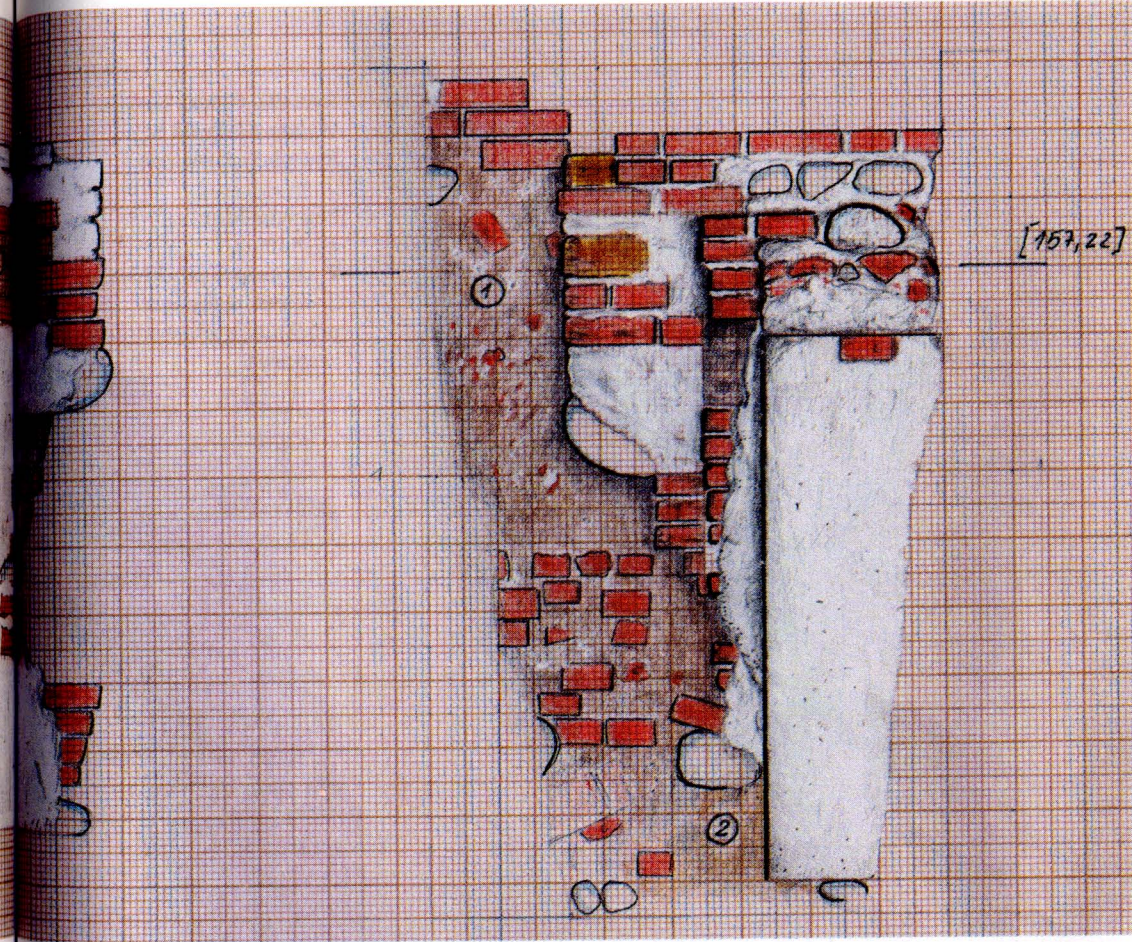
Ryc. 17. Obiekt 1. Wykop 3.
Rzut odsłoniętych
konstrukcji. Rys. J. Jurkavets.

Legenda: Korona murów.
Bruk kamienny. 1 - brunatna,
spiaszczona próchnica
z gruzem ceglany, zaprawą;
2 - glina calcowa

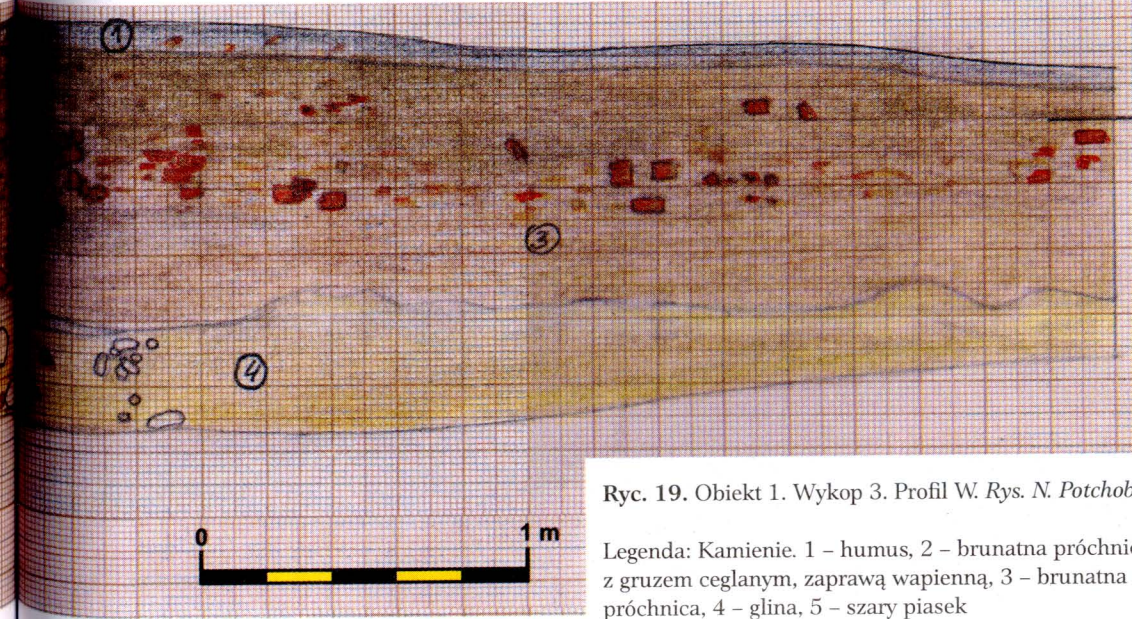
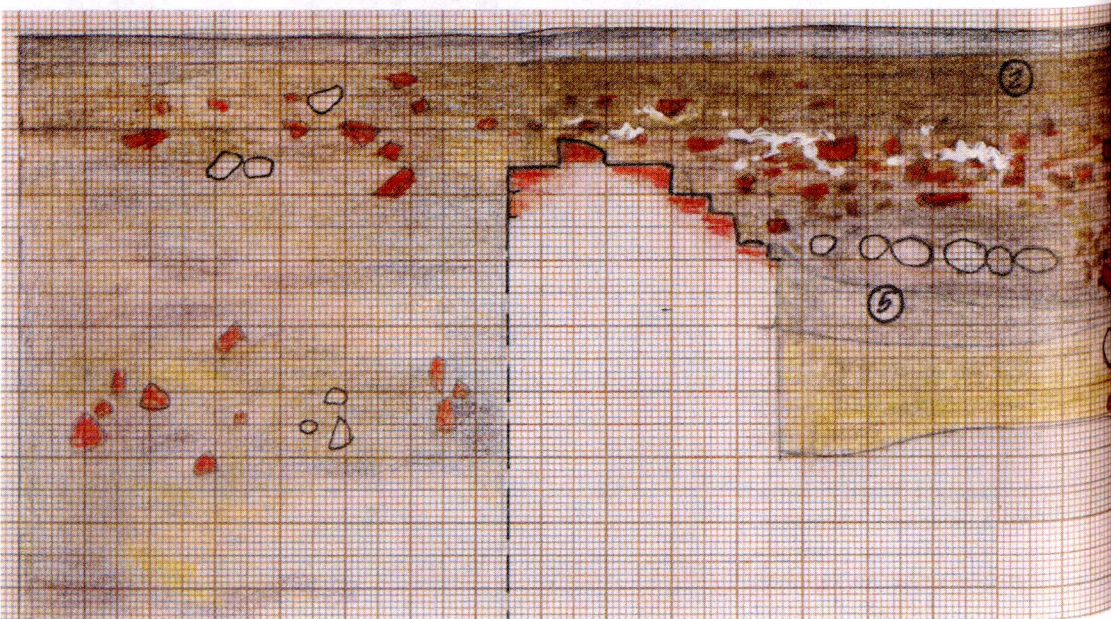

[157, 22]

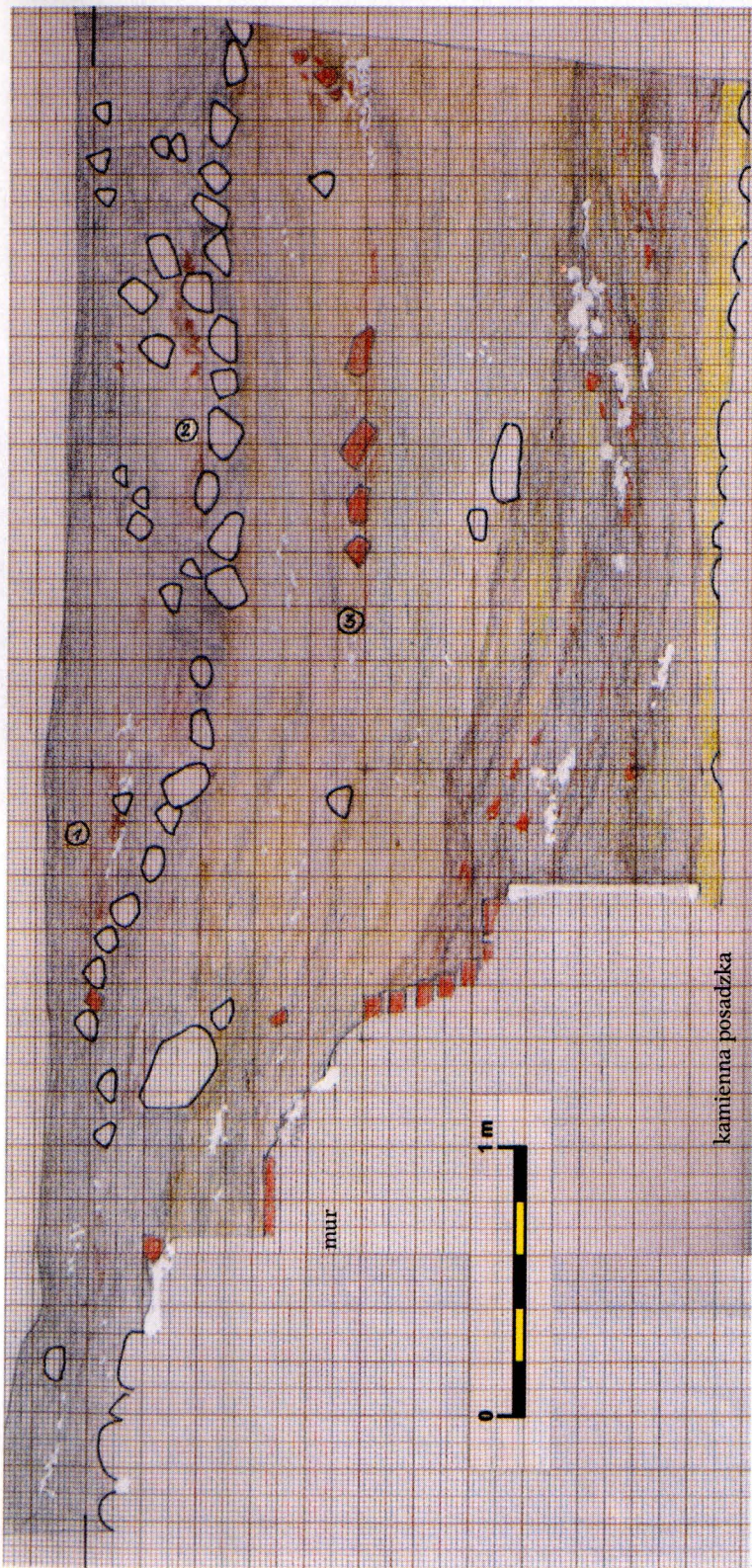

[157, 22]

Ryc. 18. Obiekt 1. Wykop 3. Lica murów. Rys. K. Rusin
 Legenda: Mury. 1 – brunatna, spiaszczona próchnica z gruzem ceglany, zaprawą; 2 – glina

Ryc. 19. Obiekt 1. Wykop 3. Profil W. Rys. N. Potchob
 Legenda: Kamienie. 1 – humus, 2 – brunatna próchnica z gruzem ceglany, zaprawą wapienną, 3 – brunatna próchnica, 4 – glina, 5 – szary piasek

Ryc. 20. Obiekt 1.
Wykop 13. Profil S.
Rys. H. Karwowska

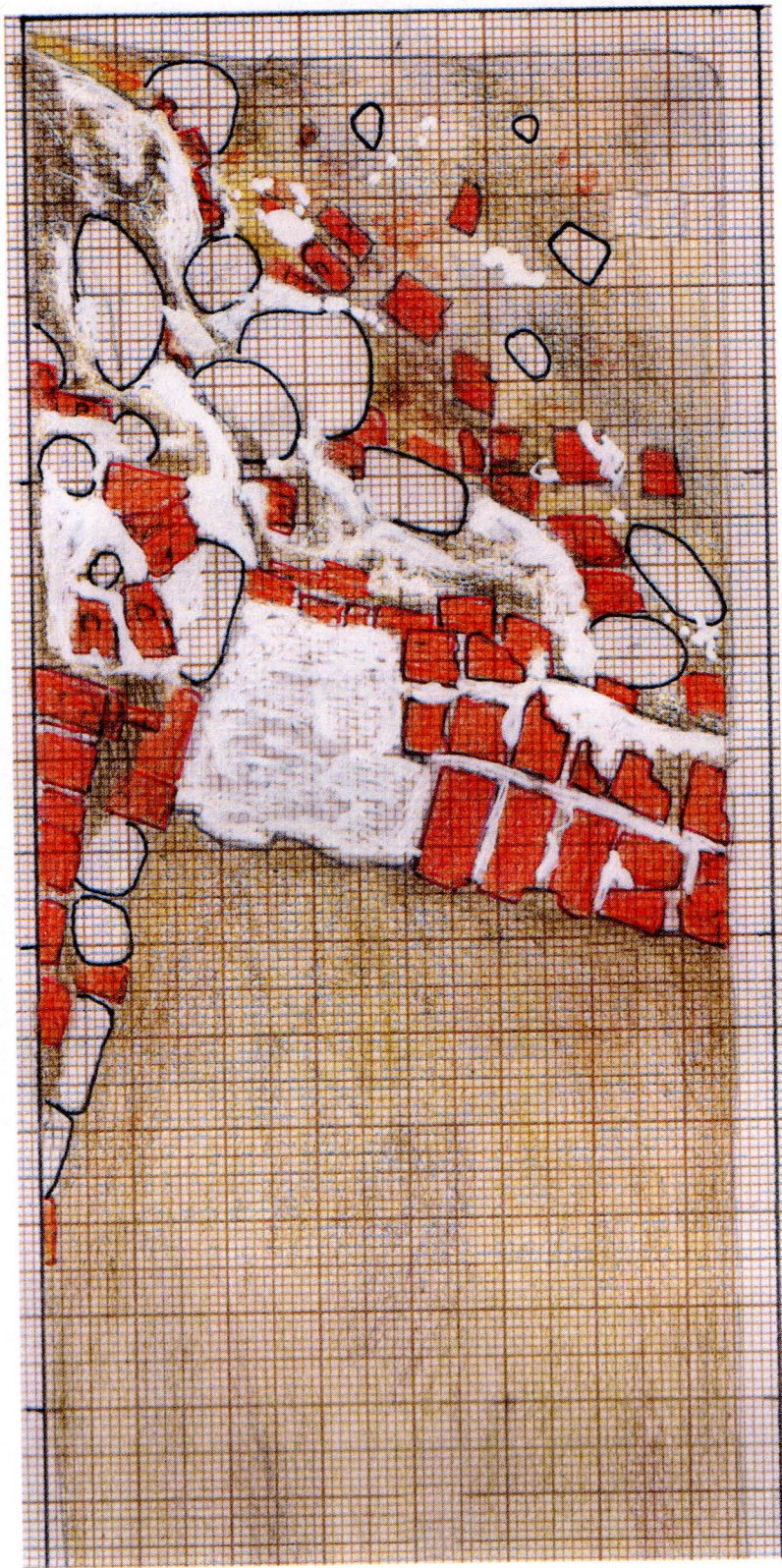
- Legenda: Mur.
 1 – humus,
 2 – brunatna próchnica,
 3 – ciemnobrunatna
 próchnica z gruzem
 i zaprawą

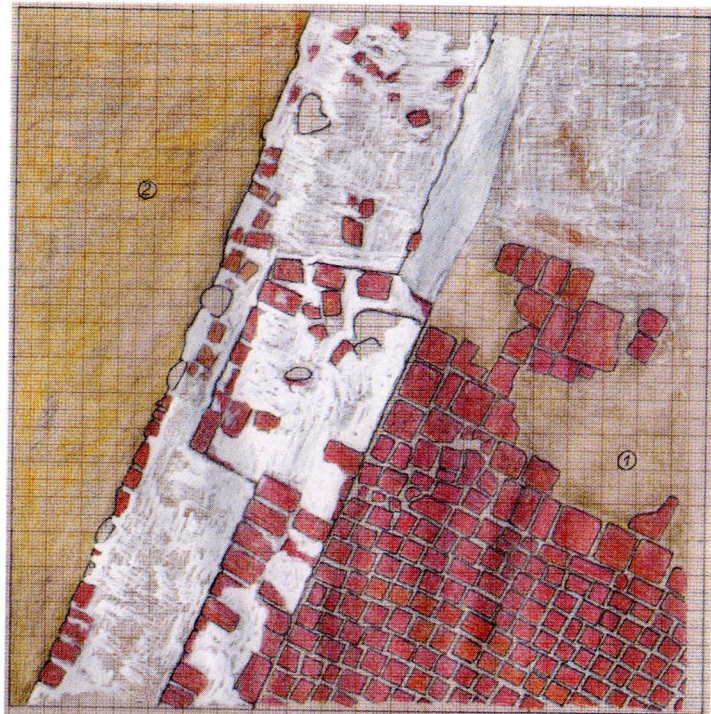
kamienna posadzka

mur

Ryc. 21. Obiekt 1.
Wykop 4.
Rzut odsłoniętych
konstrukcji.
Rys. J. Jurkavets

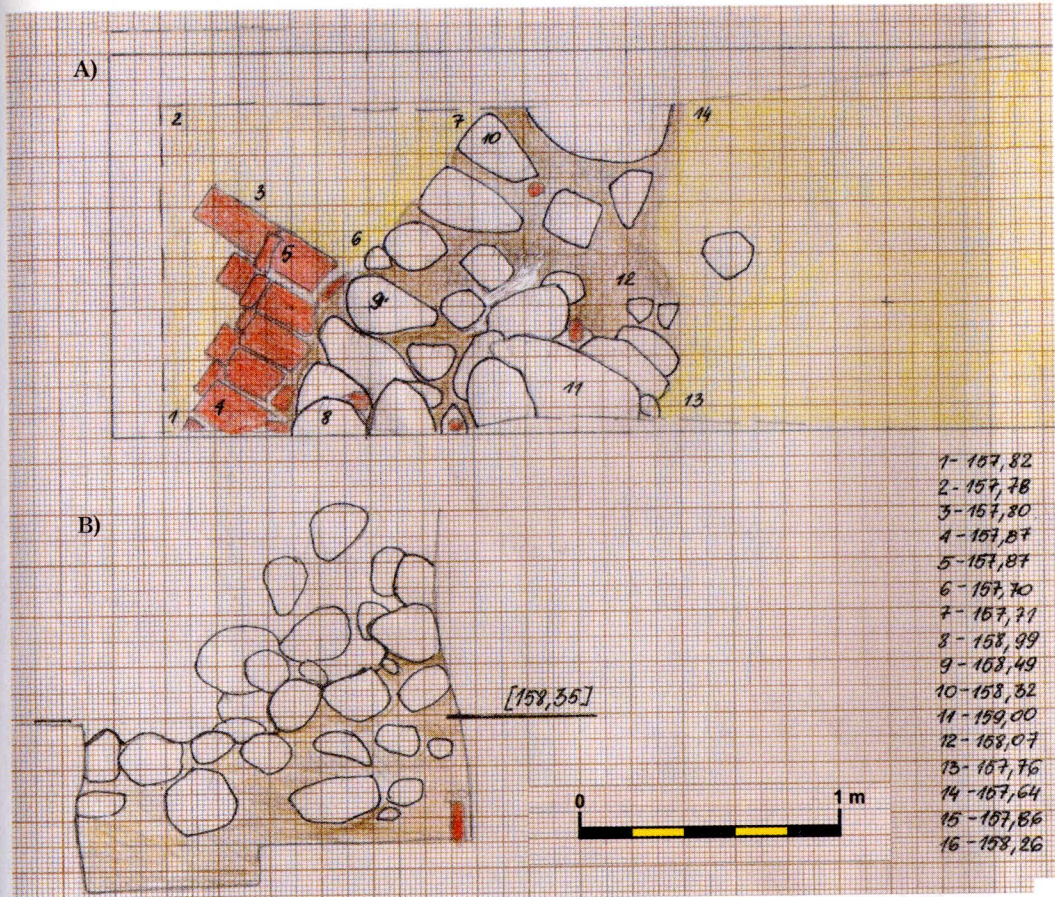
Ryc. 22. Obiekt 1. Wykop 15.
Rzut Odsłoniętych konstrukcji.
Rys. J. Jurkovets

Legenda: Mur. Posadzka.
1 - brunatna próchnica;
2 - glina

Ryc. 23. Obiekt 1. Wykop 19.
Rzut odsłoniętych
konstrukcji. Rys.
J. Jurkavets, K. Rusin

Legenda: Mur. Posadzka
ceglana. Bruk

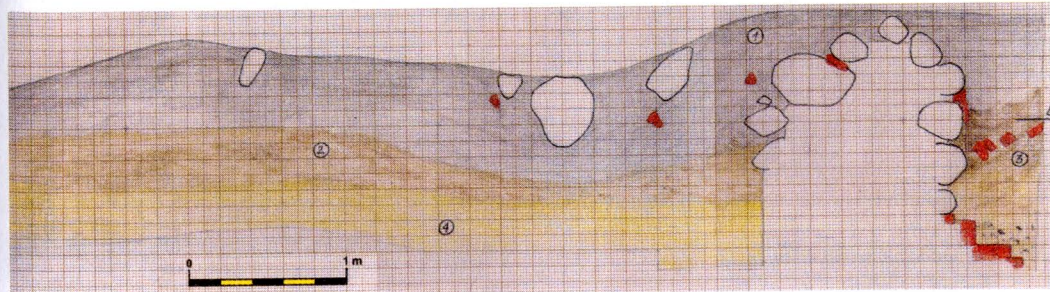

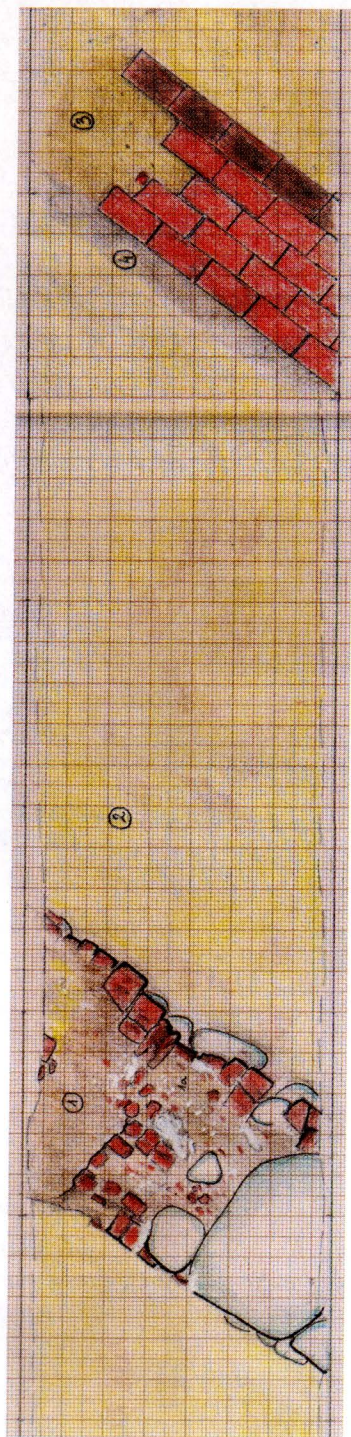
Ryc. 24. Obiekt 2. Wykop 14.
A) Rzut odsłoniętych konstrukcji. B) Lico muru.

Legenda: Cegła. Kamienie. 1 – żółty piasek

Ryc. 25. Obiekt 2. Wykop 14. Profil S. Rys. H. Karwowska

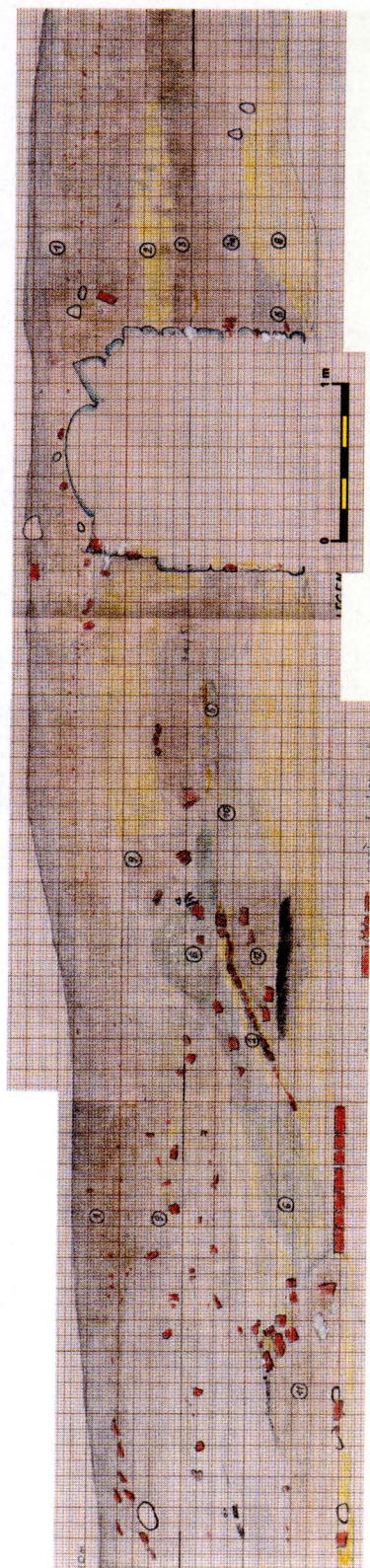
Legenda: Kamienie. Węgle drzewne. 1 – humus, 2 – brunatna próchnica,
3 – brunatna próchnica z gruzem ceglany, zaprawą wapienną

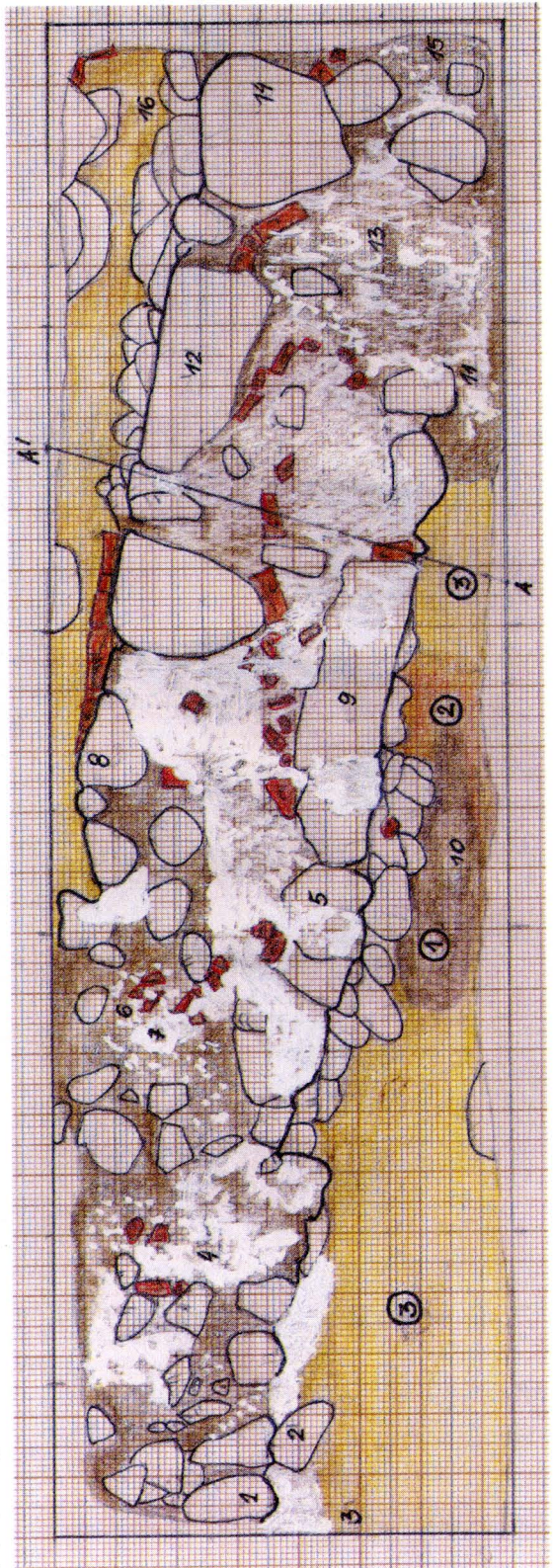
Ryc. 26. Obiekt 2. Wykop 16. Rzut odsłoniętych konstrukcji. Rys. A. Ziarek

Legenda: Konstrukcje.
1 – żółty piasek

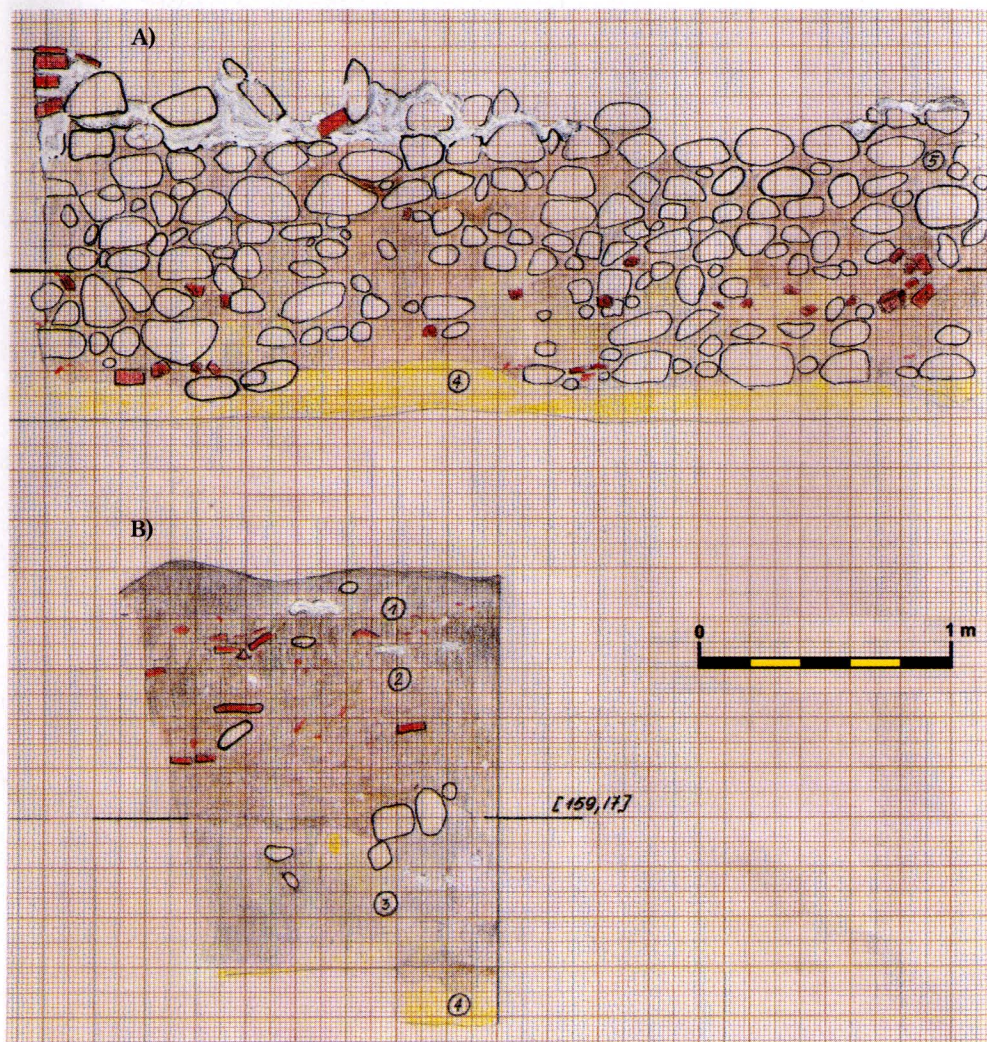
Ryc. 27. Obiekt 2. Wykop 16. Profil E. Rys. A. Rusin

Legenda: Kamienie. Cegły. 1 – humus, 2 – żółty piasek, 3 – brunatna piaszczysta próchnica, 4 – glina, 5 – szary piasek, 6 – szarozielona glina, 7 – beżowy piasek, 8 – żółty piasek, 9 – brunatna, spiaszczona próchnica z gruzem ceglany, 10 – szarozółty piasek, 11 – beżowy piasek z gruzem ceglany i zaprawą wapienną, 12 – ciemnoszary piasek ze spalenizną

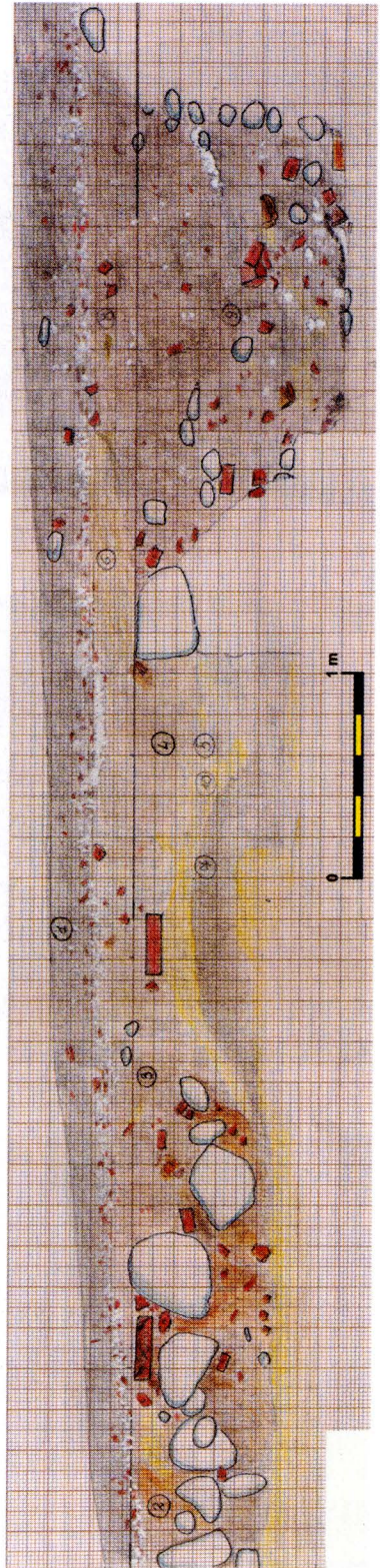
Ryc. 28. Obiekt 3. Wykop 8.
Rzut reliktów fundamentu. Rys. A. Ziarek

Legenda: Cegła. Kamienie.
1 - ciemnobrunatna ziemia,
2 - glina, 3 - jasnożółty piasek

Ryc. 29. Obiekt 3. Wykop 8A. A) Lico N muru. B) Profil E. Rys. A. Ziarek

Legenda: Kamienie. 1 – humus, 2 – brunatna, piaszczysta próchnica,
3 – szary piasek, 4 – żółty piasek, 5 – glina

Ryc. 30. Obiekt 3. Wykop 17. Profil W. Rys. K. Rusin

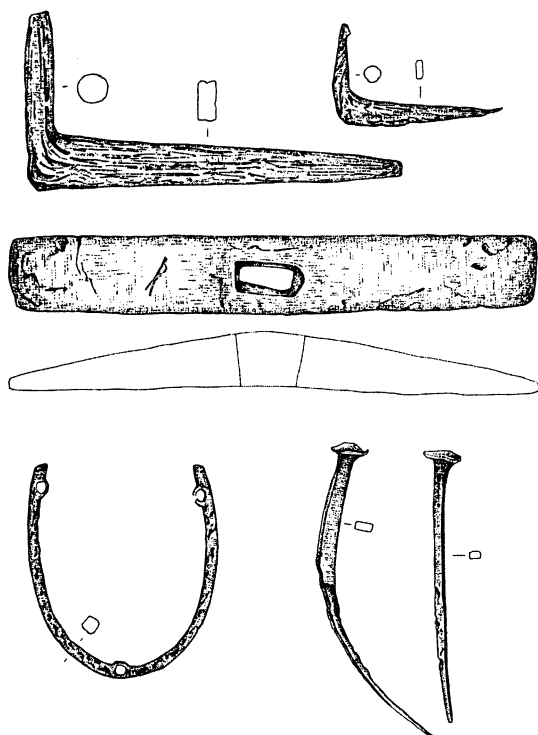
Legenda: Kamienie. Cegły. 1 – humus, 2 – pomarańczowy piasek, 3 – szary piasek, 4 – jasnobrunatny piasek, 5 – żółtoszary piasek, 6 – glina, 7 – brunatnoszara, spieczona próchnica z gruzem ceglanym, zaprawą wapienną, 8 – brunatna, spieczona próchnica z gruzem ceglanym, zaprawą wapienną, 9 – szara, spieczona próchnica z gruzem ceglanym, zaprawą wapienną, 10 – żółty piasek

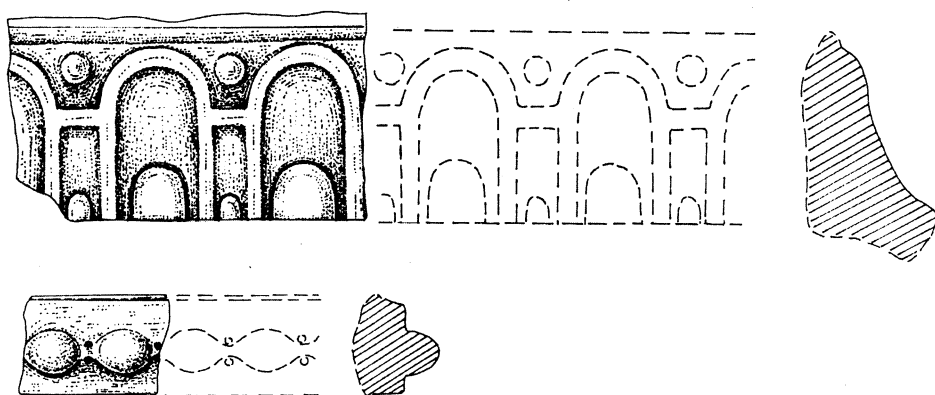
Ryc. 31. Fotografie materiału zabytkowego (obiekt 1)

Kolejne kategorie zabytków obrazujące kulturę materialną badanego zespołu to: 72 fragmenty ceramiki budowlanej. Dominuje w niej duża grupa fragmentów dachówek ceramicznych (głównie zaczepów). Istotnymi znaleziskami są także fragmenty sztukaterii arkadowej z elementu wystroju ścian, będące świadectwem wysokiego poziomu estetycznego rezydencji. Stosunkowo nieliczne (40 egzemplarzy) były też zabytki metalowe, głównie żelazne, reprezentowane przede wszystkim przez destrukty gwoździ, okucia budowlane i narzędzia. Pozyskane 82 fragmenty kości zwierzęcych, to w całości odpadki pokonsumpcyjne.

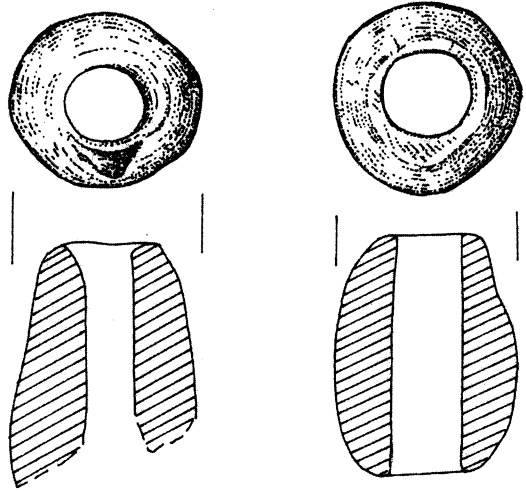

Ryc. 32. Zabytki metalowe, rys. H. Karwowska

Ryc. 33. Fragmenty sztuki wapiennej, rys. H. Karwowska

Wśród okazów określonych jako „inne” wspomnieć trzeba przede wszystkim dwa gliniane ciężarki do sieci i miedziany szeląg litewski Jana Kazimierza.

Ryc. 34. Ciężarki gliniane,
rys. H. Karwowska

Opisany zbiór, znajdujący się jeszcze w toku opracowania, jest charakterystyczny dla założeń dworskich, mieści się w szerokich granicach chronologicznych zawartych pomiędzy XVI a XVIII wiekiem i mimo wszystkich już sygnalizowanych ograniczeń, dobrze ilustruje kulturę materialną mieszkańców dubieńskiej rezydencji.

Aleksander Andrzejewski, Halina Karwowska

ARCHAEOLOGICAL AND ARCHITECTONIC RESEARCH OF THE SAPIEHAS` RESIDENCE IN DUBNO

summary

Archaeological relics of the Sapiehas` residence are located on the area of a village of Dubno about 2 km to North-East of the building of the village and about 300 m to the south of a road Boćki – Krasna Wieś. In the years 2005-2006, 18 archaeological trenches of total area of about 238.24 square metres and approximate cubature of about 350 cubic metres were explored as well as 84 drills were made to investigate quality and number of layers covering the site of our interest. Research units were located within 3 concentrations, which were defined as object 1 („old mansion”), 2 („new mansion”) and 3 (economic buildings). Definition of the functions was accepted after a survey description from 24th June 1655.

Observations made in the excavated trenches confirmed source records included in surveys. It has been stated that the area of object 1 was occupied by an L-shaped building of size, which is difficult to estimate at this stage of the research. Its foundations, plunged in the ground for about 2.5 m, were built of hand-made bricks and erratic stones. The foundations were covered with lime mortar. In a southern room, lower parts of brick walls and brick floor preserved. In the western wall relic of a hole, probably entrance one, was registered. On the other hand, in the eastern room a cellar, plunged for about 2 m with the floor paved with erratic stones was discovered.

On the area of object 2, however, relics of foundations of eastern and southern walls and S-E corner of the building were discovered. They were built of erratic stones and not large amount of brick rubble and they were bonded with lime mortar. The building was partly cellared and at the bottom a channel made of machine-made bricks with traces of sootiness was discovered.

Within object 3, a number of relics of not large stone foundations, rather grounds of light, probably wooden economic buildings were discovered.

The above mentioned investigations yielded 2.904 specimens of artifacts. The most numerous group is formed by fragments of vessel pottery – 1.579 fragments. Another category is 647 fragments of stove plate tiles. Next category is 392 fragments of glass, including 256 fragments of window glass. The other contain 129 fragments of animal bones, 72 fragments of building ceramics, 40 strongly corroded metal objects and 45 artifacts included to a category others.

The above mentioned material is characteristic for manorial foundations and can be placed in broad chronological limits between the 16th and 18th centuries.

Results of the research allow defining all functions of each elements of the foundation. Object 1 surely is the first manorial foundation, which can be dated to the decline of the 16th century. On the other hand, object 2 is also a manorial building that can be dated to the 18th century. Instead, the area of object 3 is occupied by buildings or one multi-roomed economical building.

Галіна Карвоўская, Аляксандр Анжыеўскі

АРХЕАЛАГІЧНА-АРХІТЭКТУРНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ РЭЗІДЭНЦЫІ САПЕГАЎ У ДУБНЕ

р э з ю м э

Археалагічныя рэлікты рэзідэнцыі Сапегаў знаходзяцца на землях вёскі Дубна ў адлегласці каля 2 км на паўночны ўсход ад вёскі і каля 300 м на поўдзень ад дарогі Боцькі – Красная Вёсь. У 2005-2006 гг. было закладзена 18 археалагічных раскопаў агульнай плошчай каля 238,25 м² і прыкладным аб'ёмам каля 350 м³, а таксама зроблена 84 зандажы, якія характарызувалі магутнасць і якасць культурнага пласта на помніку. Раскопы былі размешчаны на трох аб'ектах, якія атрымалі абазначэнне: аб'ект 1 – („стары двор“), 2 – („новы двор“) і 3 – („забудова гаспадарчая“). Функцыянальнае абазначэнне прынята ў адпаведнасці з інвентарным апісаннем, зробленым 24 чэрвеня 1655 года.

Праведзеныя раскопкі ў асноўным пацвердзілі інвентарныя запісы. Устаноўлена, што тэрыторыю аб'екта № 1 займаў будынак, у плане падобны да літары L, памеры якога на дадзеным этапе даследаванняў устанавіць цяжка. Яго падмуркі заглыблены ў грунт да 2,5 м, складаюцца з цэглы „пальчаткі“ і камянёў, замацаваных вапнавым растварам. У паўднёвым памяшканні захавалася ніжняя частка цагляных сценаў і падлогі. У сцяне з заходняга боку зафіксаваны рэшткі ўваходнага праёму. Ва ўсходнім памяшканні быў раскапаны падвал глыбынёй 2 м з падлогой, выкладзенай валунным каменем.

На тэрыторыі аб'екта № 2 раскапаны часткі падмуркаў усходняй і паўднёвай сценаў, а таксама паўднёва-ўсходні вугал будынка. Падмуркі складзены з камянёў з невялікай колькасцю цаглянага друзу, замацаваных вапнавым растварам. Будынак меў невялікі падвал, на дне якога адкрыты канал з цэглы са слядамі нагару.

У межах аб'екта № 3 раскапаны шэраг невялікіх каменных падмуркаў ад драўляных гаспадарчых будынкаў.

У выніку даследаванняў было выяўлена больш за 2904 прадметы. Найбольшую групу знаходак складаюць фрагменты ганчарнай керамікі – 1579. Другая катэгорыя – 647 фрагментаў каробчатай кафлі. Наступная група – 392 кавалкі шкла, у тым ліку 256 фрагментаў аконнага шшла. Да рэшткі адносяцца 129 фрагментаў касцей жывёл, 72 кавалкі будаўнічай керамікі, 40 моцна карозійных металічных прадметаў і 45 знаходак, аднесеных да катэгорыі „іншыя“.

Вышэйназваныя прадметы з'яўляюцца знаходкамі, характэрнымі для феадальных сядзіб-двароў і маюць храналагічныя межы бытавання XVI – XVIII стст.

Вынікі даследаванняў дазваляюць папярэдне акрэсліць функцыі асобных элементаў сядзібнага комплексу. Аб'ект № 1, хутчэй за ўсё, самы стары сядзібны будынак, які можна датаваць канцом XVI ст. Аб'ект № 2 таксама сядзібны будынак, датаваны XVIII ст. На тэрыторыі аб'екта № 3 знаходзілася некалькі (ці адзін, але са шматлікімі памяшканнямі) гаспадарчых пабудоў.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

Halina KARWOWSKA (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)
Aleksander ANDRZEJEWSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego)

Obserwacje dokonane w przebadanych wykopach, których zawartość opisano w innym rozdziale, pozwoliły na następujące stwierdzenia. Teren obiektu 1 zajmował budynek na planie o kształcie litery L, otoczony od północy, wschodu i południa brukiem kamiennym. Jego fundamenty, o szerokości 1,2-1,3 m, zagłębione w grunt do około 2,5 m, wzniesiono z cegły palcówki i kamieni eratycznych, spajanych zaprawą wapienną. Wykonano je we wkopach ścisłych. Lica fundamentów pokryte były zaprawą wapienną, zalewającą obficie budulec. Opiswany budynek powstał w dwóch fazach budowlanych, co stwierdzono obserwując zachowane partie fundamentowe, które w części północnej były oddzielone od siebie szwami, zaś w południowej mury nie były ze sobą przewiązane. W jednej z faz zbudowano część wschodnią, prawie kwadratową, o wymiarach 8,0×8,5 m (nieco dłuższy bok znajdował się na linii północ-południe). W ścianie wschodniej, o szerokości 1,3 m (w grubości muru) odkryto schody, z reliktowo zachowanymi czterema stopniami, prowadzące w dół do zagłębionej na około 2 m piwnicy. Jej dno było wyłożone starannie dobraćymi i układanymi kamieniami eratycznymi.

W innej fazie budowlanej powstał przylegający do opisanego reliktu od zachodu, bardzo wąski, budynek prostokątny o wymiarach 6,5×16,0 m. Jego krótsza północna ściana jest kontynuacją ściany północnej budynku wschodniego. W pomieszczeniu zachodnim (w jego części południowej) zachowały się dolne partie ścian ceglanych, o szerokości 0,8 m, być może układanych w wątku: rząd główek, rząd wozówek. Wewnątrz pomieszczenia, zapewne jednoprzestrzennego zarejestrowano relikty, dość dobrze zachowanej, starannie układanej ceglanej posadzki. Na osi ściany zachodniej obserwowano relikտ południowego, rozglifionego na zewnątrz węgara otworu, zapewne wejściowego. Po jego stronie południowej w ścianie odkryto prosty węgær północny otworu okiennego lub blendy. Opiswane pomieszczenia nie powstały w jednym czasie, jednak ich następstwo jest dość trudne do ustalenia na obecnym etapie badań. Wydaje się prawdopodobnym, że najpierw powstał budynek kwadratowy, jeszcze w XVI wieku, natomiast w XVII dobudowano do niego budynek prostokątny. Hipoteza ta wymaga jednak dalszych badań. Równie niejasna jest sytuacja w okolicach narożnika południowo-zachodniego. Ściana południowa przewiązana ze ścianą zachodnią kontynuuje się za zachód. Wyjaśnienie tej kwestii, tutaj tylko zasygnalizowanej, pozostawiamy na kolejny sezon badań.

Z kolei na terenie obiektu nr 2 odkryto reliktów fundamentów o szerokości 1,1-1,2 m. Są to odcinki wschodniej i południowej ściany budynku oraz utworzonego przez nie narożnika. Fundamenty wzniesiono z kamieni eratycznych i niewielkiej ilości gruzu ceglanego spajanych zaprawą wapienną, we wkopach ścisłych. Budynek był częściowo podpiwniczony, zaś na dnie piwnicy odkryto kanał wykonany z cegieł maszynowych, noszących ślady okopcenia. Materiał zabytkowy znaleziony w badanym relikcie pozwala datować go na wieki XVII i XVIII, choć użycie cegły maszynowej do budowy opisanego kanału pozwala stwierdzić, że ta część użytkowana była jeszcze przynajmniej do połowy XIX wieku.

Natomiast w obrębie obiektu 3 odkryto szereg reliktyw. Ich gabaryty ograniczone są do wielkości 12,0×40,0 m (dłuższy bok na osi wschód–zachód). Odsłonięte kamienne podwaliny drewnianych ścian sugerują, że mógł być to jeden duży budynek gospodarczy podzielony na mniejsze lokalności. Nie wykluczamy także hipotezy, że możemy mieć tutaj do czynienia z kilkoma mniejszymi budynkami zlokalizowanymi obok siebie i opartymi o mur zewnętrzny okalający całość założenia. Sugestię tę może popierać fakt, że północny relikw muru, o szerokości około 1 m, jest fundamentem, na którym można było zbudować solidną ścianę. Niewątpliwie badany obiekt stanowi część gospodarczą założenia. Datować go można szeroko w przedziale czasowym od XVII do XIX wieku.

Niezmiernie interesujące jest rozmieszczenie ruchomego materiału zabytkowego w obrębie poszczególnych obiektów. Zdecydowanie najwięcej, bo 1900 okazów odkryto na terenie obiektu 1 (w tym 1114 fragmentów ceramiki naczyniowej i 577 ułamków kafla piecowych). Z kolei na terenie obiektu 2 znaleziono 241 zabytków (161 fragmentów ceramiki i 22 ułamki kafla), natomiast na trzecim z badanych obiektów 581 zabytków (w tym 197 fragmentów naczyń i 28 kafla). Takie rozmieszczenie zabytków wyraźnie pokazuje, że wyróżnia się tutaj obiekt 1, który możemy zidentyfikować z dworem. Duże ilości kafla piecowych, znalezionych wewnątrz budynku, świadczą dowodnie, że tylko te pomieszczenia były ogrzewane. Z kolei asortyment i ilość okazów odkrytych na terenie obiektu 3 jest typowy dla depozytu pomieszczeń gospodarczych. Materiał ten jest charakterystyczny dla założeń dworskich i mieści się w szerokich granicach chronologicznych zawartych pomiędzy XVI a XVIII wiekiem. Jednak znajdowano go wyjątkowo na złożu wtórnym w warstwach przemieszanych, związanych głównie z destrukcją budynków. Utrudnia to znacznie dokładne określenia chronologiczne poszczególnych faz budowlanych.

Podsumowując należy stwierdzić, że w wyniku przeprowadzonych w 2006 roku badań określono funkcje dwóch elementów założenia. Obiekt 1 to z pewnością relikw dworu, którego okres użytkowania można datować od schyłku XVI do końca XVII wieku. Natomiast teren obiektu 3 zajmują budynki, lub jeden wielopomieszczeniowy budynek gospodarczy, który można datować na wieki XVII i XVIII. Z kolei stopień rozpoznania obiektu 2 nie upoważnia do określenia jego funkcji.

Sugestie dotyczące funkcji wszystkich badanych elementów założenia potwierdza także rozmieszczenie odkrytego materiału zabytkowego. Niestety, po pierwszym sezonie badawczym nie możemy określić pełnego rzutu poszczególnych budynków ani tym bardziej pełnego rozplanowania badanego założenia. Program prac badawczych został określony na minimum trzy sezony. Pierwszy, właśnie opisany, potraktowaliśmy jako rozpoznawczy. W drugim sezonie przeprowadzimy szerokopłaszczyznowe badania dworu (obektu 1) oraz szerokie badania sondażowe, także przy

użyciu metody geomagnetycznej, w celu odkrycia pozostałych, jeszcze nieznanymi elementami założenia dworskiego. W trzecim sezonie przebadamy szerokopłaszczyznowo rozpoznane już częściowo obiekty nr 2 i 3 oraz inne elementy odkryte w sezonie drugim.

Oprócz badań terenowych będziemy kontynuować kwerendy historyczne w Polsce i na Białorusi oraz przeprowadzimy analizy porównawcze innych obiektów dworskich z terenu Podlasia. Mamy także nadzieję, że po każdym sezonie badawczym będziemy mogli publikować ich wyniki, a stworzona w ten sposób seria będzie monografią rezydencji Sapiechów w Dubnie.

Aneksy

Inwentarze dworu dubieńskiego z lat 1646-1662

opracował: Zbigniew Romaniuk

Dubno, 3 VII 1646

Fragment inwentarza dóbr dubieńskich, dotyczący założenia dworskiego, spisane z polecenia Zuzanny Sapieżynej, w celu wydzierżawienia na trzy lata majątku marszałkowi wiłkomirskiemu Jerzemu Monwidowi Irzykowiczowi.

Oryginał: *nieznany*.

Kopia: AGAD w Warszawie, *Kapicjana*, p. 18, s. 371-394. Odpis z akt grodzkich brańskich z 26 X 1646 r., sporządzony w końcu XIX w. przez Ignacego Kapicę-Milewskiego.

[s. 372] Inwentarz majątności dubieńskiej z folwarkami i wsiami do niej należąciami spisany przez urodzonego pana Jerzego Guzowskiego i przez tegoż podany jego mości panu Jerzemu Monwidowi Irzykowiczowi marszałkowi wiłkomirskiemu z woli i rozkazanania jaśnie wielmożnej jej m[os]ci paniej Zuzanny Chreptowiczowny Sapieżynej, wojewodziny nowogrodzkiej, w roku tysiąc sześćset czterdziestym szóstym, miesiąca lipca dnia trzeciego.

Naprzód dwór dubieński. Wjeżdżając w dwór dubieński pierwsze wrota z tarcic robione, kuna¹ z wierzchu zielazna, spód na biegunie, tarcicami pobite. Przy wrotach gospoda, gdzie sadowniczy Olichwer mieszka. Do piekarni drzwi na zawiasach, do izby białej drzwi także na zawiasach z wrzeciędzem² z skoblami, stół jeden, okien szklanych dwie w drzewo robionych, tylko po połowicy okna. Z tej izby do [s. 373] komory³, drzwi do niej na biegunach⁴ z wrzeciędzem i z skoblami. W tej gospodzie wrota dwoje z tarcic robione, u obojga kuny zielazne wierzchnie. Po tym stajnia wielka, do niej wrota oboje z tarcic robione, wrzeciędz przy wrotach wewnątrz. Żłoby, drabiny wszystkie według potrzeby. Ta stajnia poprawy i pokrycia potrzebuje.

Wjeżdżając w podwórze do Dubna, wrota z futrą i tarcic robione, z klamką i rygłem zielaznem, kuna w wierzchu wrót zielazna, spód na biegunie, na tych wrotach ganek ze wschodem opierzony⁵ tarcicami, tamże komórka zbudowana, drzwi na zawiasach z wrzeciędzem. Te wrota gontami pobite, pod samem dachem schowanie, u drzwi wrzeciędz z skoblami. Przy tych wrotach kaplica z babińcem⁶, drzwi troje, to

¹ Kuna – rodzaj zamknięcia ze skoblem.

² Wrzeciędz – łańcuch służący do zamykania drzwi od środka.

³ Komora – izba, często bez pieca, pokój mieszkalny (np. sypialnia).

⁴ Biegun – okrągły wałek z drewna, pionowo montowany przy wrotach, które się na nim obracały. Używano zamiast zawiasów.

⁵ Opierzony – obity deskami, zachodzącymi na siebie.

⁶ Babiniec – przedsionek kościelny.

jest pierwsze z wrzeczadzem na zawiasach, drugie do kaplice samej także na zawiasach z antabą⁷ żelazną i z zamkiem wewnętrznym. Chór balasami⁸ opierzony. Drzwi do niego na zawiasach z hantabą i zamkiem wewnętrznym żelaznym. Wewnątrz w kaplicy ołtarz ze wszystkiem, conterfectu⁹ Zwiastowania Przenajświętszej Panny, lichtarzów dwa drzewnianych, ławek [s. 374] pojedynkowych cztery, z osobna zwyczajnie stolarskiej roboty dębowe, znowu na ścianie obrazów malowanych na płótnie dwa, to jest św. Kazimierza i Najświętszej Panny, prócz innych drobniejszych tak na papierze jako i na płótnie malowanych. Przy teźże kaplicy ogród włoski porządnie w owoce różne i zioła rozmaite subordinowany¹⁰, którego powinien będzie ogrodnik dawny, to jest Olichwier doglądać. W tym ogrodzie chłodnik¹¹ z drzewa budowany, w tyle od gumna¹² piwnica murowana ze wschodem, drzwi do niej na zawiasach z wrzeczadzem i skoblami dwiema.

Kamienica wielka murowana, do której wchodząc drzwi do sieni dwoiste z hantabami żelaznymi z skoblem wielkim i z blachą do zamykania, kłódką, z osobna zamek wewnętrzny ślepy, drzwi same dębowe na zawiasach. Po lewej ręce izba stołowa do której drzwi na zawiasach pobielane z hantabą zasciepką i z zamkiem o dwu ryglach porządnym, w tej izbie okien siedem w całości, tamże służba zielono [s. 375] farbowana, z balasami stolarskiej roboty rzezanymi opierzona. Szafa wielka z kratami otworzystemi na zawiasach i z rygłem do zamykania u spodu. W teźże szafie schowania dwoje. Do niego drzwiczki otworzyste na zawiasach, do jednych wrzeczadz, a w drugich zameczek wewnętrzny i do samej służby drzwiczki na zawiasach. W tej izbie konterfekty albo obrazy różnych osób poważnych, których jest in summa na ścianie przybitych dziewiętnaście z osobna. Mappa koronacy cesarskiej. Po tym obrazy dwa, jeden nade drzwiami, drugi nad kominem. W pośrodku izby lichtarz¹³ wielki wiszący w jeleniej głowie wprawiony, na którym lichtarzów osiem do stawienia świec. W teźże izbie piec nowy [z] polewanych kafłów wielkich zrobiony, podle pieca drzwi na wschod kręcony aż do pokoju wierzchniego, te drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym i z hantabą. Przeciwno tychże drzwi drugie do sadu włoskiego, na zawiasach z wrzeczadzem. Idąc na ten wschod kręcony, naprzód drzwi na salkę stołowej izby, kędy muzyka bywa na zawiasach z klamką i wrzeczadzem. Po tym do pokoju wchodząc [s. 376] drzwi malowane na zawiasach z hantabą, z wrzeczadzem i z zamkiem wewnętrznym porządnym, przy tych drzwiach potrzebna komórka, do której drzwi malowane na zawiasach pobielanych z klamką i haczkami, przy tych drzwiach szafka na książki w murze, farbowana zielona, u której wierzchnie i spodnie schowanie, drzwiczki na zawiasach z wrzeczadzami i skoblami, nad tąż szafką na ścianie tablica wisząca malowana różnych herbów. Po tym okien dwie całe z prętami żelaznymi z kółkami z zakrętkami¹⁴, kwatery na zawiasach otworzyste, do tychże okien okiennice

⁷ Antaba – zamknięcie w postaci żelaznej sztaby.

⁸ Balasy – drewniane okrągłe elementy toczone lub sztachety.

⁹ Konterfekt – obraz, portret.

¹⁰ Subordinowany – tutaj jako ogród podporządkowany określonym uprawom.

¹¹ Chłodnik – tutaj altana. Niekiedy było to modne wówczas zacienione miejsce po lipą.

¹² Gumno – tutaj jako plac gospodarski z zabudową folwarczną.

¹³ Lichtarz – tu w znaczeniu żyrandola.

¹⁴ Zakrętka – żelazne okucie, służące do zamykania obu skrzydeł okna, poprzez obrotowe przesunięcie sztaby z uchwytem umocowanej w połowie wysokości jednego skrzydła, z założeniem haczyka na kolec na drugim skrzydle.

zewnątrz zielono farbowane, na zawiasach z haczykami żelaznymi. Piec [z] polewanych kachlów zrobiony podle niego komin, w którym blacha żelazna. Wchodząc do drugiego pokoju drzwi snycerskiej roboty z hantabą, klamką na zawiasach pobielanych i haczek do zamykania żelazny. Nad temi drzwiami okno w ołów robione całe z prętami, z kolcami, z zakrętką na zawiasach pobielanych, kwatery otworzyste. W tym pokoju drugim okien trzy całych z prętami, kolcami, zakrętkami żelaznymi, kwatery na zawiasach otworzyste, okiennice do nich [s. 377] zewnątrz zielono farbowane, na zawiasach z haczkami do zamykania. Wychodząc z tego pokoju do sieni drzwi na zawiasach pobielanych snycerskiej roboty dębowe, z zamkiem porządnym wewnętrznym i kluczem do niego należącym z hantabą. W tymże pokoju obrazów dwa wiszących, jeden nade drzwiami, drugi także nad drugimi drzwiami. Piec cały [z] polewanych kaflów, do którego czeluść z sieni zamczysta. Drzwiczki na zawiasach z ryglami dwoje, u jednych haków nie masz. W sieni okien dwie w ołów robionych całych z prętami żelaznymi, zakrętkami, kolcami, na zawiasach, kwatery otworzyste. Wchodząc w przeciwny pokój białołowski¹⁵ do niego drzwi na zawiasach snycerskiej roboty dębowe z zamkiem wewnętrznym i kluczem do niego, z hackiem żelaznym, okien dwie całych z prętami, zakrętkami, kolcami, kwatery na zawiasach otworzyste, okiennice tylko u jednego okna, u drugiego oderwały się. Piec [z] malowanych kaflów cały, z tego pokoju wschodząc do drugiego pokoju drzwi do niego snycerskiej roboty na zawiasach pobielanych, dębowe z hantabą, klamką i kruczkiem¹⁶ [s. 378] do zamykania żelaznym. Okien dwa szklanych całych z prętami żelaznymi, zakrętkami, kolcami, kwatery na zawiasach otworzyste, okiennice tylko po połowie do każdego okna, na zawiasach z zaszczepkami. Po lewej stronie komórka potrzebna, drzwi do niej na zawiasach pobielanych z klamką, skoblami, w kominie blacha żelazna. Piec [z] kaflów polewanych złożony cały. Do tych pieców czeluść zamczysta z sieni na zawiasach drzwi z[e] skoblami. Idąc na wschod wysoko okien dwie, to jest z okiennicami tylko, do nich zaszczepki, skoble, te okiennice na zawiasach. Wstępując na drugie piętro wyżej, drzwi na zawiasach z wrzeciędzem, skoblami trzema i hantabą. Wszedłszy tam po lewej ręce komora, do której drzwi na zawiasach z wrzeciędzem, skoblami, zamkiem wewnętrznym i z kluczem do niego, tamże okien trzy w ołów robionych niecałych, kwatery cztery wybite i szyb kilka niedostaje, pręty żelazne, okiennice na zawiasach, nie wszystkie. Skrzynia wielka okowana¹⁷ dla chowania ziół i szafka malowana dla stawiania wódek, kratka do niej na zawiasach z zakrętką, [s. 379] zaszczepką żelazną. W pośrodku tej komory drażgi na okowanych drażkach wiszące. Schodząc na dół do sieni wielkich na pierwszym piętrze, okien dwie w ołów robionych, jedno całe, drugiego połowica drzewem zaprawiona z prętami żelaznymi, kolcami, zakrętkami, kwatery na zawiasach otworzyste, do jednego okna okiennice na zawiasach z hackiem żelaznym, u wierzchu latarnia szklana w ołów zrobiona na łańcuszku wisząca. Szedłszy niżej, po lewej ręce drzwi do piwnicy na zawiasach z hackiem żelaznym, drugie wewnątrz do samej piwnicy na zawiasach z zamkiem wewnętrznym i wrzeciędzem, skoblami i kluczem do niego należącym i z haczykiem do zamykania się zewnątrz. Skarbiec, który sobie Jejmość Pani Wojewodzina dla chowania spraw i inszych rzeczy

¹⁵ Przeznaczony dla kobiet.

¹⁶ Kruczek – haczyk (wygięty metalowy pręt).

¹⁷ Okowana – okuta metalem.

różnych u Jego Mości Pana Marszałka Wiłkomirskiego excypowała¹⁸. Wyszędźszy z skarbcza, po tejże ręce izba dolna do której drzwi snycerskiej roboty dębowe na zawiasach z klamką i dwiema zaszczepkami. Tamże okien dwie w ołów zrobionych całych z zakrętkami, prętami żelaznymi, kolcami, kwatery [s. 380] na zawiasach otworzyste. Okiennica tylko jedna na zawiasach. Piec [z] kaflów polewanych cały i do niego czeluść z sieni zamczysta, drzwi na zawiasach z skoblami żelaznymi.

Podle kamienice świerień¹⁹ wielki ze dwoiem schowaniem, do którego wchodząc drzwi na zawiasach z wrzeciędzem, skoblami i zamkiem wewnętrznym. W tym świerniu police²⁰ z tarcic położone, w kącie cegła stara z komina piekarnianego złożona. Wyżej idąc do gołębnika²¹ na wchod, drzwi na zawiasach z dwiema wrzeciędzami, skoblami, znowu na ganek drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym, ganek gontami opierzony. W tymże świerniu drzewek starych malowanych dziesięć. Świerień wszystkim gontami pokryty. Przy tym świerniu wrota do folwarku z tarcic robione z [e] skoblem i tarcicami pokryte. Dom kuchenny. Do sieni wchodząc drzwi na biegunach z tarcic robione, po tym do kuchennej izby drzwi na zawiasach z klamką, okien szklanych w drzewo robionych dwie, w których szyb pięć wybitych, ławy wokoło przy ścianach. Piec z nowych kaflów zielonych robiony. Z tej izby komora, drzwi [s. 381] na zawiasach z wrzeciędzem i skoblami, okno szklane w drzewo robione, trzecia część okna wybita. Z komory tej drzwi do ogrodu na biegunach, do kuchni drzwi na zawiasach z klamką, okno wybite tylko same ramy, okno do izby kuchennej z okiennicą na zawiasach i z hackiem, to okno dla wydawania jeść. Do komórki kuchennej drzwi na biegunach z wrzeciędzem i skoblem. Z tej kuchni do spiżarni drzwi na zawiasach z wrzeciędzem i zamkiem zawieszystem, tamże skrzynia i łotok na mąkę. Wyszędźszy z [e] spiżarni do piekarni drzwi na zawiasach. Ten dom kuchenny wszystkim poprawy, abo restaurowania potrzebuje, także kominy i piece, od których cegła w kącie leży. Tamże przy piekarni za kuchnią psiarnia słomą nakryta z drzewa budowana stara.

Dom wielki przez podwórze przeciwko kuchni, do którego wchodząc do sieni drzwi na zawiasach z hantabą i zamkiem żelaznym wewnętrznym. Wchodząc do izby stołowej drzwi na zawiasach z klamką i zaszczepką, okien w ołów robionych pięć, w których szyb [s. 382] dziewięć wybitych. Okiennica do każdego okna na zawiasach z [e] skoblami, haczki poodrywane, tylko jeden u tylnej okiennice. Ławy przy ścianach wokoło izby. Piec z kominem murowanym, służba balasami rzezanymi opierzona, w niej polic trzy lipowych. Z tej sieni do drugiej sieni drzwi na zawiasach z klamką, hantabą żelazną. Z tej sieni idąc po lewej ręce do izby drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym z hantabą i haczkiem żelaznym. W tej izbie okien szklanych trzy w ołów robionych, w jednym kwatery pół wybito i w drugich szyb trzy wielkich wybitych, okiennic tylko dwie na zawiasach. Szafa malowana przy ścianie, która popsowana²², drzwiczki poodrywane. Ław wokoło ściany dwie, piec [z] kaflów zielonych zrobiony, w którym dwa wybitych. Kominek murowany cały. Z tej izby do alkierza²³ drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym o dwu ryglach z hantabą i skoblem żelaznym.

¹⁸ Ekscypować – zastrzegać sobie.

¹⁹ Świerień – lamus.

²⁰ Police – drewniane półki.

²¹ Gołębnik – pomieszczenie pod lub nad dachem, gdzie schronienie miały gołębie.

²² Popsowana – zepsuta, uszkodzona.

²³ Alkierz – izba, zazwyczaj sypialna, gościnna lub kobieca.

Obicie przy ścianie malowane na płótnie, okien trzy w ołów robionych, szyba w pół wybita [s. 383] z prętami, zakrętkami żelaznymi na zawiasach, kwatery otworzyste, okiennic tylko dwie na zawiasach z haczkami i skoblami do zamykania. Z tej izby do komory drzwi na zawiasach i skobel w uszaku. Okien dwie w ołów robionych całych, tylko jedna szyba wybita, kwatery zasuwane. Okiennic dwie na zawiasach. Kominiek murowany. Z tej komory do komórki potrzebnej drzwi na zawiasach. Z tej sieni pomienionej do izby bokuwej drzwi na zawiasach z klamką żelazną, okien szklanych trzy, jedno w pół w ołów robione, u drugiego kwatery całej niedostaje, u trzeciego w pół wybita kwatery. Okiennic trzy na zawiasach, tylko u średniej zawiasy jednej nie masz. Ława przy ścianie jedna z dwóch tarcic szeroka. Piec stary cały z kominkiem murowanem. Z tej izby do sieni trzeciej drzwi na zawiasach u których haka spodniego nie masz. Z tej sieni do komórki potrzebnej drzwi na zawiasach i drugie drzwi na podwórze na zawiasach z zaszczepką. W tej sieni kominiek murowany, okno szklane jedno niemal w pół [s. 384] wybite. Okiennica do niego na zawiasach. Z tej sieni do alkierza drzwi malowane na zawiasach z klamką, hantabą. Okien szklanych w ołów robionych trzy, we dwu oknach siła szyb wybitych, okiennic tylko dwie na zawiasach, trzecie okno tarcicami zabite. Piec stary cały kafla zielonych, ław dwie przy ścianie. Z tej sieni do izby gliną lepionej drzwi na zawiasach z hantabą, wrzeciędz w pół urwany, okien szklanych w ołów robionych trzy z prętami żelaznymi, z zakrętkami, kolcami, szyb wybitych pięć. Okiennice na zawiasach wszystkie. Ława jedna przy ścianie. Piec [z] kafla zielonych. Z tej izby do sieni wychodząc drzwi na zawiasach z zamkiem wnętrznym i hantabą żelazną. Za tym domem ogród, do którego wrota z tarcic robione i nakryte, od tych wrot idąc drugie wrota z furką ku stawowi idąc. U tych wrót kuna wierzchnia żelazna, spod na biegunie. Forta na zawiasach żelaznych, u tej wrzeciędza nie masz, a u ogrodnych wrót wrzeciędz jest. Od tych wrót idąc po lewej ręce na rogu ogroda kuźnia, tam miech kowalski cały i kowadło, kominów dwa lepionych. Nad stawem łaźnia. Drzwi do sieni na zawiasach z klamką, hantabą [s. 385], wrzeciędzem i skoblami. Do łaźni drzwi na zawiasach z hantabą, z klamką i haczkami, okien dwie w ołów robionych całych, tylko jedna szyba wybita. Piec murowany z blachą żelazną i komin murowany. W łaźni wanna wielka jedna, pomost z tarcic położony, z sieni drzwi na ganek balasami opierzony. Te drzwi pomienione na zawiasach bez hacka, tylko skobelki. Naprzeciwko łaźni izba, do niej drzwi na zawiasach z hantabą z klamką. W tej izbie okien cztery, kwatery całkiem wybita i szyb dwie, okiennice zasuwane. Ław wkoło ściany dwie. Piec okrągły [z] zielonych kaflów. Izba pomostem z tarcic położona, kominy murowane. Dach z darnic na łaźni cały. Browar nad stawem, drzwi do niego na zawiasach z wrzeciędzem i zamkiem wiszącym. W tym browarze izb białych dwie, do obojga drzwi na zawiasach z zaszczepkami. Pieców dwa [ze] starych kafla zielonych, kominy murowane. Okna w izbie po prawej ręce w drzewo robione, na pół jedno złe, w drugim pół kwatery wybite. W izbie wierzynnej okna w drzewo robione całe. Drzwi nad staw na zawiasach z haczkami żelaznym. W tym browarze statki²⁴ należące. Naprzód rynna do nalewania w kadź [s. 386] wody, nalewek dwie, cebrów dwa, łotok²⁵ jeden dobry, kadzi wielkich dwie, mniejszych trochę dwie, kwaśników wielkich cztery, stawnic²⁶ do warzywa zgodnych

²⁴ Statki – naczynia, przyrządy.

²⁵ Łotok – koryto wykonane z desek.

²⁶ Stawnica – duża beczka bez górnego wieka, do kwaszenia kapusty lub buraków.

z kręgami dwanaście, beczek piwnych dwadzieścia i trzy, octowych beczek dwie, kocioł piwny. Na stawie sadz na ryby. Stamtąd idąc, po lewej ręce wrota do ogrodu. Przy tym ogrodzie słodownia, do sieni drzwi na biegunach, drugie drzwi na zawiasach z zaszczepką, piec z kamieni złożony. Wzrąb²⁷ do suszenia słodów i lary położone. Słodownia ta z drzewa okrągłego budowana, słomą pokryta. Powracając stamtąd w podwórze, po lewej ręce wozownia słomą nakryta, wrota do niej z tarcic robione, kuna żelazna u wierzchu. U tychże wrót wrzciądź z skoblem, wysoko na belkach wasągi²⁸ stare i sanie są położone. Za tą wozownią furtka do sadu, drzwi na biegunach z wrzciądziem i skoblem. Tamże świeręczek²⁹ mały, do niego drzwi na zawiasach z wrzciądziem i skoblem, pomost z tarcic położony. Ława przy ścianie i listwa wysoko przybita. Ten [s. 387] świeręczek słomą pokryty. Dom urzędniczy, wchodząc do sieni drzwi na zawiasach z klamką, w tej sieni okien szklanych w drzewo robionych dwie, w teje sieni kominy murowane do pieców. Kuchnia w której komin lepiony, drzwi do niej na biegunach i do komory, także z zaszczepką na biegunach, ławy dwie przy ścianie, okien dwie w drzewo robionych całych. Statki kuchenne to jest ceber jeden, niecki, szaflik, łoszew do mycia statków. Szafa w sieniach wielka, z prętem żelaznym do zamykania, drzwi do niej dwoiste na zawiasach. Przy tej szafie drzwi na górę na zawiasach z zaszczepką i skoblami. Wchodząc do izby urzędniczej drzwi na zawiasach, z klamką i z haczkami. Okien szklanych w ołów robionych cztery, do nich okiennice na zawiasach. Piec [z] kafli zielonych, kominiek murowany i piecyk chlebny. Ław cztery przy ścianach, w kominie blacha żelazna. Z tej izby do komory drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym i hantabą, okno szklane w drzewo robione, szyba w nim wybita. Okiennica do niego na zawiasach. Tamże szafa z zamkiem wewnętrznym i kluczem do [s. 388] niego należącym. Z tej komory, komórka potrzebna, drzwi do niej na zawiasach z zaszczepką i skoblami. Z teje komory do sieni drugich drzwi na zawiasach z hantabą, klamką i haczkami. Z tej sieni do komórki potrzebnej drzwi na zawiasach, z klamką, hantabą i drugie drzwi do sadu, na biegunach, z haczkami żelaznymi. W tej sieni komin lepiony, do izdebki drzwi na zawiasach z klamką, hantabą i haczkami. W tej izbie okien cztery w ołów robionych, w których szyb siedem wybitych, do nich okiennice dwie na biegunach, ław wokoło ściany dwie. Piec z kafli zielonych i kominiek murowany, polic u drzwi przy ścianie dwie. Z tej izdebki do komórki drzwi na zawiasach z wrzciądziem, skoblami. Okno szklane jedno, bez okiennice złe, przeciwko izbie urzędniczej druga izba, drzwi do niej na zawiasach z klamką, wrzciądziem i haczkami. Okien cztery szklanych, część w drzewo, część w ołów robionych, w których szybek pięciu nie dostaje, do żadnych okiennice nie masz. Ławy około [s. 389] izby przy ścianach. Piec [z] kafli zielonych stary. Z tej izby do komory drzwi na zawiasach z wrzciądziem, skoblami. Okno w drzewo zrobione, dwie szybie w nim wybite. Z teje komory drzwiczki do kuchni na zawiasach z haczkami, skoblami. Turma³⁰ z drzewa zbudowana, do niej drzwi na zawiasach z wrzciądziem, skoblami, słomą poszyta, tamże pod sklepem³¹ murowanym kłoda³² do sadzania chłopców.

²⁷ Wzrąb (zrąb) – tu jako miejsce pod dachem, strych.

²⁸ Wasągi – kosz wyściełający wnętrze wozu, ale też wóz, bryka wysłana półkoszkami.

²⁹ Świeręczek – spichlerzyk.

³⁰ Turma – więzienie, areszt.

³¹ Pod sklepem – tu w znaczeniu, w murowanej piwnicy.

³² Kłoda – deska z otworami na ręce i nogi, do krępowania więzionych.

Kamienica druga murowana. Wchodząc do sieni przed sklepem drzwi na zawiasach z klamką i wrzeczadłem żelaznym, skoblami. Za drzwiami okno bez błony, tylko okiennice na zawiasach. Wchodząc do sklepu³³ drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym i kluczem do niego, z wrzeczadłem. Okno szklane jedno, częścią w ołów, częścią w drzewo robione, szyb trzy wybitych. Do drugiego sklepu wchodząc drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym i wrzeczadłem. W tym sklepie krat dwie w oknach murowanych, żelaznych. Okiennica na zawiasach, polic cztery, w tychże sklepach kłód do sypania [s. 390] mąk i inszych legumin³⁴ osiem, tamże blacha żelazna do kominu próżna. Stamtąd wyszedłszy do piwnice, pierwsze drzwi na wschód na zawiasach z wrzeczadłem. Drzwi dolne do obydwóch piwnic na zawiasach z wrzeczadłem, skoblami i jednym zamkiem wewnętrznym. Tamże w piwnicach podstawek dwie, konew wielka o dwóch uchach, koryto do solenia mięsa, okien kratowych cztery. Od tych piwnic idąc na górę do kamienicy drzwi na wschód na zawiasach z hantabą i haczykiem, skoblami. W sieni okien dwie szklanych w ołów robionych, w nich szyb pięć wybitych, z prętami, z zakrętkami, z kołkami i okiennice do nich schodzące się, na zawiasach, z ryglami do zasuwania. Jednej okiennicy nie masz. Wchodząc z tej sieni do izby drzwi na zawiasach dębowe snycerskiej roboty z klamką, zaszczepką, z skoblami i hantabą żelazną. W tej izbie okien trzy z prętami, z zakrętkami, kolcami, kwatery na zawiasach otworzyste, jednej kwatery połowica wybita, drugiej mniejsza część, [s. 391] do tych okien okiennice schodzące się na zawiasach z zaszczepkami, to jest u dwóch tylko, u trzeciego okiennicy nie masz. Piec z kaflów zielonych, przy nim komin murowany z blachą żelazną. Z tej izby kownata, drzwi do niej na zawiasach pobielanych, dębowe z zamkiem wewnętrznym, z hantabą, klamką. Tamże okien dwie w ołów robionych, w których szyb cztery wybitych, pręty, zakrętki, kolce żelazne całe i okiennice do nich na zawiasach. Z tej kownaty potrzebna komórka, do niej drzwi na zawiasach pobielanych dębowe, z klamką żelazną. Wokoło tej kamienicy sad i za domem urzędniczym, w tym sadzie przy owocach różnych pszczoły, mianowicie starych pszczoł ulów dwadzieścia i jeden, młodych ul jeden, próżnych ulów piętnaście. W końcu tego sadu ogród rozmaitemi jarzynami zasiany, drugi zaś ogród pod olszyną nad sadzawkami, także porządnie zasiany jarzynami różnemi, które się na osobliwym miejscu napiszą i mianowane będą, gdyż z tych ogrodów i sadów wszelki pożytek [s. 392] Jego Mości Pana Irzykowicza jako arendarza ma dochodzić.

Ten dwór sam w sobie ostrogiem ogrodzony, z osobną ogrodą nowym płotem w okrag ogrodzone. W pół podwórza przed domem kuchennym studnia porządnie obrąbiona. Wiadro u żurawia okowane. Tamże niedaleko kompas³⁵ farbowany czerwono z kamieniem marmurowym, wyrysowany pewną liczbą i index do niego.

Spisek stołów, stołków, zedłów, krzesel, łózek, które w różnych pokojach i domach zostawają. Naprzód na górze na wrotach, stolik na zawiasach składany, stołek pojedynkowy z poręczem jeden, łóżko jedno. W kamienicy wielkiej, [w] stołowej izbie stołów wielkich całych pięć, stołków pojedynkowych z poręczem czternaście, takichże bez poręcza sześć, zedłów abo ław z poręczem trzy, z osobną wielki zedel z poręczem toczonym wywracany jeden. Na salce ław prostych dwie. W pokoju po

³³ Sklep – murowana piwnica, pomieszczenie sklepione.

³⁴ Leguminy – artykuły spożywcze, przyrządzone z roślin, np. kasza, mąka, groch, soczewica.

³⁵ Kompas – zegar słoneczny, miał też zaznaczone kierunki świata itd. Były popularne przy kościołach i przy większych dworach.

lewej stronie krzesel skórą obitych dwie rzezanej roboty, krzesel dwie toczone, krzesło jedno, stołków pojedynkowych z poręczem sześć, łózko jedno, zedel z poręczem jeden. Stoły marmurowe trzy, które w sobie Jej mość excypuje, [s. 393] aby kiedy po nie przyślą wydane były. Pokój drugi przeciwko tegoż, w którym stół jeden, drugi okrągły na toczonych nogach. Ława bez poręcza jedna, stołków pojedynkowych bez poręcza dwa. W dolnej izbie przeciwko stołowej stołów trzy, ław prostych dwie. W kuchennem budowaniu stołów trzy, to jest w izbie dla wydawania jeden, kuchennych zwyczajnych dwa. W wielkim domu drzewnianym w stołowej izbie stół jeden, w izbie bokuwej stół okrągły na toczonych nogach zielony, tamże w alkierzu stół jeden wielki i ława prosta. W mieszkaniu urzędniczym stołów wielkich dwa, mniejszych stolików dwa, zedłów z poręczem dwa, ław prostych bez poręcza pięć, stołków bez poręcza pojedynkowych pięć, z poręczem jeden, łózko jedno. W sklepie murowanym ław trzy, na górze w kamienicy stołów dwa, stołków pojedynkowych z poręczem dwa, łózko jedno.

Dubno, 24 VI 1655

Fragment inwentarza dóbr dubieńskich, dotyczący założenia dworskiego, spisany z polecenia starosty czerskiego Szczęsnego Zygmunta Parysa i jego żony Anny z Sapiehów, w trakcie wydzierżawiania majątku Janowi Miełockiemu.

Oryginał: *nieznany*.

Kopia: AGAD w Warszawie, *Kapicjana*, p. 22, s. 64-102. Odpis akt grodzkich brańskich z 1655 r., sporządzony w końcu XIX w. przez Ignacego Kapicę-Milewskiego.

[s. 64] Inwentarz majątności Dubna wielmożnego jego mości pana starosty czerskiego i samej jej mości podany przy arendownym kontrakcie na lat trzy za pewną sumę, jego mości panu Janowi Miełockiemu, roku pańskiego tysiąc sześćset pięćdziesiąt piątego, dwudziestego czwartego dnia, miesiąca czerwca.

Opisanie zamku dubieńskiego i budynków jego, także włości, poddaństwa, wsi niżej wyrażonych jego mości panu Janowi Miełockiemu przez arendę na lat trzy, anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo quito, die vigesima quarta junij [24 VI 1655].

Wjeżdżając od Boćków przez posadę drzewa różnego, wrota dwoistego otwarcia z obtarłem na biegunach tarcicami podłużnymi pobite między parkanem od węgła³⁶ karczmy, do węgła ogroda włoskiego postanowione. W prawo [s. 65] dom wiez[d]ny albo karczma słomą z wierzchu pokryta potrzebuje ponowy poszycia, wrota dwoje na wylot z tarcic pojedynkowe. Żłobów trzy po dwu stronach. Wchodząc do izby drzwi na zawiasach z antabą, okien dwie w drzewo robionych, niedobre polepione. Ławy przy ścianie po dwu stronach, piec kaflowy biały, kominiek lepiony z cegły, do sieni wywiedziony, gdzie kuchenka i piec chlewny, ale komin nad poszycie wywiedziony, nowego potrzebuje polepienia, gdyż niebezpieczny od ognia. Z pomienionej izby komora, drzwi do niej na zawiasach, z wrzeciędzmem, skoblami. Idąc stamtąd środkiem między parkanem od sadu i ogroda włoskiego w podwórze, brama. Wrota z ogiblem

³⁶ Węgieł – róg budynku.

z tarcic na biegunie i rygłem żelaznym do zamykania razem i forty, która na biegunie z antabą. Wzgórze komora drzwi do niej na zawiasach z wrzeciędzem, ganek miejscem opierzony tarcicami, ostatek powypadało, schodek nowy z poręczem. Brama ta gontami podbita, która potrzebuje nowego pokrycia. Na połap³⁷ bramy drzwiczki z wrzeciędzem. Wszedźszy w podwórze, które po części parkanem, po części ostrożowaniem ogrodzone, po lewej stronie kaplica z drzewa budowana, gontami [s. 66] już starymi pobita, kopuła blachą obita, pochylona, wchodząc do blankowania³⁸ przed kaplice, drzwi na zawiasach z wrzeciędzem i skoblami dołem blankowanie szarugontów opierzenia potrzebuje. Drugie drzwi do samej kaplice z zawiasami, zamkiem zewnętrzny kluczem i antabą żelaznymi. Trzecie drzwi na chór kapliczny z balasów toczonych, opierzony także na zawiasach z zamkiem zewnętrzny bez klucza i antabą, wschodek do niego z poręczem w kaplicy. Ołtarz w którym obraz Annuntiationis Beatissimae Virginis Mariae³⁹, wzgórze krucyfiks⁴⁰ malowany, sedes ołtarza mrowane, do odprawowania Mszej świętej, przy ścianie obraz świętego Kazimierza na płótnie w ramach po prawej stronie, a po lewej drugi obraz Panny Najświętszej Bolesnej i obrazków małych sześć, ławki zwyczajne po obu stronach stolarską robotą, stolik kapliczny dla aparatów⁴¹. Okien cztery w ołów robionych, dwie okrągłe, dwie kwadratowe, szyb dwie wybite. Ex opposito⁴² ołtarza, przy chórze obraz Annuntiationis Beatissimae Virginis Mariae na drzewie malowany. Przy kaplicy sad różnego drzewa [s. 67] rodzajnego, to jest jabłoniowego, gruszkowego, wiśniowego i śliwowego. Ogród włoski nadpustoszały, do którego wchodząc forta, drzwi na zawiasach z wrzeciędzem i skoblami z zaporą drewnianą tarcicami pokrytą. Ten ogród ma w sobie kwater sześć z ziółkami prostemi: lawendą, szaflwią, izopem⁴³ i innymi ziółkami zasadzone. Altanka środkiem ogroda, która się wali, potrzebuje zgoła zniesienia albo de toto zbudowania, ulice w słupie między kwaterami budowane i te restauracji potrzebują. Wino jednak białe i róża po części w tymże ogrodzie trzymają się jako i dawno i zwyczajnie rodzi. Piwniczka murowana ogrodowa słomą pokryta, do której wchodząc szybne sklepienie zawaliło się, drzwi do niej na zawiasach z wrzeciędzem i skoblami. Pokrycia nowego słomą potrzebuje, żeby się i w piwnicy sklepienie, które jeszcze całe, nie zawaliło. Tenże sad dyłowaniem starym ogrodzony i ogród od gumna we dwoje ostrożony, dyłowanie jednak przesypiania w nowe słupy i miejscami nowych przęseł potrzebuje.

Kamienica większa w kwadrat murowana, gontami pobita, ze czterema po rogach altankami⁴⁴, powietrznikami⁴⁵, gałkami⁴⁶, która się [s. 68] miejscami poczęła rysować. Pokrycia także albo przynajmniej poprawy nowych gontów potrzebuje,

³⁷ Połap (pułap) – strop, sufit, powała.

³⁸ Blankowanie – ogrodzenie z drewnianych belek, palisada.

³⁹ *Annuntiationis Beatissimae Virginis Mariae* – Zwiastowanie Przenajświętszej Pannie Maryi.

⁴⁰ Krucyfiks – krzyż.

⁴¹ Aparaty – przyrządy niezbędne do odprawienia Mszy św. (puszki, kielichy itd.)

⁴² *Ex opposito* – po przeciwnej stronie.

⁴³ Izop – *hyssopus officinalis* (hyzop lekarski), zioło zmniejszające wydzielanie potu, stosowane w nieżytych oskrzeli.

⁴⁴ Altanki – najpewniej chodzi o niewielkie osłonięte wypustki nad dach, narożniki, wieżyczki. Element dość powszechny w renesansie.

⁴⁵ Powietrzniki – chorągiewki wskazujące kierunek wiatru.

⁴⁶ Gałki – kopułki.

najbardziej od gumna. Wchodząc do kamienicy drzwi dwoistego otwarcia na zawiasach z antabami zamkiem wewnętrznym bez klucza, skoblem, wrzeciędzem. Nade drzwiami okno z ramą, szkła tylko trzecia część w nim, po lewej ręce izba stołowa drzwi do niej na zawiasach z antabą, zamkiem wewnętrznym i kluczem, wrzeciędzem, klamką, żelaznami. Pawiment⁴⁷ z tarcic podłużnych, okien siedem w ołów robionych całych, z podwórza okiennica na zawiasach i od sadu okiennic cztery lubo nie całych, ale na zawiasach. Piec [z] polewanych kaflów, wielki z herbami farbistemi, kaflów trzy dołem wybitych, komin przy piecu murowany do wielkiego komina wywiedziony. W pośrodku izby lichtarz wielki wiszący na łańcuchu, głowa i rogi jelenie. Święty Michał snycerską robotą i herb malowany, essów albo lichtarzów mosiądzowych sześć, w tejże izbie szafa albo kredens stara zielona z kratkami górnymi dwiema otworzystemi na zawiasach, na dole dwie [s. 69] schowania, do jednego drzwiczki z zawiasami, a drugie oberwane, wkoło tej szafy ogrodzenie balasami, do którego drzwiczki urwane leżą, w górę przy murze ganek, kiedyś dla muzyki, malowany, do którego drzwi z izby na zawiasach z zamkiem wewnętrznym bez klucza i antabą. Z osobna drugie drzwi idąc schodem kręconem do samego ganku na zawiasach z antabą i klamką. Obrazów przy ścianie, albo conterfectów osób różnych prosapie Ich[mości]ów Panów Sapienhów w tejże izbie stołowej, tak w ramach jako i bez ram dwanaście. Ława jedna podłużna przy ścianie i przy piecu, z stołowej izby ex opposito mniejsza dolna izba, drzwi do niej dębowe, stolarską robotą stukwartowe jako i u innych pokojów na zawiasach żelaznych pobielanych z antabą, klamką, wrzeciędzem, skoblami i haczkami, okien dwie w ołów robionych z prętami, z zakrętkami i kolcami, kwatery także otworzystemi jako w izbie stołowej i w innych pokojach, w tych dwu oknach dwie szyby wybite. Piec [z] pstrych kaflów stary polewany cały, pawiment z podłużnych tarcic. Wyszędłszy nazad do sieni drzwiczki na zawiasach do pieca jako i do drugiego naprzeciwko. Wedle tej izby skarbiec [s. 70]. Drzwi do niego dębowe stolarskie z wrzeciędzem, z skoblami, z zamkiem wewnętrznym i zawieszonym na łańcuszku, na zawiasach żelaznych, kraty z podwórka w oknach i szyny nacinane. W którym są rzeczy ruchome i sprawy na też majątność dubieńską należące, pod kluczem Ichmościów samych. Przy drzwiach podle skarbu drzwi drugie do szyje sklepu dolnego na zawiasach z wrzeciędzem, skoblami, zamkiem wewnętrznym i kluczem do niego, okien dwie z kratami żelaznami. Tamże drzwi ku schodkowi kręcone na zawiasach, na który postąpiwszy drzwi boku na zawiasach z wrzeciędzem do ogrodu włoskiego. Stamtąd powracając do sieni pierwszej, a udając się do górnych pokojów schod z poręczem po obydwu stronach dwoistego piętra, gdzie w pół schodów okien dwie ku sadowi po połowicy szklanych ołów robionych niedobrych, druga połowa gontami zaprawiona, do jakiego okiennica na zawiasach i z haczykiem, w górę latarnia szklana. Wszędłszy na górę [s. 71] po schodach sięń cegłą kwadratową położona. Okien dwie szklane, na podwórze, w ołów robione, kwatery otworzyste z prętami, kolcami, zakrętkami, całe oprócz dwu szyb wybitych. Kominy po obydwu stronach do czterech pieców pokojowych jedne do drugich przywiedzione, u jednego drzwiczki na zawiasach z żelazem do zamykania, a udawszy się po prawej stronie *izba pokojowa*, do niej drzwi na zawiasach dębowe sztukwaterowe z antabą, klamką, zamkiem wewnętrznym i kluczem, okien trzy w ołów robionych z kwatery otworzystemi, z prętami, kolcami, zakrętkami, pobielanymi żelaznami, z okiennicami zielono farbowanymi

⁴⁷ Pawiment – podłoga, zazwyczaj w pomieszczeniach reprezentacyjnych.

na zawiaskach z haczykami. Piec pstry [z] kaflow farbistych z herbami. Z tejże izby do pokoju bocznego drzwi na zawiaskach z antabą, klamką, pierwszym podobne – dębowe. Nade drzwiami okno szklane całe w ołów robione, z kwaterami, prętami, kolcami, zakrętkami żelaznymi. W tymże pokoju okien dwie szklanych w ołów robionych całych z prętami, kolcami, zakrętkami, zawiasami i okiennicami na zawiaskach zewnętrznych, zielono farbowanymi. Piec [z] kafla pstrych farbistych z herbami, przy którym komin z blachą żelazną w murze. W tymże pokoju szafka malowana, drzwiczki w górę kratowe [s. 72] na zawiaskach, drugie na dole także na zawiaskach z wrzeciędzem, podle zaraz dwoje drzwi malowane na zawiaskach pobielanych, jedno z zamkiem ku schodowi na dół kręconemu, drugie do transitu⁴⁸ z klamką i haczykiem. Pawiment obydwu tych pokojów tarciami podłużnymi położony, ława pod oknami przy murze. Stamtąd wyszedłszy do sieni ex opposito, druga izba pokojowa. Drzwi dębowe na zawiaskach jednaki roboty z zamkiem wewnętrznym, kluczem, klamką i wrzeciędzem jednostajnym, okien dwie szklanych w ołów robionych, w których dwie szyb niedostaje, z prętami, kolcami i zakrętkami i kwaterami otworzystemi bez okiennice. Piec [z] kafla pstrych polewanych. Pawiment z tarcic położony, z tej izby pokój poboczny jeden do drugiego, drzwi do niego dębowe na zawiaskach, z antabą, klamką, cegłą pawiment położony, okien dwie szklanych w ołów robionych całych, z prętami, kolcami etc. żelaznymi bez okiennice, u drugiego tylko połowica z podwórza. Piec stary [z] polewanych kafla pstry, komin w murze z blachą, do tego pokoju we dwoje przecieka i w kącie jednym zarysowana ściana potrzebuje [s. 73] poprawy, szafek tamże dwie, u jednej drzwiczki na zawiaskach z wrzeciędzem, skoblikiem, u drugiej zameczkiem zewnętrznym przez klucza. Przy tymże pokoju transit przybudowany drzewiany, drzwi do niego na zawiaskach z klamką i haczykiem, który potrzebuje poratowania słupów, żeby się nie obaliło, tarciami na kształt darnic pokryty. Powróciwszy z tych pokojów znowu do sieni, schod w pół się dzielący nad pokoje, okien dwie ku sadowi bez błon, tylko z okiennicami na zawiaskach. Drzwi na górę na zawiaskach z wrzeciędzem, skoblami i obartłem, nad schodem opierzenie balasami tokarskimi, po obydwu stronach całymi, po lewej stronie komora, drzwi do niej na zawiaskach, z zamkiem wewnętrznym, wrzeciędzem, bez skobla jednego i bez klucza do zamku. Okien trzy, we dwu po połowicy niedobre, w trzecim trzy kwatery szklane, szyb wybitych tylko siedem. Skrzynia stara z zamkiem złym bez zawias. W górę drąg na zawiaskach żelaznych, do wieszania szat przysposobiony, szafka przy ścianie z kratką, okiennice przy dwu oknach na zawiaskach, przy trzecim nie masz okiennice. Pod dachem tamże nad pokojami w górę, przy jednej części tarciami wyfutrowano, po drugiej środkiem tarcic niedostaje, tylko [s. 74] po jednej nad schodem osiem, a po drugiej podle komina dziewięć okien, bez błon pięć tarciami zapierzonych.

W kaplicy zostaje dzwonek spiżowy odlewany, u wierzchu florisowany nowy i cały, Agnus Dei na ołtarzu wiszący w bławat⁴⁹ oprawny.

Kamienica mniejsza gontami z wierzchu pobita, ponieważ poprawy potrzebuje, a mianowicie rynien dwie nowych, któremi zacieka, gdzie wewnątrz bałk⁵⁰ w kącie podgnił, także połap i pomost, w górnym mieszkaniu. Wchodząc do sklepów dolnych przed schodem drzwi na zawiaskach pierwsze, niżej do samych sklepów zszedłszy,

⁴⁸ Tranzit (tranzet) – wychodek, ustęp.

⁴⁹ Bławat – jedwabna tkanina koloru błękitnego.

⁵⁰ Bałk (bełk) – belka.

drzwi do obydwóch dębowe na zawiasach z zamkami zewnętrznymi, kluczami i wrzeciędzami, skoblami żelaznymi. W oknach kraty żelazne, stamtąd wyszedłszy do sklepów górnych średnich, pierwsze drzwi w przysiołku na zawiasach, drugie do sklepu pierwszego na zawiasach z zamkiem wewnętrznym i kluczem, wrzeciędzem, skoblami, okno jedno szklane część w ołów, część w drzewo robione w którym sześciu szyb nie dostaje. Do sklepu drugiego drzwi z zamkiem wewnętrznym, kluczem, wrzeciędzem, skoblami żelaznymi na [s. 75] zawiasach, okien dwie bez błon, z kratami żelaznymi przy jednym okiennica i krata drewniana z podwórza od sadu. Szafa przy murze o czterech policach, w sklepieniu prętów cztery żelaznych wmurowanych, dla zawłoczenia drągów i wieszania różnych rzeczy, stamtąd wyszedłszy ku schodowi górnego mieszkania drzwi na zawiasach z haczkami żelaznymi, przy progu stopniów kilka zgniłych i u poręcza słupca nie masz. Od muru przy pokryciu tarciami nad schodem zacieka. W furtowaniu tarcice z brzoza nie dostaje i druga dla tegoż zaciekania od deszczu zbutniała. Wszedłszy do sionki okien szklanych w ołów robionych dwie całe, prócz jednej kwatery i z ramą nie dostaje, okiennice dwoiste na zawiasach, przy jednym całe, przy drugim połowica, drzwi do izby, albo natenczas skarbcu rynsz-tunkowego dębowe sztukwartowe z antabami, wrzeciędzem i skoblami. Tarciami podłużnymi położona, okien dwie szklane w ołów robione z kwaterami na zawiasach, prętami, kolcami, zakrętkami żelaznymi, trzecie okno zabite tarciami, okiennice przy jednym na zawiasach, przy drugim połowica. Piec zniesiony, tylko fundament murowany i komin [s. 76] z blachą żelazną, stamtąd do kownaty drzwi podobne pierwszym na zawiasach z antabami, zamkiem wewnętrznym bez klucza, okien dwie w ołów robionych, w których szyb dwie wybitych, okiennice dwoiste przy jednym oknie, transit, do którego drzwi na zawiasach z klamką żelazną zabite, bo się i transit zrujnował.

Dom gospodarski stary drzewiany gontami już starymi pobity, nowego pokrycia potrzebuje, prócz szczyty całe i strzechę z nowych gontów dano. Drabina przy kominie dla ognia. Wchodząc do sieni drzwi na zawiasach z klamką, okien dwie ku podwórzowi szklanych w drzewo robionych. Ława przy ścianie izby tkackiej, do której drzwi na zawiasach z klamką, położona tarciami, w kącie kilka tarcic podłogo nie dostaje. Okien cztery w drzewo robionych, tylko jedna kwatery w ołów. Piec zielony stary potrzebuje przełożenia, kominiek przy nim lepiony. Ława przy ścianie, wzdłuż drągi zawieszona dla suszenia drewek. Z tej izby drzwi do komory kuchennej na zawiasach z wrzeciędzem, w której okno bez błony, drzwiczki w kącie do kuchni [s. 77] na zawiasach z wrzeciędzem i haczkami, którymi przyszedłszy do kuchni ognisko z drzewa budowane, komin lepiony. Okien dwie w drzewo robione szklane, szyb dwu nie dostaje, ław dwie przy ścianie, polic dwie, stolik prosty kuchenny, stolnica kucharska, ława przy ścianie na nogach stołowych miasto stołu kuchennego. Kucharska komora, do niej drzwi na biegunie proste, połąp z tarciami wspólnie z kuchnią dranicami starymi już pobita. Wychodząc z kuchni do sieni pomienionej, drzwi kuchenne na zawiasach z antabą żelazną i klamką drewnianą, tamże zaraz drzwi u schodu na górę pod dach na zawiasach z wrzeciędzem i skoblami, u schodu stopni dwóch nie dostaje. Szafa wielka w kącie, przy tychże drzwiach stojąca, z drzwiczkami na zawiasach z rygłem, skoblem do zamykania i kolcami żelaznymi. Kominy murowane przy piecach dwa, z których jeden od dołu aż do połąpu wywalony, podparty dylem. Izba gospodarska, drzwi do niej na zawiasach z wrzeciędzem, haczkami, skoblami i klamką, żelaznymi. Okien cztery w ołów robionych, kwatery u nich w drzewo, także [s. 78]

jednego połowica, to jest z kwaterą, w drzewo robioną. Pawiment z tarcic podłużnych, piec stary kaflowy zielony, przełożenia potrzebuje. Komin z cegieł murowany oraz i piec chlebny. Ławek dwie koło pieca i przy ścianach. Ław dwie zwyczajnych, szafa przy drzwiach stara wielka z przegrodami swemi u góry, bez drzwiczek, także u dołu proste drzwiczki bez zawiasek gołe. Z tej izby komora, drzwi do niej na zawiasach z kławką, wrzeczadzem i skoblami i haczkami. Okno w niej szklane w drzewo robione z okiennicą na zawiasach, także i u izdebnych okien, trzy są okiennice, a u czwartego okna nie masz. Ława przy ścianie, nad oknem lisztwa, polic dwie przy ścianach, w kącie drzwi do transitu na zawiasach, z wrzeczadzem i skoblami, tarcicami położony. W kącie pomost zgnił zaciekania dżdżowego, gdyż wszystko tego domu pokrycie i komory złe. Prócz załamek pod szczytem niezbyt dawno pobity. Z tejże komory drugie drzwi do sionki przed izdebką małą, na zawiasach z antabą, kławką, dwoma wrzeczadzami i skoblami. W sionce okno w pół w drzewo i w ołów robione bez okiennice, w kącie [s. 79] za kominem drzwi do komórki z dylów przybudowane od sadu, gdzie na ten czas drew brzożowych nie rąbanych wozów kilka. Tamże drugie drzwiczki do transitu na biegunie z haczkami i skoblami. Komin w sionce lepiony od pieca, restauracji dla niebezpieczeństwa ognia potrzebuje. Drzwi do izdebki na zawiasach z antabą, kławką, haczkami, wrzeczadzem ułamanym, skoblami żelaznami. Okien w niej cztery, dwie w ołów, a dwie część w ołów, część w drzewo, szyba stłuczona jedna, kilka zaś [po]spadanych, okiennic trzy tylko na biegunach. Piec stary zielonych kaflów, kominek murowany, ławy trzy przy ścianie, na połowice izdebki pawiment z tarcic i wszytka izdebka desczkami nowo zewnątrz wyfutrowana. Przy kominie nade drzwiami polica. Drzwi do komory z tejże izdebki na zawiasach, z wrzeczadzem, skoblami, tarcicami położonej, okienko w drzewo robione szklane z okiennicą zasuwaną, w kącie łóżko z tarcic, na słupach, przy ścianie, w pomost wdłubane. Wychodząc do sionki przez drzwi ku spichlerzykowi, które na zawiasach, z kławką, antabą żelaznami. Pokrycie tej izdebki i sionki, także i komórek [s. 80] przybudowanych, w tyle lubo połatane nowo, ale przecie złe przeciekające, nowego potrzebuje pokrycia.

Do spichlerzyka pomienionego naprzeciwko której z drzewa budowany, słomą posyty. Drzwi do niego na zawiasach z zamkiem, wrzeczadzem i skoblami i kluczem, podłoga w nim i połap z tarcic, okienko jedno szklane, w drzewo robione. Ława przy ścianie.

Dom krzyżowy środkiem podwórza stary gontami pobity, lecz już staremi, który potrzebuje prędkiego przynajmniej pobicia dla większej ruiny samego budynku. Drzwi do sieni na zawiasach z antabą, kławką, po prawej ręce. Izba stołowa, drzwi do niej z antabą, kławką, wrzeczadzem i skoblami na zawiasach, pawiment z tarcic podłużnych, pieca nie masz, prócz kominek do komina wielkiego murowanego, który z dołu począł się walić przywiedziony. Okien pięć, we trzech błon w ołów wprawionych po połowicy, w czwartym osiem szyb nie dostaje i w tych co po połowicy, po kilku szyb wybitych, a w piątym same ramy, okiennic pięć na zawiasach, w jednej tylko desczka wypadła. Ława poprzeczna przy ścianie, przy drzwiach druga i kredens [s. 81] albo służba, w której polic dwie i blamkowanie z rzezanymi płasko balasami stolarskimi bez drzwiczek. Połap z tarcic dobry, w kącie tylko zacieka przy kominie, gdzie tarcica jedna zgniła. W tejże izbie na ten czas drew złożonych z puszczy królewskiej wozów dziesięć najmniej. Wyszędłszy stamtąd naprzeciwko drugie drzwi do sieni na zawiasach z antabą, kławką. Po prawej ręce drzwi do izby na zawiasach z zamkiem wnętrznym bez klucza i z antabą. Pawiment z tarcic, okien trzy w ołów spólnie

i w drzewo robionych, trzy kwatery gontami zaprawione, jedna ze szkłem odmienna i szyb osiem nie dostaje w tych oknach. Piec kaflki zielonych stary, kafel wybity jeden w rogu pieca, ław cztery podłużnych przy ścianie, jedna wedle drugiej postanowionych. Z teje izby drzwi do pobocznej sieni na zawiasach, którą pominawszy, a udając się w pierwszą sień naprzeciwko druga izba. Drzwi do niej na zawiasach z zamkiem wnętrznym starym i antabą farbowane. Piec zielonych kaflki wybity spodem, który raczej rozebrać potrzeba i kafle pochować, okien trzy bez błon i rama tylko jedna, okiennica jedna, połap w kącie przy drzwiach zgnił i wypadł, także [s. 82] pomost i ściana zgniła, kominek murowany od dołu się wali. Z teje izby poboczna kownata, drzwi do niej dębowe na zawiasach z antabą, tarcicami położona, okien dwie z okiennicami na zawiasach, ramy z kwaterą jedną, w drugim oknie szkła nie masz nic. Ława przy ścianie. Z teje komory transit beze drzwi, prócz haki żelazne w uszaku, z teje izby pomienionej na północy alkierz na podłodze budowany, drzwi do niego na zawiasach z zamkiem wnętrznym, antabą. Okien trzy z okiennicami na zawiasach, błona tylko w jednym, szyb dwie wybite, w drugim kwatery czterech szyb nie dostaje. Ław dwie przy ścianie. Wszedłszy stamtąd do sieni po lewej stronie izba. Drzwi do niej na zawiasach, jedna wzgórze ułamana, z klamką, piec stary zielony zły i ten by rozebrać potrzeba, kominek murowany, okien trzy, których półtóry błony w drzewo w ścianie. Pawiment z tarcic, z tej izby do sieni przed alkierzem albo izdebką ku południowi zbudowaną, drzwi do niej na zawiasach dziurawe, w kącie za drzwiami transit, drzwi do niego na zawiasach [s. 83]. Tamże w tył ku ogrodowi drugie zabite, bez wszego żelaza, okno w sieni z kratą drewnianą. Komin do pieca murowany, wzgórze wywalony, do izdebki po stopniach drzwi na zawiasach z wrzeciędzkiem, skoblami, klamką, pawiment miejscem posadzką drewnianą i cegłą położony. Piec zielonych kaflków stary połatany. Okien trzy szklane w ołów robione, pięć szyb we dwu oknach nie dostaje, z okiennicami na zawiasach całemi.

Lamus z drzewa budowany niedaleko od kamienicy większej, ze dwojgiem schowaniem dolnym i górnym gontami staro pobity, na tymże gołębiniec, który restauracji i nowego pobicia prędko potrzebuje. Do dolnego schowania z podwórza drzwi kratowe na zawiasach, drugie zaś drzwi z zamkiem wnętrznym, kluczem, wrzeciędzkiem, skoblami na zawiasach, schodek na górne schowanie tarcicami opierzony, drzwi na zawiasach z wrzeciędzkiem i skoblami, wszedłszy wyżej drzwi na zawiasach z zamkiem wnętrznym bez klucza na ganek albo blankowanie koło tego lamusa, który tarcicami położony, gontami nieopierzony, w górnym schowaniu połapu nie masz, tylko cztery tarcice, aż w samym gołębińcu cały połap z tarcic, wedle tego lamusa [s. 84] drabin dwie wielkich nowych do oprawy koniecznych dachów umyślnie robionych. Z drugą stroną podle lamusa wrota ku folwarkowi z tarcic, pojedynkowe na biegunie tarcicami pobite, kolce miasto wrzeciędza do zamykania drągiem. Piekarnia stara zniesiona i psiarnia chłopom trzem pogorzelncom do Wólki oddane. Piece dwa zostają dachem starym teje piekarnie nakryte.

Kompas środkiem podwórza, z gradusami⁵¹ około niego zbudowanymi, delineatio horarum⁵² na kamieniu marmurowym, na słupie osadzonym. Studnia w tymże podwórzu ocembrowana, z żurawiem i wiadrem okowanem. Stajnia niedaleko domu

⁵¹ Gradusy – tutaj stopnie schodków.

⁵² Delineatio horarum – wyryty rysunek godzin.

gospodarskiego z drzewa budowana, słomą poszyta, która lubo z sadu podparta, ale jednak potrzebuje lepszego ratunku i poszycia miejscami nowego. W niej żłoby po dwu stronach bez drabin z jasłami, drzwi na biegunie bez żadnego żelaza, z tarcic budowane. Od stajnie idąc ku browarowi wrota stare, drzwi podzielone na biegunie, u wierzchu z ogibłem żelaznym, z tarcic budowane, w nich środkiem kolce do zamykania drągiem. Forta przy nich na zawiasach żelaznych z wrzeczadzem, skoblami, obicie tarcicami już sterami pokryte. [s. 85] Łażnia nad stawem z drzewa budowana, dranicami już staremi pobita, do niej drzwi wchodząc do sieni, na zawiasach z antabą, klamką, wrzeczadzem jednostajnym, drugie drzwi ku stawowi na zawiasach przeciwne na wylot, haczkim, skoblami. Do samej łażnie drzwi na zawiasach z antabą, klamką, okien w niej dwie całe, jedna kwatery w drzewo robiona, bez okiennic. Ław do mycia trzy. Piec murowany z blachą żelazną, kominy z sieni do pieców nad dach wywiezione, murowane. Drzwi do izby przeciwko łażni, które na zawiasach z wrzeczadzem, skoblami z antabą żelaznymi. Okien w niej cztery, dwie w otwór i w drzewo robione niedobre, szyb dziewięciu nie masz. Kafli zielonych piec, w którym wybitych kafli pięć. Ław przy ścianie dwie, jedna z tychże dwu tarcic spojona, szeroka. Budowanie tej łażni wszystko na podłodze i okiennice przy oknach zasuwane.

Browar nad stawem z drzewa budowany, dranicami staremi pobity, potrzebuje miejscami poprawy nowymi dranicami, drzwi do niego na zawiasach z wrzeczadzem i skoblami i zaporą drewnianą, drugie drzwi na wylot ku [s. 86] stawowi, na zawiasach z haczkim, kotlina z kominem murowana, kocioł miedziany z płaskim dnem niezbyt stary, jedna tylko przy burcie u góry łąta, z prętem od ucha do ucha żelaznym. Rynna do wlewania wody, nalewek dwie, każda piwna, druga do zalewania słodów, przekadek⁵³ do rozbierania, łotok wielki i koryto, pod nim lejka browarna, tamże przy ścianie stępa olejna, sypien, cebrów dwa, insze zaś statki tamże w browarze zostawające na swym miejscu, przy domowym sprzęcie opisane będą. Po prawej stronie izba browarna, drzwi do niej na zawiasach z wrzeczadzem, skoblami i haczkim, piec stary różnych kafli białych i zielonych, kominiek stary murowany niedobry. Okien dwie w drzewo robione, szyb wybitych i stłuczonych pięć. Druga izba warzywna, to jest do kwaszenia jarzyn ogrodnych i octów. Drzwi do niej na zawiasach z wrzeczadzem i skoblami, piec zielony stary i kominiek, okien dwie w drzewo oprawne starych. Słodownia słomą poszyta, do niej drzwi na biegunie pierwsze, drugie do samej [s. 87] ozdównie⁵⁴ na zawiasach, piec kamienny, ława przy ścianie, okienko bez błony z okiennicą. Na górę schod nad ozdównią do lasowania⁵⁵. Sad, oprócz tego co przy włoskim ogrodzie, poczynający się od karczmy, w tył kamienicy mniejszej i domu gospodarskiego, a kończący się u ozdówni i ogroda nad stawkiem mniejszym od podwórza, między kamienicą, a domem gospodarskim. Parkanem nowym, od domu ostrożowaniem, od pola zaś żerdziami dartymi ogrodzony, w którym drzewa różnych owoców. Tamże pszczelnik pod lipami, ulów z staremi pszczołami czternaście, z młode młode pszczołami ulów dziewięć, próżnych zaś ulów in numero dwadzieścia jeden. [...]

[s. 129] Inwentarz sprzętu domowego w kamienicach, budynkach i na inszych różnych miejscach przy zamku dubieńskim zostawającego, spisany.

⁵³ Przekadek – rodzaj kadzi.

⁵⁴ Ozdównia – suszarnia słodów, czyli słodownia.

⁵⁵ Lasowanie – mieszanie.

Naprzód: stołów marmurowych 2, stołów większych lipowych 6, stołów mniejszych 2, stół stary lipowy kuchenny 1, stół dębowy 1, stołów sosnowych pomniejszych 2, składany stolik z zawiaskami 1, stolik okrągły zielony 1, zedłów większych z poręczem (między temi obciętny z balaskami) 4, mniejszych z poręczem 4, takichże bez poręcza 6, ław prostych 3, krzesło proste stolarskie 1, z poręczem zedelków 3, cebrów do noszenia wody 4, szaflików albo cebrzyków 6, [s. 130] beczek piwnych in n[umer]o 30, beczek leguminyjnych n[umer]o 6, stawnic warzywnych albo kłód 17, dzieź chlebowych różnych n[umer]o 4, wanny do mycia dwie, a sucha w sklepie trzećcia – facit 3, rurnic 3, arfa do chędożenia zboża 1, piła tracka podłużna stara 1, brański korzec drzewniany 1, także półszanie[k] 1, boćkowski korzec i szanek, korzec z Kłoczewa lubelski i osmaczka 1, beczki do mierzenia bocków 3, łopat albo szufel 3, konuszek domowych 2, wiader do wody 2, żarnów bez żelazów 2, trifus do chust solenia (?) 1, łusów albo trójnóg do serów 1, łusów do pomywania 1, lady do sieczki rzezania dwie, a jedna bez żelazów, łózek prostych 4, kadłub 1, maślnic 2, niecka 1, toków do sypania zboża 4, gontów nowych kop 23 i gontów 50, drzewa sońny camrów 69, na sążni półczwarta krótszych i pomniejszych 4, delów tartych 26, dębiny o sześć sążni 3, odrzwi nowe związane 2. [...]

Dubno, 17 III 1662

Fragment inwentarza dóbr dubińskich (dotyczący założenia dworskiego), spisany z polecenia starosty czerskiego Szczęsnego Zygmunta Parysa, w trakcie odbierania należności od Jana Mielockiego ze zniszczonego dworu w Dubnie.

Oryginał: *nieznany*.

Kopia: AGAD w Warszawie, *Kapicjana*, p. 20, s. 406-466. Kopię sporządził Ignacy Kapica-Milewski na podstawie wpisu do księgi grodzkiej brańskiej z 27 III 1662 r.

[s. 407] ...Inwentarz majątności i ziób w niej pozostałych przy odbieraniu przez jego mości pana starostę czerskiego [s. 408] przy woźnem i szlachcie od pana Jana Mielockiego arendarza dóbr Dubna i inszych majątności do Dubna należących spisany die decima septima martij. Anno millesimo sexcentesimo sexagesimo secundo [17 III 1662]. [...]

[s. 409] Opisanie zamku dubińskiego do którego przyjechaliśmy jak do pustek, bo tak bez ostrożnia, jako i płotów popustoszone i parkanów i wrót. Brama, tako zastaliśmy jako teraz starą, która także żadnej poprawy nie miała. Ogród włoski zastaliśmy barzo spustoszały w którym jako drzew owocowych i ziół po części [s.410] mało co. W tym ogrodzie piwniczka murowana nie poszyta. Sad bez żadnego dyłowania i ogrodzenia. Kamienica większa barzo spustoszona, jednak ze drzwiami, w której jednak zastaliśmy w skarbcu grochu piękniejszego korcy trzy, a pośledniejszego korcy siedem. Maku czarnego garcy półtora, maku siwego pół szanka, masła fasek cztery i w dziesce glinianej trochę, wisien suchych trochę, powidł śliwowych dziezka gliniana, tamże nasion ogrodnych rosady pół garca, rzepy pół garca, pietruski ćwiertek dwie, kufa⁵⁶ gorzałczana bez gorzałki i we dwóch tych faskach masła tylko po połowie. W tymże

⁵⁶ Kufa – wielka beczka na gorzałkę.

skarbcu jęczmienia, który przy nas wiano w stodole, z kop czterdzieści i ośmi, namierzaliśmy korcy czterdzieści i cztery. W tejże kamienicy w sklepie dolnym owsa korcy siedem. Na to masło które się zostało, dojono krów siedemnaście, resztat przy paniej Mielockiej masła fasek trzynaście i sera kop siedemnaście. Kamienica mniejsza ta spustoszała, jednak teraz snopkami nowo poszyta, w której to naprzód w skarbcu zastaliśmy żyta korcy sto siedem, na tejże kamienicy na górze jęczmienia [s. 411] korcy trzydzieści i trzy, owsa korcy sto pięćdziesiąt i sześć, tatarski korcy dwanaście, słodu piwnego korcy pół pięta. Żyta, które sobie pretendował pan Mielocki, korcy dwieście cztery według karbu jego faktorów. Pod tąż kamienicą sklepów dwa, to jest w jednym zastaliśmy piwa beczek szesnaście nie dolanego, próżnych beczek piwnych dziewięć, rzepy do jedzenia korzec. W drugim sklepie podle tegoż, zastaliśmy kapusty różnej kłód cztery, buraków kłoda, kapusty słonej pół mniejsze solanki, kłód czech kapustnych cztery i pół. Do tych wszystkich, zamków i kłodek, rekwirowaliśmy kluczy u pana Mielockiego, ale gdy ich dać nie chciał, ślosarzom kazaliśmy otworzyć. Łażnia, tę zastaliśmy wniwiec spustoszoną, tak bez pieców i kominów na spodzie poprowanych, także i na wierzchu nic a nic nie poprawowano. Browar i słodownia, ten spustoszały zastaliśmy, tak izba biała przez okien, druga izba przeciwko niej bez pieca i komina, na których pokrycia dranic czwartej części nie masz. Słodownia snopkami [s. 412] dawno poszyta, która się poczyna walić. Sad oprócz tego co przy włoskim ogrodzie, ten także spustoszony, bo drzewa owocowego ledwo jest dwie części, nic a nic nie oparkaniony, ani żerdziami, ani ostrożowaniem. W tymże sadzie ulów próżnych, co przedtem psczoły byli w nich, jest dziesięć.

Spis treści

PRZEDMOWA (Andrzej Lechowski)	5
WSTĘP (Aleksander Andrzejewski, Halina Karwowska)	7
Włodzimierz Kwiatkowski, Mirosław Stepaniuk, Krzysztof Gajko: UWARUNKOWANIA PRZYRODNICZE LOKALIZACJI REZYDENCJI SAPIEHÓW W DUBNIE, WOJ. PODLASKIE	9
Zbigniew Romaniuk: DUBNO – ZAPOMNIANA REZYDENCJA SAPIEHÓW	23
Siergiej Piwowarczyk: MATERIAŁY DOTYCZĄCE HISTORII WSI DUBNO, POW. BIELSKIEGO W NARODOWYM ARCHIWUM HISTORYCZNYM REPUBLIKI BIAŁORUŚ W GRODNIE	47
Aleksander Andrzejewski, Halina Karwowska: Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzone w 2006 roku	51
Aleksander Andrzejewski, Halina Karwowska: KULTURA MATERIALNA REZYDENCJI	63
ZAMIAST ZAKOŃCZENIA (Aleksander Andrzejewski, Halina Karwowska)	96
ANEKSY	
Inwentarze dworu dubieńskiego z lat 1646-1662 (opracował Zbigniew Romaniuk)	
Inwentarz z dn. 3 VII 1646	99
Inwentarz z dn. 24 VI 1655	106
Inwentarz z dn. 17 III 1662	114